

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2009

Karolína Kloučková

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav translatologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Román Franze Werfela „Barbara oder die Frömmigkeit“
v českých překladech**

**Franz Werfel's Novel „Barbara oder die Frömmigkeit“
in Czech Translations**

Vedoucí práce: doc. PhDr. Gabriela Veselá, CSc.
Vypracovala: Karolína Kloučková

Praha 2009

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila pouze uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne

Za odborné vedení a cenné rady děkuji vedoucí práce, paní docentce Gabriele Veselé. Děkuji též všem svým blízkým za pochopení a trpělivost v době sepisování práce.

OBSAH

1. UVEDENÍ DO ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY	3
1.1. Cíl diplomové práce	3
1.2. Struktura diplomové práce.....	4
2. DOSAVADNÍ STAV ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY	6
2.1. Biografie Franze Werfela.....	6
2.2. Diplomové práce zabývající se dílem Franze Werfela vzniklé na českých a moravských univerzitách	7
2.3. Odborné studie a články zabývající se románem <i>Barbara oder die Frömmigkeit</i>	7
3. FRANZ WERFEL.....	9
3.1. Životní období zpracované v románu	9
3.2. Franz Werfel a jeho národní a náboženská identita	14
3.3. Recepce díla Franze Werfela u nás	16
3.3.1. Poznámky k překládání Werfelových próz	16
3.3.2. Konference a výstavy v Československu a v České republice	19
3.3.3. Konference a výstavy v zahraničí	20
4. ROMÁN <i>BARBARA ODER DIE FRÖMMIGKEIT</i>	22
4.1. Vznik, vydání a soudobá kritika románu.....	22
4.2. <i>Barbara oder die Frömmigkeit</i> – děj románu	23
4.3. <i>Barbara oder die Frömmigkeit</i> – román autobiografický a klíčový ...	25
4.4. Čeští překladatelé románu	27
4.5. Česká vydání románu a jejich recepce.....	27
5. TEORETICKÁ VÝCHODISKA KRITIKY PŘEKladU – MODEL K. REIBoVÉ... ..	30
6. ANALÝZA A SROVNÁNÍ PŘEKladŮ VyBRANÉ ČÁSTI ROMÁNU	32
6.1. Kategorie literární.....	32
6.2. Kategorie jazyková	33
6.2.1. Sémantické instrukce	33
6.2.2. Lexikální instrukce	46
6.2.3. Gramatické instrukce.....	68
6.2.4. Stylistické instrukce	71
6.3. Kategorie pragmatická	74
6.3.1. Užší situační kontext.....	74
6.3.2. Znalost tématu	75
6.3.3. Faktor času.....	75
6.3.4. Faktor místa	78
6.3.5. Faktor příjemce.....	79
6.3.6. Faktor producenta	80
6.3.7. Afektivní implikace	81

7. ZÁVĚR	84
RESUMÉ	86
SUMMARY	87
RESÜMEE	88
BIBLIOGRAFIE	89
PŘÍLOHY	93
I. CHRONOLOGICKÝ SEZNAM DOSAVADNÍCH ČESKÝCH PŘEKLADŮ WERFELOVÝCH DĚL	93
II. DIPLOMOVÉ PRÁCE ZABÝVAJÍCÍ SE DÍLEM FRANZE WERFELA VZNIKLÉ NA ČESKÝCH A MORAVSKÝCH UNIVERZITÁCH	95
III . ODBORNÉ STUDIE A ČLÁNKY ZABÝVAJÍCÍ SE ROMÁNEM <i>BARBARA ODER DIE FRÖMMIGKEIT</i>	97
IV. PŘEPIS ANALYZOVANÉ KAPITOLY (TEXT ORIGINÁLU)	99
V. PŘEPIS ANALYZOVANÉ KAPITOLY (PŘEKLAD J. R. MARKA)	109
VI. PŘEPIS ANALYZOVANÉ KAPITOLY (PŘEKLAD R. CHARVÁTA)	117

1. Uvedení do zkoumané problematiky

1.1. Cíl diplomové práce

Předmětem této diplomové práce je translatologická analýza a komparace dvou českých překladů románu *Barbara oder die Frömmigkeit* významného spisovatele, pražského rodáka, Franze Werfela. Jedná se o jediné dva existující překlady knihy. První vyšel v roce 1931 a jeho autorem je Josef Richard Marek, druhý pochází z roku 1997 a vytvořil ho Radovan Charvát. V souladu s teoretickými poznatky z oblasti kritiky překladu bude vlastní analýze překladů a jejich komparaci předcházet představení autora i analyzovaného díla a jejich zařazení do historického, společenského a literárního kontextu.

Na základě uskutečněných rešerší můžeme konstatovat, že se podrobnější analýzou ani jednoho z existujících překladů dosud nikdo nezabýval. Markův překlad je v dobových kritikách označen jednou jako *ganz vortrefflich*, jednou jako *krásný*. Z toho není možné pro účely naší práce vyvodit žádný závěr ani hypotézu. Charvátovu překladu se nedostalo ani takto lakonického hodnocení. Žádný předpoklad není možné utvořit ani na základě předchozích zkušeností či výsledků práce překladatelů, protože se u obou jedná o první rozsáhlý překlad z němčiny. K práci je proto nutno přistoupit pouze s předpokladem, že nutnost vytvoření nového překladu významného Werfelova díla byla dána zastaralostí prvního a jediného dosud existujícího překladu, a že se druhý překladatel pokusil kromě moderního českého textu odpovídajícího dnešním jazykovým normám též vytvořit kvalitní překlad odpovídající jak poznatkům moderní teorie překladu tak nárokům, které teorie a kritika kladou na překlad literárního textu.

Tato diplomová práce by chtěla přispět k dějinám českého překladu a především rozšířit pohled na české překlady děl spisovatele Franze Werfela. Měla by též být příspěvkem na poli bádání o významném,

odborníky uznávaném, ale laické veřejnosti nepříliš známém Werfelovu románu *Barbara oder die Frömmigkeit*.

1.2. Struktura diplomové práce

První kapitola představuje uvedení do zkoumané problematiky, přibližuje cíl a strukturu práce.

V druhé kapitole bude stručně rekapitulován stav werfelovského bádání. Kromě životopisných děl bude pozornost věnována diplomovým pracím vzniklým na českých a moravských univerzitách a českým i zahraničním odborných studiím a článkům, které se zabývají románem *Barbara oder die Frömmigkeit*.

Třetí kapitola se bude věnovat osobnosti spisovatele Franze Werfela. Biografickým údajům zpracovaných v mnoha jiných pracích bude pozornost věnována pouze v míře, jaká je nezbytná k uchopení a rozboru sledovaného románu. Následovat bude pojednání o recepci Werfelova díla v Československu a v České republice se zaměřením na překlad jeho děl do češtiny. Součástí kapitoly bude též přehled uskutečněných výstav a odborných sympozií věnovaných spisovateli.

V centru pozornosti třetí kapitoly práce bude stát román *Barbara oder die Frömmigkeit* sepsaný v letech 1928-1929. Kromě pojednání o vzniku díla a soudobé kritice bude nastíněn též děj románu, obsažené autobiografické prvky a historické pozadí, pro které bývá román označován za klíčový. V téže kapitole bude prostor věnován českým překladatelům díla a recepci obou překladů v českém tisku.

Pátá kapitola představí model kritiky překladu německé teoretičky Kathariny Reißové publikovaný v monografii *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*, z něhož bude metodologicky vycházet analýza a komparace překladů v kapitole následující.

V šesté kapitole uskutečníme analýzu, kritické zhodnocení a komparaci obou překladů díla. Tato kapitola bude doplněna o přepis německého textu

i obou českých překladů části románu, která byla zvolena pro podrobnou analýzu, a z níž jsou čerpány příklady v praktické části práce.

V závěru práce budou shrnuty poznatky nabyté analýzou a komparací překladů a následně zhodnocen jejich přínos pro oblast dějin českého překladu.

2. Dosavadní stav zkoumané problematiky

2.1. Biografie Franze Werfela

Odborné literatury o Franzi Werfelovi existuje značné množství. Kromě kratších studií ve sbornících a článků v odborných časopisech, je to řada rozsáhlejších knižních titulů věnovaných jednotlivým tvůrčím obdobím či aspektům autorovy tvorby.¹

Ucelených autorových biografií je již méně. Nejstarší z nich je monografie R. Spechta z roku 1926, která se podrobně zabývá raným obdobím Werfelovy tvorby. První biografickou studií, která se věnuje celému autorovu životu a dílu, je biografie L. B. Foltinové z roku 1972. Kromě životopisných údajů vyniká tato kniha také množstvím bibliografických odkazů, včetně odkazů na soudobé kritiky Werfelových děl, odborné články a diplomové práce. V roce 1987 vyšla dosud nejrozsáhlejší biografická práce o Franzi Werfelovi, jejímž autorem je P. S. Jungk.² Tento životopis je v jistém smyslu nepřekonatelný, protože autor využil možnosti osobního setkání s posledními tehdy ještě žijícími Werfelovými přáteli a současníky a své dílo doplnil přepisy rozhovorů. Kromě toho bádá patrně ve všech archivech, v nichž bylo možné informace o spisovateli dohledat. Posledním životopisným dílem je poměrně útlá knížka H. Abelse z řady Rowohlts Monographien vydaná v roce 1990, která však dosti zevrubně a zajímavě hovoří jak o Werfelových dílech, tak o jeho životě. Jungkova i Abelsova monografie jsou doplněny množstvím fotografií.

¹ Velmi obsáhlou werfelovskou bibliografii uvádí například Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon, kromě knižní podoby také volně přístupný na internetové stránce: <http://www.bautz.de>.

² Tato biografie je také jediným životopisným dílem o Franzi Werfelovi přeloženým do češtiny. V překladu Aleny Bláhové vyšlo pod názvem: Franz Werfel: Příběh života, Praha: Sefer, 1997.

2.2. Diplomové práce zabývající se dílem Franze Werfela vzniklé na českých a moravských univerzitách³

Na českých a moravských univerzitách vzniklo samozřejmě již větší množství diplomových prací, které se zabývají dílem Franze Werfela. Tematicky se věnují určitému období spisovatelovy tvorby, rozborům jednotlivých děl či některým jejich zvláštním motivům. Některé diplomové práce sledují Franze Werfela v kontextu pražské německé literatury nebo například v rámci německého expresionismu.

Překlady děl Franze Werfela byly dosud věnovány dvě diplomové práce studentů Ústavu translatologie FF UK. V roce 1995 to byla práce Jany Dvořákové: *Překlad novely „Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig“ a dvou dalších povídek Franze Werfela do češtiny* a v roce 2001 práce Aleny Sojkové: *Kritika překladů románu Franze Werfela Sjezd Abiturientů*, obě pod vedením Jiřího Veselého. Překlady románu *Barbara* neboli *zbožnost* dosud pozornost věnována nebyla.

2.3. Odborné studie a články zabývající se románem *Barbara oder die Frömmigkeit*⁴

Román *Barbara oder die Frömmigkeit* nepatří k nejčtenějším Werfelovým dílům a ani odborníci mu dosud nevěnovali tolik pozornosti jako některým jiným autorovým titulům. Přesto bývá tento román často nazýván jedním z nejvýznamnějších a umělecky nejhodnotnějších spisovatelových děl.⁵

Témata, kterým se nevelké množství článků věnuje, jsou velmi různá. Široká škála sahá od sledování motivů náboženských či společenskokritických přes historicky zaměřená pojednání, která se věnují zobrazení první světové války a poválečných revolučních událostí ve Vídni,

³ Seznam diplomových prací je zařazen na konci práce jako příloha I.

⁴ Seznam těchto článků je zařazen na konci práce jako příloha II.

⁵ Hautmann 1971, str. 469; Weinzierl 1989, str. 210-211.

až po studie věnované zobrazení E. E. Kische v postavě Ronalda Weisse a další.

3. Franz Werfel

3.1. Životní období zpracované v románu

Franz Viktor Werfel se narodil 10. září 1890 v Praze v rodině zámožného majitele továrny na rukavice Rudolfa Werfela a jeho ženy Albiny. V době Franzova narození bydlela rodina v tehdejší Jezdecké ulici 11 (dnes Havlíčkova) naproti dnešnímu Masarykovu nádraží, nakrátko se přestěhovali do vlastního domu v Mariánské ulici 24 (pozdější Lützovova, dnes Opletalova), poté zvolili klidnější prostředí Hybernské ulice 34 a nakonec se usídlili v Mariánské ulici 41 naproti oblíbenému rozlehlému Městskému parku⁶ u nádraží Františka Josefa (dnes Hlavní nádraží). V tomto domě žil Franz s rodiči do roku 1912.

V dětském věku byla Franzovou opatrovnící česká kuchařka a chůva Barbora Šimůnková, s níž trávil malý Franz větší část dne, a která je také neodmyslitelně spjata s jeho prvními dojmy. Zbožná katolička vodila chlapce každou neděli na mši do blízkého kostela sv. Jindřicha a tehdejší místní farář, dobrý přítel Rudolfa Werfela, byl v židovské rodině Werfelových častým hostem. Nicméně rodina žila i židovskou tradicí. Rodiče byli sice velmi neortodoxní, ale osmý den po Franzově narození byla provedena rituální obřizka a o velkých svátcích vodil Rudolf Werfel syna do Maiselovy synagogy.

Barbora s Franzem hovořila směsí češtiny a němčiny, jaká byla tehdy u českých služek v německých rodinách obvyklá. Jedním z prvních slov, které dokázal malý Franz vyslovit, bylo „Bábi“. Nejobvyklejším místem společných procházek nejprve s kočárkem, ale i později, když se Franz naučil chodit, byl Městský park. Tady Franz poznával přírodu, hrál si na pískovišti a potkal zde také svého prvního přítele, o rok staršího Willyho Haase.

⁶ Rozsáhlý romantický park s jezírkem a umělým vodopádem, který byl ve vzpomínkách Franze Werfela neodmyslitelně spjat s dobou jeho dětství, byl založen v roce 1876 a nazván Velký městský park. Po smrti J. Vrchlického byl roku 1913 na básníkovu počest přejmenován na Vrchlického sady. V 70. letech 20. století bohužel podstatnou část parku zabrala nově vybudovaná odbavovací hala se stanicí metra a vedení severojižní magistrály.

Idyla raného dětství skončila pro Franze vstupem na soukromou piaristickou obecnou školu v Panské ulici. Školní docházku snášel již od prvních dnů špatně a po celé roky strávené u piaristů byl často nemocný a špatně se učil. Světlejší chvílky zažíval odpoledne, kdy s Barborou jezdili na Letnou, procházeli se na Petříně, uličkami na Malé Straně a navečer spěchávali přes Karlův most domů, aby Barbora stačila uvařit večeři.

V roce 1900 nastoupil Franz na německé gymnázium v ulici Na Příkopě. Také zde patřil k nejslabším žákům a jednu třídu musel dokonce opakovat. Brzy se projevil Franzův zájem o hudbu a nadšení pro divadlo. Tento zájem sdílel se svým nejlepším přítelem z německého gymnázia, Georgem Weberem. V bytech rodičů společně sehrávali představení pro příbuzné a spolužáky. Největším divadelním zážitkem bylo pro mladého Werfela slavnostní uvedení Verdiho Rigoletta s Enricem Carusem v hlavní roli v Novém německém divadle roku 1904.

Po propadnutí v tercii přestoupil Franz v roce 1904 z německého gymnázia na c. k. Akademické gymnázium ve Štěpánské ulici. Tady byl jeho spolužákem Willy Haas, milý přítel z dob šťastného dětství v Městském parku, s nímž jej nyní spojovala společná láska k četbě a divadlu. Neustálé množství vjemů z divadelních představení, z nepřetržité četby poezie, prózy i dramát, vedlo Franze k prvním pokusům o vyjádření překypujících pocitů slovy, tak začaly vznikat jeho první verše. Byl to právě Willy Haas, kdo jako první slyšel Franzovy básnické pokusy a nadšen přítele povzbuzoval k dalšímu psaní. Rodiče právem připisovali Franzovy nevalné školní výsledky právě jeho nadšení pro básnictví. Zakazovali mu návštěvy Willyho Haase, zařizovali doučování a otec Franze čím dál častěji vodil do továrny, již měl syn jednou samozřejmě převzít. Ve styku s kroužkem přátel, k němuž patřili kromě Willyho Haase Paul Kornfeld, Ernst Deutsch, Franz Janowitz, Fritz Pollak a Ernst Popper, mu však zabránit nemohli. Všichni mladíci psali poezii, prózu, divadelní hry. Vzájemně si byli prvními posluchači a nelítošnými kritiky svých dílek. Čas do maturity tak gymnazista Werfel strávil občasným záškoláctvím, vysedáváním s přáteli v cukrárnách, kavárnách,

předměstských výčepch a zahradních restauracích, po večerech návštěvami Nového německého divadla a s rostoucí odvahou také v pražských nočních podnicích. V této době byla v deníku *Die Zeit*⁷ publikována Werfelova první báseň *Die Gärten der Stadt Prag*, a seznámil se s Maxem Brodem a Franzem Kafkou, kteří o pár let mladšího gymnazistu shodně oceňovali a byli okouzleni jeho osobním šarmem.

Po maturitě nesplnil Franz otcovo přání, aby se ihned začal vzdělávat na univerzitě, nebo aby se snažil získat obchodní praxi. Navštěvoval sice občas přednášky na právnické a filosofické fakultě Karlovy univerzity a kurzy Vysoké školy obchodní, jako student ale zapsán nebyl. Většinu času nyní trávil v kavárně Arco na rohu Hyberské a Dlážďené ulice, kde pročítal množství literárních revuí a především se zde scházel s přáteli, k nimž nyní patřili kromě druhů ze školních let další literární nadšenci a mladí básníci: Otto Pick, Rudolf Fuchs, Johannes Urzidil, Oskar Baum a Ernst Pollak. S Kafkou, Brodem, Kornfeldem a Haasem patřili všichni k pražské německo-židovské menšině.

Aby syna odtrhl od prostředí a přátel, které považoval za škodlivé a nevhodné, zařídil mu Rudolf Werfel praxi u jedné hamburské dovozní a vývozní firmy. Již po několika týdnech však musel Franz firmu opustit. V pracovní době se totiž věnoval psaní, případně záměrně předstíral nešikovnost a hloupost. Několik měsíců ale ještě zůstal v Hamburku a užíval si svobodného života v severoněmecké metropoli. Do Prahy se vrátil v květnu roku 1911 a ještě na podzim téhož roku nastoupil službu jako jednoroční dobrovolník v kasárnách v Praze na Hradčanech. V této době prožíval značné odcizení rodnému městu a rozhodl se po ukončení vojny Prahu opustit.

V prosinci 1911 vyšla tiskem první Werfelova básnická sbírka *Der Weltfreund*. Náklad čtyř tisíc výtisků byl ihned rozebrán a během následujících tří týdnů se muselo udělat několik dotisků. Kritika přijala prvotinu velmi kladně a Werfel se rázem proslavil v celé německé jazykové oblasti. V říjnu 1912, krátce po ukončení vojenského výcviku,

⁷ *Die Zeit*, 23. Februar 1908.

Franz Werfel opustil Prahu a přestěhoval se do Lipska, kde nastoupil jako lektor v nakladatelství Ernsta Rowohlta.⁸ To bylo jako zaměstnání přijatelné i pro jeho otce, který se konečně začal smiřovat s tím, že syn Franz nepůjde v jeho stopách. Také v Lipsku se Werfel zařadil do skupiny literátů a filosofů, kteří se scházeli většinou ve Wilhelms Weinstuben, a mezi které patřili Carl Sternheim, Frank Wedekind, Martin Buber, Kurt Hiller či Else Lasker-Schülerová. Protože mu byl nakladatel Kurt Wolf dobře nakloněn, mohl Werfel pokračovat v životě kavárenského povaleče a v redakci se objevoval pouze občas odpoledne. Ještě v roce 1912 strávil Werfel nějakou dobu v Praze,⁹ opět se setkával se starými přáteli v kavárně Arco a navázal bližší vtaž s Franzem Kafkou.¹⁰

Po vypuknutí první světové války se musel Franz Werfel jako jednoroční dobrovolník v záloze 31. července 1914 v důsledku všeobecné mobilizace hlásit u svého pražského pluku a vrátit se do nenáviděných hradčanských kasáren. Vlastenectví ani udatnost nebyly Werfelovými ideály, takže se nerozpakoval předstíráním nedostatečné fyzické i psychické zdatnosti a pravděpodobně i záměrným poraněním nohou¹¹ co nejdéle oddalovat skutečný nástup do služby. V březnu 1916 již nebylo vyhnutí a Werfel byl přidělen k 19. pluku těžké polní artilerie a musel se ubytovat v kasárnách v Kostelci nad Labem. Navíc byl shledán schopným vykonávat službu na frontě, kam byla také brzy jeho rota přepravena. V Haliči na ruské frontě sloužil Werfel jako telefonista a takzvaný pěší posel, což bylo stále ještě místo, které mu ostatní mohli pouze závidět. Je překvapivé, že právě na frontě za neustálého dunění děl, kdy musel od čtyř hodin ráno do deseti večer předávat polním telefonem hlášení

⁸ Od počátku roku 1913 bylo přejmenováno na nakladatelství Kurta Wolfa.

⁹ Konalo se zde první Werfelovo veřejné čtení. V zrcadlovém sále Německého (dnes Slovanského) domu Franz Werfel přednesl básně ze sbírek *Der Weltfreund* a *Wir sind*.

¹⁰ Werfel doporučil Kafkovy prózy pozornosti svého nakladatele. Již v listopadu 1912 tak vyšla v nakladatelství Ernsta Rowohlta Kafkova první prozaická práce *Betrachtung* a v následujících letech hned tři další prózy (1913 pod názvem *Der Heizer* první kapitola Kafkova nového románu *Der Verschollene*, 1915 *Die Verwandlung* a 1916 *Das Urteil*). Všechny jmenované texty vyšly v rámci edice *Der Jüngste Tag*, jejíž vznik v nakladatelství Franz Werfel podnítil, a která měla umožnit mladým básníkům vydat prvotiny.

¹¹ Z válečného soudu, který mu hrozil právě z důvodu podezření, že se chtěl záměrně zmrzačit, nakonec sešlo.

o skladech munice, ostřelovaných cílech a hořících městech, psal Werfel tolik a tak pravidelně jako nikdy dříve. Do zákopů se nikdy nedostal, ale po 11 měsících na frontě byl vyznamenán Želeným křížem za zásluhy a statečnost. Čím si vyznamenání vysloužil bohužel není možné z dostupných materiálů zjistit.

Frontu definitivně opustil v červenci 1917, kdy byl převelen pod c. k. Válečné tiskové středisko ve Vídni a měl být odeslán na přednáškovou cestu do Švýcarska. Krátce po jeho odjezdu byla budova, v níž poslední měsíce žil a sloužil, zcela zničena ruskou palbou. Vídeňské Válečné tiskové středisko se za války stalo útočištěm řady slavných rakouských spisovatelů, kteří zde sloužili jako propagandisté.¹² Jejich úkolem bylo sepisování novinových článků, jež měly čtenářům přibližovat život vojáků, kteří na frontě hrdinsky trpěli pro svou vlast. Werfelovým kolegou v úřadu byl také Egon Erwin Kisch. Společně po práci obvykle zamířili do kavárny Central v Herrengasse. Kisch Werfela představil okruhu svých přátel, k nimž patřili anarchistický kokainista a psychoanalytik Otto Gross, literát a vydavatel Franz Blei, jeho přítelkyně Gina, adoptivní dcera a milenka prezidenta depozitní banky Josefa Kranze, chudý básník a umělec života Otfried Krzyzanowski a mnohé další postavy vídeňské bohémy.

V listopadu 1918 byl Werfel ve Vídni aktivním účastníkem událostí spojených s rozpadem monarchie a vyhlášením republiky.¹³ Werfel sympatizoval s Rudou gardou, jejíž vznik inicioval E. E. Kisch, zažíval vzrušené diskuse ve vojenských kasárnách a v redakcích časopisů, zúčastňoval se vojenských a dělnických shromáždění a důsledkem projevu, který pronesl počátkem listopadu na Schottentoru ve Vídni, bylo i policejní předvolání. V den vyhlášení republiky, 12. listopadu 1918, byl také osobně přítomen nešťastným krvavým událostem. Z vyprovokování konfrontace obvinil rakouský tisk příslušníky Rudé gardy. Franz Werfel prožíval v poválečné Vídni na vlastní kůži revoluční dění, ale také obrovskou nouzi, hlad a zimu.

¹² Byli mezi nimi Rainer Maria Rilke, Stefan Zweig, Robert Musil, Peter Altenberg, Roda Roda, Franz Blei či Hugo von Hofmannsthal.

¹³ Podrobně o tom pojednává: Hautmann 1971, str. 469-472.

Protože v centru naší pozornosti stojí román *Barbara oder die Frömmigkeit*, můžeme v tuto chvíli životopis Franze Werfela opustit. V románu, k jehož sepsání se rozhodl v roce 1928, se vrací právě k období svého života od dětství do konce první světové války. Milované „Bábi“, jejíž katolicismus hodlal učinit hybnou silou nového díla, bylo v té době již přes sedmdesát let a stále ještě žila v domácnosti Werfelových rodičů v Mariánské ulici.¹⁴ Práci na románu započal Werfel v létě 1928 v Rakouském Breitensteinu a dokončil jej v italské Santa Margheritě. Román vyšel na podzim roku 1929 v nakladatelství Paul Zsolnay.¹⁵

3.2. Franz Werfel a jeho národní a náboženská identita

Národní i náboženská identita hrála ve Werfelově životě velkou roli. Narodil se v Čechách, v německy mluvící židovské rodině a byl vychován jako Rakušan. Zažil rozpad monarchie přímo ve Vídni, kde se po skončení války stal cizincem. Po založení samostatného Československa obdržel Werfel cestovní pas nového státu a dle dostupných informací již nikdy o získání rakouského občanství nežádal.¹⁶ K rodným Čechám ho však rovněž žádné vlastenecké pocity nepoutaly, i když k českému národu měl vztah velmi pozitivní.¹⁷ Také jeho postavení v rodné Praze bylo komplikované. Jako německý Žid zde byl představitelem německé menšiny v Čechách a navíc židovské menšiny v německé menšině. Sám se považoval za člověka bez domova a hledal útočiště ve svém vlastním díle.

V Praze strávil Werfel prvních dvacet dva let života. U Werfelů doma se mluvilo výhradně německy a Franz ovládal češtinu jenom nedokonale. Barbora hovořila směsí češtiny a němčiny, jaká byla u českých služek v německých domácnostech obvyklá. V roce 1912 Franz Werfel Prahu opustil a vracel se sem již pouze na krátké návštěvy rodičů a při

¹⁴ Werfelova chůva Barbora Šimůnková zemřela v březnu roku 1935.

¹⁵ Nakladatelství Kurta Wolfa opustil Werfel již roku 1924, když přijal velkorysou finanční nabídku na vydání svého prvního velkého románu *Verdi* v nově založeném rakouském nakladatelství Paula von Zsolnaye.

¹⁶ Reffet 1983, str. 84-85.

¹⁷ Mnoho zajímavých postřehů k tomu přináší Květa Hyršlová ve svých statích z let 1958, 1992 a 1994.

příležitosti svých veřejných čtení. Vztah k Praze měl zvláštní. Od přelomu století zde již jako dítě vnímal prohlubující se protiněmeckou a protižidovskou atmosféru. Rozdělení obyvatel Prahy bylo patrné také v kulturním životě, kterého se mladý Franz s rodiči zúčastňoval. Dvacet pět procent Němců tvořících pouhých pět procent pražského obyvatelstva mělo dvě skvostná divadla, koncertní budovu, dvě vysoké školy, pět gymnázií, dva deníky, a provozovalo bohatý společenský život. S půl milionem Čechů se ale Němci nestýkali. Žádný z německy mluvících Pražanů nenavštěvoval české Národní divadlo a Češi zase nevyhledávali divadla německá. Jasným obrazem národnostní polarizace vrcholící právě v letech před vypuknutím první světové války je například to, že čeští novináři neinformovali své čtenáře o vystupování Enrica Carusa v Německém divadle a němečtí zase ignorovali návštěvu Emy Destinové v českém Národním divadle.¹⁸

Když Werfel opustil Prahu a odešel do Lipska, byl to dle jeho vlastních slov polovědomý pokus o záchranu. Město se mu stávalo denním snem, ztrácelo na realitě. Přesto Prahu miloval jako svůj domov, a i to ho muselo vést k novému uvědomění vlastního rozpolcení a bezdomovectví. Jeho domovem byla země, která nepatřila jeho národu, a v níž jeho národ, ať už by za něj považoval ten německý, rakouský, či židovský, nebyl vítán.

Židovské náboženství zděděné po rodičích mu bylo spíše lhostejné, od školních let nenavštívil synagogu a od doby první světové války inklinoval ke křesťanství. V roce 1929 formálně vystoupil z židovského náboženského společenství, ovšem zprávy a dohady o jeho konverzi ke katolicismu byly vždy nepodložené a Werfel až do své smrti oficiálně nekonvertoval a nenechal se pokřtít, i když to bylo velkým přáním jeho ženy Almy. Katolictví mu bylo patrně blízké již od dětství, kdy trávil většinu volného času s českou chůvou Barborou. Její prostá zbožnost na něj musela jistě silně zapůsobit, když ji postavil do centra svého prvního rozsáhlého románu a zvětčil ji i v samém jeho názvu.

¹⁸ Hyršlová 1992, str. 13.

Sám Werfel se definoval jako Žid věřící v Krista. Jednoznačně se neztotožňoval ani s jednou vírou a věřil v jakousi budoucí symbiózu judaismu s křesťanstvím.

3.3. Recepce díla Franze Werfela u nás

3.3.1. Poznámky k překládání Werfelových próz^{19 20}

Dílům Franze Werfela byla v českém kulturním prostředí věnována pozornost již velmi brzy. Jako úspěšný mladý umělec, pražský rodák a v době před druhou světovou válkou nejvýznamnější z pražských německy píšících spisovatelů samozřejmě budil pozornost českých literátů i literárně zainteresované veřejnosti. Jeho raná lyrika oslovovala především mladé publikum. Již v roce 1912 vznikl první překlad jedné z Werfelových básní, a sice básně *Kinderfreund* ze sbírky *Der Weltfreund*.²¹ Jeho autorem byl Fráňa Šrámek.²² Iniciátory prvních překladů Werfelovy poezie byli jeho přátelé Rudolf Illový a především Otto Pick, který byl v kontaktu s mnoha českými překladateli a sám také do češtiny překládal. Brzy následovaly překlady dalších básní a také dva články týkající se Werfelovy činnosti, vše v časopise *Umělecký měsíčník*, který pravidelně informoval o německé literatuře.²³ Na ucelené knižní vydání však musely Werfelovy básně počkat poměrně dlouho – teprve v roce 1948 vyšel výběr jeho básní, překlad první Werfelovy sbírky potom až v roce 1965. Werfelovy prozaické práce nebyly zpočátku překládány patrně proto, že v době první republiky byla znalost němčiny mezi českými čtenáři velmi rozšířená a také překladatelé byli méně

¹⁹ Překlad Werfelovy dramatické tvorby sahající nad rámec zvoleného tématu, jsme ponechali mimo naši pozornost. Pojednává o něm například: Bok, V. (2001).

²⁰ Chronologický seznam dosavadních českých překladů Werfelových děl je zařazen v závěru práce jako příloha III.

²¹ Sbírká *Der Weltfreund* vyšla v roce 1911.

²² Pod názvem *Přítel z dětství* In: Pokroková revue, Jg. 9 (Jan. 1912), Nr.3, str. 125.

²³ Čermák 2001, str. 228-230.

motivováni k překladu prózy než k překladu poezie kladoucí přece jen vyšší umělecké nároky.²⁴

Jako první z rozsáhlejších próz vyšel v češtině román *Verdi – Roman der Oper*,²⁵ ve třicátých letech potom následovaly další tři romány: *Barbara oder die Frömmigkeit*, *Die Geschwister von Neapel* a *Die vierzig Tage des Musa Dagh*. Kromě prvního románu, jehož český překlad je o čtyři roky mladší než originál, vyšly všechny jmenované české překlady v rozmezí jednoho až dvou let po vydání originálu, tedy velmi záhy.

Po druhé světové válce byli kupodivu i němečtí Židé obětí averze vůči všemu německému. Na němčinu se zjednodušeně pohlíželo jako na jazyk nenáviděných okupantů a bylo téměř nemyslitelné uvést na trh jakoukoli knihu původně německého jazyka. Tyto tendence v poválečných letech pomalu odeznívaly a mezi prvními se čtenářům dostávaly do rukou překlady právě pražských německých spisovatelů, kteří jim byli přece jenom o něco bližší. Z Werfelova díla to byl v roce 1947 román *Das Lied von Bernadette*,²⁶ a v roce 1949 nový překlad *Verdiho*.²⁷ V roce 1948 vyšla sbírka Werfelových veršů v překladu Viktora Fischla.²⁸

Poté nastala poměrně dlouhá pauza příznačně odpovídající éře stalinismu. Český knižní trh byl zaplaven sovětskou literaturou, a pokud se vydávala literatura jiná, potom procházela přísnou selekcí. Werfelův těžko popíratelný religiózní pohled na svět a také jeho expresionistické počátky vedly patrně k jeho okamžitému vyškrtnutí ze seznamu překládaných a vydávaných autorů.

Koncem padesátých let se podařilo vydat česky dvě prózy v překladu Bohumila Černíka: *Der Abituriententag* a *Der Tod des Kleinbürgers*. Uvolněnější šedesátá léta dala vznik již zmíněné básnické sbírce,

²⁴ Doleželová 2001, str. 205-206.

²⁵ O českých překladech verdiovského románu pojednává: Doleželová J. (2001). Tato stať je jedním z mála příspěvků pojednávajících zevrubněji o překladu Werfelových děl.

²⁶ V překladu Jitky Fučíkové se román stal nejčteněji vydávanou Werfelovou knihou, dosud poslední, sedmé vydání vyšlo v roce 2007.

²⁷ Překlad Evy Rutteové nebyl vydařený, což zhodnotila nejen tehdejší kritika, ale věděl to patrně i sám vydavatel Otakar Štorch-Marien (nakladatelství Aventinum), který knihu v novém překladu Pavla Eisnera vydal v roce 1949 znovu. Třemi existujícími překlady jmenovaného románu se ve své stati zabývá: Doleželová (2001).

²⁸ Veselý 2002, str. 179-183.

překladu románu *Höret die Stimme* a dalšímu, již třetímu překladu románu *Verdi - Roman der Oper*. V následujícím období normalizace se v podstatě zopakovala desetiletá pauza s výjimkou souborně vydaných novel *Die Stagione*, *Das Trauerhaus*, *Die Hotelterre* a *Geheimnis eines Menschen*,²⁹ druhého vydání Eisnerova překladu *Čtyřicet dnů* a dosti překvapivě nového vydání *Písně o Bernadettě*. V osmdesátých letech vyšla v češtině z prozaických děl pouze povídka *Eine blaßblaue Frauenschrift* a nový překlad románu *Vierzig Tage des Musa Dagh*.

V roce 1990 přeložil Hanuš Karlach řadu kratších próz, v roce 1996 vyšel druhý překlad povídky *Die arge Legende vom gerissenen Galgenstrick*, v roce 1997 po více než 60 letech, nový překlad románu *Barbara oder die Frömmigkeit* a dosud posledním překladatelským počinem na poli Werfelova díla je Karlachův překlad významného románu *Der Stern der Ungeborenen* vydaný v roce 1998.

V jistém smyslu tedy bylo možné české publikum i přes omezující dobu komunismu seznámit s většinou významných prozaických děl Franze Werfela ještě před listopadem 1989. Je třeba si však uvědomit, že všechny překlady z třicátých let byly s největší pravděpodobností již v padesátých letech neúnosně zastaralé (společenské změny, které přinesly nové generace vyrůstající v již samostatném Československu, druhá světová válka a poté nástup komunistického režimu nepochybně měly na češtinu značný vliv). Takže skutečnost, že (s výjimkou verdiovského románu) nebyly až do osmdesátých či devadesátých let a některé dodnes, přeloženy znovu, představuje nepochybně velký nedostatek české překladové literatury.

Z velkých Werfelových románů nebyl dosud do češtiny přeložen *Der veruntreute Himmel* z roku 1939 a nový překlad by mimo jiné jistě zasloužil román *Die Geschwister von Neapel*. Především ale neměla dosud česká veřejnost možnost se seznámit s Werfelovými úvahami a

²⁹ Soubor vyšel v roce 1970 pod názvem *Dům smutku*.

eseji věnovanými náboženské či politické problematice, se spisovatelovými deníkovými zápisy nebo záznamy snů.³⁰

Román *Barbara oder die Frömmigkeit*, který stojí v centru naší pozornosti, byl tedy do češtiny přeložen poprvé v roce 1931, kdy vyšel pod názvem *Zbožnost*, a nového překladu se dočkal v roce 1997, kdy byl vydán pod názvem *Barbora neboli zbožnost*. Vzhledem k jeho silně náboženskému zaměření, které vyplývá již ze samotného názvu, se nemůžeme divit, že se o jeho překladu v době komunistického režimu u nás nejspíš ani neuvažovalo. Když navíc uvážíme Werfelovo politické smýšlení, v němž se odklonil od jakéhokoli politického aktivismu a i v *Barboře* líčí vídeňské levicové intelektuály spíše jako politické diletanty hladovějící po moci, neschopné přitom vládnout,³¹ je jasné, že taková kniha se od konce čtyřicátých let 20. století až do převratu v roce 1989 na českých pultech objevit nemohla.

3.3.2. Konference a výstavy v Československu a v České republice

Důkladnější seznámení s dílem Franze Werfela a s pražskou německou literaturou vůbec znamenala pro nastupující generaci české inteligence až mezinárodní konference o pražské německé literatuře uskutečněná v roce 1965 na zámku v Liblicích.³² Její výsledky jsou shrnuty ve sborníku *Weltfreunde* vydaném v roce 1967. Ohlas konference byl ortodoxními komunisty vcelku správně vyhodnocen jako ohrožující pro tehdejší ideologii.³³

Při příležitosti stého výročí narození Franze Werfela v roce 1990 uspořádala Rakouská národní knihovna ve spolupráci s Národní

³⁰ Munzar 1995, str. 17.

³¹ Preisner 2003, str. 300-301.

³² V roce 1963 se tamtéž konala konference věnovaná Franzi Kafkovi, která bývá označována za jeden ze symbolů liberalizačních procesů v české kultuře šedesátých let. První konference tak bývá nazývána „kafkovská“, druhá někdy jako „werfelovská“.

³³ Bok 2001, str. 195.

knihovnou v Praze výstavu věnovanou spisovateli. Výstavu mohli shlédnout zájemci nejprve v Praze, poté ve Vídni a nakonec putovala do Lince. Doprovodný katalog byl vydán v českém a německém jazyce.³⁴

V roce 1995 se na Karlově univerzitě v Praze uskutečnilo vědecké sympozium při příležitosti 50. výročí úmrtí Franze Werfela. Příspěvky symposia jsou zahrnuty v ročence *Brücken: germanistisches Jahrbuch Tschechien - Slowakei 1995. Neue Folge 3*.

V březnu 1998 se v Českých Budějovicích konalo mezinárodní sympozium, jehož příspěvky byly v roce 2001 vydány ve sborníku *Jugend in Böhmen: Franz Werfel und die tschechische Kultur – eine literarische Spurensuche*.

3.3.3. Konference a výstavy v zahraničí

V říjnu 1989 se konalo Mezinárodní Symposium Franze Werfela v newyorském Albany. Více informací o této konferenci či o přednesených příspěvcích se bohužel nepodařilo zjistit.

V říjnu 1990 bylo uskutečněno mezinárodní werfelovské symposium na University of California v Los Angeles. Jeho příspěvky byly vydány v roce 1992 pod názvem *Werfel im Exil*.

V roce 1990-1991 byla v Mnichově, Řezně a Düsseldorfu prezentována výstava s názvem „Franz Werfel zwischen Prag und Wien“. K výstavě byl vydán katalog.³⁵

³⁴ Jobst-Rieder 1990.

³⁵ Abels 1990b.

V únoru 1995 se při příležitosti 50. výročí úmrtí spisovatele konalo sympozium nazvané "Musikalität bei Franz Werfel". Během sympozia byla založena Internationale Franz Werfel-Gesellschaft (IFWG) se sídlem ve Vídni a sborník příspěvků sympozia nazvaný *Sympaian* byl roku 1996 vydán jako první ročenka této společnosti. Zdá se, že založená Mezinárodní společnost Franze Werfela již prakticky neexistuje, od roku 2000, kdy vyšly dva svazky z řady *Bohemia*, není možné dohledat žádnou její další činnost.

V květnu 1995 se na univerzitě v Dijonu konalo první francouzské sympozium věnované dílu Franze Werfela. Přednesené příspěvky byly vydány ve sborníku *Die Welt Franz Werfels und die Moral der Völker*. Většina příspěvků je v němčině, pouze několik ve francouzštině.

V roce 1995 byla uskutečněna výstava s názvem „Pražská německá literatura od expresionismu po exil a pronásledování“. Nejprve měli možnost ji shlédnout zájemci v Berlíně, poté putovala do Hamburku a nakonec byla prezentována Společností Franze Kafky v Praze. Katalog k výstavě byl vydán v němčině a v češtině.³⁶

V říjnu 1999 se uskutečnilo symposium věnované dílu Franze Werfela v arménském hlavním městě Jerevanu. Při této příležitosti se k arménské genocidě vyjádřil také arménský premiér Karen Demirchian, který byl o pár dní později zavražděn při zasedání parlamentu.

V dubnu roku 2000 se uskutečnilo mezinárodní werflovské symposium v rakouském Eisenstadtu. Sborník patrně vydán nebyl.

³⁶ Wiesner – Wichner 1995.

4. Román *Barbara oder die Frömmigkeit*

4.1. Vznik, vydání a soudobá kritika románu

Román *Barbara oder die Frömmigkeit*, k jehož sepsání se Werfel rozhodl během pařížského pobytu na jaře roku 1928, vznikl ve dvou fázích: První dva „životní fragmenty“ spisovatel vytvořil v létě 1928 v Breitensteinu, druhé dva vznikly v zimě 1929 ve Vídni a italské Santa Margheritě. Přerušení práce bylo způsobeno tragickou smrtí osmnáctileté dcery Arthura Schnitzlera, Lilli Cappelliniové.³⁷

Rozsáhlý román vyšel na podzim roku 1929 v berlínském nakladatelství Paul Zsolnay. První vydání vyšlo v nákladu padesáti tisíc výtisků a splnilo naděje na velký finanční úspěch.³⁸

Kniha vzbudila velký ohlas a byla recenzována v celé řadě periodik. Vesměs byla hodnocena jako klasický román z pera geniálního vypravěče tolstojovského formátu. Jako příklad těchto ryze pochvalných kritik je možné uvést ty, které vyšly ve Frankfurter Zeitung,³⁹ Münchner Neue Nachrichten, Neues Wiener Tagblatt, Vossische Zeitung či Querschnitt.⁴⁰

Objevily se ale také recenze částečně nebo zcela kritické. Tak kupříkladu nemohl ani Werfelův přítel Willy Haas nechat bez povšimnutí formální nedostatky textu (gramatické a stylistické) a i když jinak dílo chválí a vyzdvihuje spisovatelovo nadání, rozhodně kritizuje závěrečnou scénu, v níž Ferdinand vhazuje do moře sáček se zlatými mincemi, které pro něj Barbora s láskou celý život šetřila. Haas nepovažuje toto gesto za vyjádření uznání Barbořině oběti.⁴¹ Dosti negativní je také hodnocení Heinze Liepmanna.⁴² V recenzi hovoří o beznadějně dlouhých charakteristikách a šroubovaném jazyce, skrze který jenom tu a tam

³⁷ Lilli Cappelliniová Spáchala sebevraždu 15. července 1928. Podrobněji o tom pojednává např.: Beier, N. (2008), str. 249-251.

³⁸ V prvním vydání měl svazek 811 stran. Další vydání následovalo u téhož vydavatele v roce 1933.

³⁹ 3. November 1929, Kasimir Edschmid.

⁴⁰ Tyto recenze jsou bez přesných údajů o autorech a datech vydání citovány v reklamním textu: Literární noviny, únor 1931, str. 8.

⁴¹ Die literarische Welt, č. 49, 1929, str. 5.

⁴² Die Weltbühne, 24. Dezember 1929.

zasvitne trocha jasných skutečností. Autorovi doporučuje cestu do Kanady či na Sibiř, kde by ho snad v místním chladném podnebí mohla přejít přebujelost a operní nabubřelost. Záporná je i kritika Karla Krause,⁴³ který celý román označuje za špínu a škvár a doporučuje zcela netaalentovaného Werfela hnát z literárního Olympu mokrým hadrem. Na vhodně zvolených příkladech ukazuje špatnou němčinu plnou školáckých chyb. Kraus se netají tím, že z celého nevydařeného díla nepřečetl víc než jednu kapitolu.

4.2. *Barbara oder die Frömmigkeit* – děj románu

Román je rozdělen do čtyř životních fragmentů, v nichž se postupně dočítáme o hrdinově dětství, předválečné době a první světové válce, revoluci ve Vídni v roce 1918 a o poválečné době. První a poslední kapitola románu uzavírají děj do rámce, který poukazuje na skutečnost, že *Barbora neboli zbožnost* je vzpomínkový román. V první kapitole se na palubě luxusního parníku seznamujeme s asi třicetiletým hrdinou Ferdinandem R., nyní lodním lékařem a tamtéž se s ním také v poslední kapitole loučíme.

V prvním fragmentu nás Ferdinandovy vzpomínky zavádějí do Prahy konce 19. století, kde jako malý chlapec žije se svými rodiči a chůvou Barborou. Dozvídáme se, jaké okolnosti přispěly k tomu, že mezi chlapcem a Barborou vznikl tak trvalý a hluboký vztah. Po rozpadu nešťastného manželství Ferdinandových rodičů uprchla chlapcova matka s milencem do Jižní Ameriky, kde však zanedlouho zemřela na tyfus. Brzkým úmrtím otce, armádního důstojníka, malý Ferdinand osiřel a z blízkých mu zbyla pouze Barbora. S ní také navštíví vesnici nedaleko Příbrami, kde bydlí Barbořini příbuzní, pozná svého prvního kamaráda, Barbořina synovce Frantu a prožije s ním dosud nepoznaná a nezapomenutelná dobrodružství na toukách přírodou.

⁴³ Die Fackel, 1930, str. 96-102. Karl Kraus nijak nezastírá osobní spory, které s Werfelem měl a netají se antipatiemi, které ke spisovateli choval.

Druhý fragment vypráví o životě chlapce a mladíka Ferdinanda od smrti rodičů do konce první světové války. Malého sirotka se nejprve na čtyři roky ujala teta Karolína, matčina sestra. Vzala k sobě i chůvu Barboru, čímž umožnila chlapci strávit další čtyři roky po jejím boku. K tetě si Ferdinand však nikdy žádný bližší vztah nevytvořil, a když se po čtyřech letech vdala a chlapec byl poslán do kadetní školy, nebylo jejich rozloučení nijak dojemné. V kadetní škole Ferdinand potkává svého prvního životního nepřítele, spolužáka Steidlera. Jejich nepřátelství vrcholí scénou na cvičišti, kdy Ferdinand po Steidlerových urážlivých a ponižujících poznámkách v návalu vzteku napadne důstojníka a je z kadetní školy vyloučen. Jeho dalším útočištěm se stává alumnát, teologické učiliště pro chudé studenty a dále arcibiskupský seminář ve Vídni, kde se připravuje na povolání katolického duchovního. Na útěku ze semináře jej podpoří nový přítel Alfred Engländer a poskytne mu i finanční pomoc. Po rodinném sporu však sám ztratí možnost Ferdinandovi dále podporovat a ten se dostává do krajní nouze. Východiskem z ní je vypuknutí první světové války. Tak jako pro mnohé další, stala se služba v armádě i pro Ferdinanda zajištěním základních životních potřeb a záchranou před největší bídou. Počátkem války se sám dostavil před odvodní komisi a nastoupil v Čechách několikaměsíční výcvik jednoročního dobrovolníka. Zde se Ferdinand seznámí s novinářem Ronaldem Weißem. Šťěstí mu přeje, když je během transportu přidělen k setnině hejtmana Prechtla, který první rok v armádě jako mladík sloužil pod Ferdinandovým otcem a je mu proto nakloněn. Díky Prechtlovi dostane Ferdinand místo telefonisty a unikne tak bezprostřednímu nebezpečí válečných zákopů. Během války je Ferdinand povýšen až k hodnosti poručíka. Zlom přichází v okamžiku, kdy má velet popravě tří českých vlastizrádců. Místo rozhodujícího povelu k palbě nechá odsouzené vojáky uprchnout, za což je odeslán do přední bojové linie. Těžce raněný se zotavuje v nemocnici, kam ho po dlouhých letech odloučení přijíždí navštívit Barbora.

Třetí životní fragment se odehrává ve Vídni. Werfel zde popisuje bezútěšnou situaci v hlavním městě monarchie na konci války i v období

těsně po ní. Ferdinand se stýká se skupinou převážně bohémských osobností aktivních v umění, vědě či politice a tráví s nimi téměř veškerý čas v jedné z vídeňských kaváren, kde vedou nekonečné diskuze o nadcházející revoluci. Společně s Ronaldem Weißem se Ferdinand podílí na přípravě revoluce a na organizaci Rudých gard.

Ve čtvrtém fragmentu se s Ferdinandem setkáváme při jeho promoci. Po třech letech náročného studia dosáhl svého cíle a stává se lékařem. Ještě týž den se vydává za Barborou. Dochází k dojemnému shledání, při kterém Barbora Ferdinandovi daruje zlato, které pro něj od jeho osiření šetřila. Ferdinand je zmaten a v návalu silných citů odjíždí bez rozloučení. Ještě před návratem do Rakouska píše Barboře dopis. V závěrečné kapitole *Odkud? Kam?* se děj románu uzavírá na luxusním parníku, kde začal. Ferdinand cítí, že Barbora již není naživu a sáček se zlatými mincemi hází do moře, aby tak zůstal symbolicky zachován jako věčná vzpomínka na jeho milovanou chůvu.

4.3. *Barbara oder die Frömmigkeit* – román autobiografický a klíčový

Román *Barbara neboli zbožnost* bezesporu je román autobiografický, ovšem z toho, co jsme uvedli v kapitole věnované Werfelovu životu, je patrné, že v něm je také řada skutečností vyfabulovaných. Zcela rozdílné bylo například rodinné zázemí malého Franze Werfela. Jeho rodiče se nerozešli, Franz Werfel neosiřel a jeho otec byl majitelem rukavičkářské firmy, nikoli vojenským důstojníkem. Rodina románového hrdiny ale žila patrně ve stejném bytě jako skutečná rodina Werfelových a dle skutečnosti jsou také líčeny chvíle, které mladý Werfel trávil s chůvou Barborou. Pozměnit takto životní osud protagonisty románu bylo zřejmě nutné, jednak pro zvýšení dramatickosti děje a nepochybně také jako podklad pro vznik hlubokého vztahu k české chůvě, který přetrval až do Ferdinandovy dospělosti. Franz Werfel měl k chůvě Barboře Šimůnkové jako dítě jistě pěkný a silný vztah, nebyl to ovšem vztah osudový do té

míry jako vztah mezi Barborou a Ferdinandem a v dospělosti zřejmě nijak intenzivně nepokračoval.

Ve školních zážitcích Ferdinanda R. se odráží Werfelova neláska ke vzdělávacím ústavům, kterými prošel. Jinak se ale zážitky neshodují, protože Franz Werfel neprošel ani kadetní školou ani alumnátem. Zajímavá je postava Alfreda Engländera, která nemá v reálném životě Franze Werfela předlohu v nikom jiném, než ve spisovateli samém.⁴⁴ Mladý Žid Engländer snící o znovusjednocení křesťanství s židovstvím je nepochybně z velké části mluvčím Werfelových vlastních myšlenek a názorů.

I když první světová válka zastihla Ferdinanda R. ve zcela jiné životní situaci než Franze Werfela, nakonec byly vojenské osudy obou podobné. Franz Werfel přisoudil svému hrdinovi stejné místo telefonisty, jaké sám zastával, i když daleko kratší dobu než Ferdinand. Sám se také na rozdíl od protagonisty vyhnul skutečnému nebezpečí válečných zákopů a boje v předních liniích.

Ve třetím fragmentu, věnovaném Vídni na konci první světové války, se patrně to, co prožívá Ferdinand R., nejvíce blíží skutečným pocitům a prožitkům Franze Werfela.

Zde se také dostáváme k tomu, proč bývá román označován za klíčový. Právě za událostmi v revoluční Vídni popisovanými v románu i za rozhovory, které zde Ferdinand se svými novými přáteli vede, se skrývají skutečná jména, skutečná místa a díky Werfelově geniální paměti také skutečné rozhovory.⁴⁵ Podkladem pro postavu Ronalda Weiße byl evidentně Egon Erwin Kisch, který jak ve skutečnosti, tak jako románová postava přivádí Werfela (Ferdinanda) do společnosti vídeňské kavárny Central. Anarchista a psychoanalytik Otto Gross je představen v románu jako doktor Gebhart, literát a vydavatel Franz Blei jako doktor Basil, jeho přítelkyně Gina Kranzová, adoptivní dcera a milenka bankéře Josefa Kranze jako Hedda Aschermannová, chudý básník Otfried Krzyzanowski,

⁴⁴ Jméno Engländer bylo skutečným příjmením spisovatele Petera Altenberga.

⁴⁵ Jungk 1987, str. 184.

jehož smrt hladu a pohřeb na vídeňském Centrálním hřbitově jsou pravděpodobně vylíčeny tak, jak se skutečně staly, jako Gottfried Krasny. S fotografickou přesností zaznamenává Werfel události okolo konce války ve Vídni a evokuje hlavní město rozpadající se monarchie s obrovskou přesvědčivostí.⁴⁶

4.4. Čeští překladatelé románu

Román *Barbara oder die Frömmigkeit* byl do češtiny přeložen dvakrát. První překlad vyšel pod názvem *Zbožnost* v roce 1931, tedy velmi brzy po vydání originálu románu. Jeho autorem je Josef Richard Marek (1883-1951). J. R. Marek byl především výtvarníkem, významně zasáhl zejména do vývoje české knižní grafiky. Je také autorem několika monografií o současných výtvarných umělcích. Překlad byl spíše jeho okrajovou činností a dle záznamů Národní knihovny České republiky byl Werfelův román jeho jedinou překladatelskou prací z němčiny. Kromě toho je autorem překladu několika prozaických děl z francouzštiny.

Autorem druhého překladu, který vyšel v roce 1997 pod názvem *Barbora neboli zbožnost*, je Radovan Charvát (nar. 1948). Překladu literárních textů se věnuje od poloviny 90. let, zpočátku se věnoval textům anglickým a německým, v posledních letech se věnuje již pouze překladu z němčiny. Werfelův rozsáhlý román byl jednou z jeho prvních překladatelských prací. Od té doby získal v oboru dobré jméno a byl například v roce 2004 za překlad *Deníků (Die Tagebücher)* Victora Klemperera a v roce 2006 za překlad románu *Pomocník (Der Gehülfe)* Roberta Walsera nominován na překladatelskou cenu Josefa Jungmanna. Je překladatelem mnoha próz Thomase Bernarda a dále například děl Hermanna Hesseho, Winfrieda Sebaldy či Martina Walsera.

4.5. Česká vydání románu a jejich recepce

První český překlad vyšel v roce 1931 v nakladatelství Sfinx, Janda. Kniha vázaná v pevných deskách byla vydána ve dvou dílech, rozdělená

⁴⁶ K zobrazení revolučních událostí ve Vídni v románu *Barbara oder die Frömmigkeit* srov.: Hautmann 1971, str. 472-478.

po dvou životních fragmentech. První díl má 308 stran, druhý díl 317 stran. Kniha nebyla opatřena předmluvou ani doslovem, obsah je zařazen na konci. Kromě nakladatelských údajů je v tiráži informace o tom, že 50 výtisků bylo vytištěno na papíru Simili japan a podepsáno autorem. Můžeme předpokládat, že zkrácení názvu na pouhé jedno slovo *Zbožnost*, bylo nakladatelským záměrem odpovídajícím dobové tradici překladu knižních titulů. Nezapomeňme však, že Franz Werfel byl ve třicátých letech velmi úspěšným a známým spisovatelem,⁴⁷ takže bylo možné počítat s tím, že se bude autorovo jméno dobře prodávat bez ohledu na název knihy.

Česká veřejnost byla o právě vycházejícím překladu Werfelova románu informována reklamními texty v novinách a časopisech, které vyzdvihovaly především láskyplné zobrazení českého národa,⁴⁸ citovaly opěvné úryvky z recenzí nedávno vydaného originálu a lákaly tak čtenáře k zakoupení jednoho z nejkrásnějších děl světové literatury posledních deseti let, knihy, která čtenáře obohacuje, vede k sebepoznání a učí lásce k pravdě.

V dobovém tisku se podařilo vyhledat tři recenze reflektující vydání prvního překladu díla.⁴⁹ Všechny tři stručně pojednávají o osobě autora, ději a historickém kontextu knihy a vyjadřují se o románu pochvalně. Dvě z nich uvádějí autora překladu, P. Eisner překlad označuje za *ganz vortrefflich*, recenzent Akordu signovaný „-rč-“ překlad označuje za *krásný*. Ani jeden z recenzentů se pravděpodobně žádnou podrobnější analýzou překladu nezabýval, nemůžeme vyloučit ani to, že vycházeli pouze z četby českého textu.

⁴⁷ Tuto skutečnost jsme již dostatečně podložili v kapitole věnované překladu Werfelových próz do češtiny. Ve třicátých letech byly jeho romány překládány a vydávány v češtině velmi záhy po vydání originálu.

⁴⁸ Např. Literární noviny, únor 1931, str. 8; Rozpravy Aventina, 19.2. 1931, str. 21. Nejedná se o shodné reklamy.

⁴⁹ Akord, 1931, str. 237-238, signováno -rč- ; Prager Presse, 5. únor 1931, str. 8, Pavel Eisner; Literární noviny, březen 1931, č. 6, str. 2, signováno J. H. (dle Slovníku pseudonymů a kryptonymů v československé literatuře z roku 1934 je autorem pravděpodobně Jan Herben).

Nový překlad vydaný v roce 1997 byl publikací nakladatelství Volvox Globator. Jednosvazková kniha v pevné vazbě nese název doslovně přeložený, tedy *Barbora neboli zbožnost*. Za překladem názvu v tomto případě není třeba hledat žádnou nakladatelskou strategii. Na konci 20. století bylo již možné předpokládat, že knihu Franze Werfela v novém překladu si koupí určitá skupina čtenářů opět bez ohledu na to, pod jakým názvem vyjde. Přeložit název doslovně se proto v takovém případě jeví jako logické, pokud cílový jazyk takové řešení umožňuje. Kniha vyšla doplněna doslovem překladatele věnovaným životu autora a historickému pozadí románu a několika stránkami vysvětlivek a poznámek k vlastnímu textu. Vysvětlivky se týkají převážně cizích (např. francouzských) slov užitých v textu, zmíněných osobností, míst, událostí a vysvětlují též užitě literární aluze. V textu se k vysvětlivkám nijak neodkazuje.

Dle dostupných zdrojů se podařilo v českém tisku dohledat pouze dva ohlasy na vydání nového překladu románu.⁵⁰ Oba články⁵¹ informují o vydání knihy, překladatele pouze jmenují. J. Kubátová v Českém zápase nastiňuje děj a celkový charakter knihy, J. Mlejnek v Lidových novinách především upozorňuje na slavnostní prezentaci knihy, uskutečněnou v den vydání článku v Rakouském kulturním institutu (dnes Rak. kult. fórum). Překvapivě se novému překladu významného Werfelova díla nevěnoval žádný z literárních časopisů.

⁵⁰ Údaje České národní bibliografie potvrzuje také sám překladatel R. Charvát.

⁵¹ Lidové noviny, 18. prosinec 1997, str. 12; Český zápas, 1998, č. 4, str. 7.

5. Teoretická východiska kritiky překladu – model Kathariny Reißové

Model kritiky překladu Kathariny Reißové, který autorka předložila v knize *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik* z roku 1971, se snaží vymezit kritice překladu jasné hranice a poskytnout jí objektivní a náležitá kritéria hodnocení. Hlavními požadavky, které Reißová na kritiku překladu klade, je zevrubné odůvodňování soudů podložené příklady, úsilí o nalezení příčin chybných překladatelských řešení a odchylek od originálu, konstruktivnost kritiky, která má obsahovat návrhy vhodnějších řešení kritizovaných míst a v neposlední řadě také pozitivní hodnocení. Samozřejmostí by mělo být, že kritik dobře ovládá jazyk originálu i překladu a pracuje s oběma texty.

Hlavním hodnotícím měřítkem je dosažení optimální ekvivalence textu originálu a překladu. Kostru kritiky překladu tvoří rozvržení analýzy a hodnocení do tří kategorií: literární, jazykové a pragmatické. Pokud text v cílovém jazyce odpovídá ve všech třech kategoriích textu v jazyce výchozím, bylo dle Reißové dosaženo ekvivalentního překladu.

Východiskem tohoto modelu kritiky překladu je rozdělení textů dle jejich základní komunikační funkce. V návaznosti na Bühlerův model organon rozlišuje Reißová tři základní typy textů: *inhaltbetont*, *formbetont* a *apellbetont*, tedy ty, které kladou důraz na obsah, formu nebo obsažený apel. Z textového typu potom vychází překladatelská metoda a dle modelu Reißové se z něj odvíjí především to, co má v textu překladu zůstat závazně zachováno jako invariantní složka.

Pro texty kladoucí důraz na obsah je požadována invariance na rovině obsahu sdělení a zaměření na cílový jazyk. Cílem při překladu textů kladoucích důraz na formu, je především dosažení stejného estetického účinku a jazykově se překlad zaměřuje na výchozí jazyk. U textů kladoucích důraz na obsažený apel, je primárním cílem zachování apelu.

Textové typy se ovšem většinou prolínají a při aplikaci modelu kritiky překladu Kathariny Reißové je tedy vždy třeba rozhodnout a mít na

paměti, na pomezí kterých typů se daný text nachází a jaká by proto měla být správná rovnováha mezi zachováním invariance na dané rovině a zaměřením překladu na výchozí či cílový jazyk.

Po posouzení náležitosti textu k danému typu, či spíše typům, může kritika pokračovat v kategorii jazykové rozborem konkrétních jevů sémantických, lexikálních, gramatických a stylistických. U prvků sémantických se má hodnotit jejich ekvivalence, u prvků lexikálních adekvátnost, u prvků gramatických gramatická správnost a u prvků stylistických korespondence.

V poslední, pragmatické kategorii jsou hodnoceny mimojazykové faktory, které Reißová dělí do sedmi typů: užší situační zřetel, věcný kontext, faktor času, faktor místa, faktor příjemce, faktor producenta a afektivní implikace.

6. Analýza a srovnání překladů vybrané části románu

Pro analýzu a srovnání překladů románu *Barbara oder die Frömmigkeit* do češtiny jsme zvolili první kapitolu třetího životního fragmentu⁵² nazvanou *Spätsommer des Untergangs*. Werfel v této kapitole popisuje Vídeň na konci první světové války a jeho popis vyhladovělého a zbídačeného města a těch, kdo se pohybují v jeho ulicích, patří mezi skvělé a často zmiňované momenty románu. Kapitola je lexikálně i stylisticky velmi zajímavá a skýtá řadu míst, jejichž překlad není právě snadný.

6.1. Kategorie literární

V rámci literární kategorie je kritikovým cílem zhodnotit, k jakému textovému typu daný text náleží a zda překladatel postupoval tak, aby splnil nároky kladené na překlad právě takového typu textu. Určení textového typu představuje v modelu kritiky překladu K. Reißové základní kámen, od něhož se odvíjejí všechna další kritéria hodnocení.⁵³

V typologii textů, kterou Reißová zavádí, je románový žánr zařazen do textového typu zdůrazňujícího formu vyjádření (formbetont). Dominantní je zde jazyková forma výchozího textu, jejíž dodržení by mělo být při překladu prioritou. Nejde samozřejmě o otrocké převádění či napodobování formálních prostředků užitých ve výchozím jazyce, ale spíše o docílení téhož uměleckého účinku za použití vhodných prostředků jazyka cílového. Překladatel by se měl vžít do formální podoby překládaného textu, nechat se jí inspirovat a následně zvolit analogickou formu v cílovém jazyce.⁵⁴

⁵² Román je rozdělen do čtyř částí nazývaných v originále Lebensfragmente, v Markově překladu jsou části nazývány „kusy života“, v překladu Charvátově „životní fragmenty“.

⁵³ Reiß 1971, str. 24-34.

⁵⁴ Reiß 1971, str. 37-44.

Textové typy se ovšem většinou prolínají, v případě románu je samozřejmě silně přítomna rovněž funkce informativní s důrazem na předmět sdělení (inhaltsbetont). Kritika tedy musí sledovat také úplné a nezkrácené přenesení informace. Pro textový typ zdůrazňující formu je vyžadována dominance výchozího jazyka, pro textový typ zdůrazňující obsah sdělení je to dominance cílového jazyka. V případě románového textu musíme tedy považovat za primární orientaci na výchozí jazyk pojímanou ovšem tak, že cílem je volba takové formy v cílovém jazyce, která ve čtenáři vzbudí tytéž pocity, jako text originálu.

6.2. Kategorie jazyková

V jazykové kategorii se kritika věnuje jazykovým prostředkům, které překladatel použil k převedení textu z výchozího do cílového jazyka. Reißová pro rozbor v této kategorii stanovuje čtyři roviny tzv. vnitrojazykových instrukcí: sémantickou, lexikální, gramatickou a stylistickou. Jazyk jako materiál se ale velmi často vzpouzí tak přesnému rozdělení do jednotlivých kategorií, u mnoha jevů se překrývají instrukce sémantické s lexikálními, lexikální se stylistickými, stylistické s gramatickými apod.

6.2.1. Sémantické instrukce

Na úrovni sémantických instrukcí je cílem kritiky hodnotit zachování obsahu a smyslu originálu. Hlavním měřítkem je ekvivalence. Pohled je zaměřen na překladatelovu interpretaci textu, svévolné přidávání do textu či neopodstatněné vynechávky.⁵⁵ Protože je možné v řadě případů zařadit problematika místa jak do kategorie sémantických instrukcí, tak do kategorie instrukcí lexikálních, rozhodli jsme se v první kategorii pojednat o těch případech, kdy překladatel nesprávně porozuměl či chybně interpretoval celou větu či její větší část, dále potom o nefunkčních vynechávkách či naopak obohaceních textu. Vzhledem k tomu, že oba překladatelé téměř bez výjimky dodržují syntaktickou výstavbu textu,

⁵⁵ Reiß 1971, str. 58.

považujeme za vhodné při analýze postupovat po větných celcích, samozřejmě vždy s přihlédnutím k širšímu významovému kontextu. Hodnocení interpretací čistě na úrovni jednotlivých lexikálních jednotek, u nichž se mnohdy jen těžko můžeme rozhodnout mezi měřítky ekvivalence či adekvátnosti, se budeme věnovat v následující části.

V obou překladech jsme našli řadu příkladů dokládajících jak neporozumění či interpretaci, kterou považujeme za nesprávnou, tak nefunkční vynechávky a obohacení či rozšíření textu. Komentáře jsou uvedeny pod zvoleným úryvkem. Příklady v této části uvádíme nejprve z překladu J. R. Marka, poté R. Charváta.⁵⁶

Překlad J.R. Marka

Chybné interpretace

3/18

*Sie haben.... die Tiefenschau der Verstecke.
prohlédají skryté věci.*

Tento překlad lze považovat za sémanticky neekvivalentní. Navozuje konotace snad až filosofického charakteru a neodpovídá popisované skutečnosti. Charvátův překlad je zde vydařený:vidí hluboko do všech úkrytů.

3/20

- *Der Bettel geht sie nichts an.*
- *Na takových capartech jim nezáleží.*

Téměř nepochopitelná chyba patrně vznikla přehlédnutím souvislostí. Význam je evidentní také z kontextu předchozí i následující věty. Správný je překlad Charvátův: *Žebrota se jich netýká.*

⁵⁶ U uváděných příkladů užíváme v celé práci označení místa v textu formou číslo odstavce/číslo věty, vlastní analyzovaný jev je podtržen, s výjimkou případů, kdy je analyzována celá citovaná část textu.

4/5

Das sind Schätze reiner Gnade, vor denen man erschauert,....

Jsou to poklady čiré milosti, která až děsí,....

Zde překladatel chybně interpretoval odkaz vztažného zájmena. Není to „milost“, která děsí, ale ony „poklady“. Správnější je Charvátovo: *To jsou poklady čiré milosti, u nichž jde mráz po zádech...* ačkoli je nutné upozornit na užití neobvyklé vazby „u nichž....“, která by měla být nahrazena spíše „z nichž....“. Sémanticky správně by též bylo Markovo řešení pouze s praveným vtažným zájmenem: „....poklady čiré milosti, které až děsí,....“.

4/10

Er selbst war ja ein paar Monate lang eingerückt....

Vždyť on sám byl ještě před několika měsíci na vojně...

Další sémanticky chybně interpretované místo. Text hovoří o tom, jak dlouho dotyčný na vojně byl, nikoli o tom, před jak dlouhou dobou se odtud vrátil. Správně interpretuje Charvát: Sám přece na několik měsíců narukoval....

8/13

Komisch, daß mir dieser Einfall kommt, wo ich doch keinen Soldaten mehr ansehen kann...

Je to směšné, že mě tohle napadlo, vždyť tu přece nevidím jediného vojáka...

Evidentně špatné porozumění textu. Navíc takovou interpretaci vylučuje i skutečnost, že vojáků bylo kolem vidět dost. Správně interpretováno tedy: „Vždyť už se nemohu na vojáky ani podívat...“, nebo pěkné řešení Charvátovo: *Že mě napadá právě tohle, když už nemohu vojáky ani vidět...*

Marek se zároveň v této větě dopouští nijak neobvyklé chyby v interpretaci německého „komisch“. Slovo je zde užito ve významu „zvláštní“, „divný“, nikoli však „komický“. Charvát se překladu slova

vyhýbá eliptickým užitím spojky „že“. Jeho řešení správně navozuje tutéž představu překvapení mluvčího nad vlastní myšlenkou, jako v případě explicitního: „To je zvláštní, že mě napadá právě tohle,....“. V kontextu teorie K. Reißové je možné na tomto místo hovořit o vhodném převedení afektivní implikace (údiv) u Charváta a nevhodné interpretace (posměšek) u Marka.

13/11

War es nicht zukunftsweisende Vorbestimmung, daß er einmal schon über sich emporwachsen durfte?

Nebylo to předurčení, ukazující do budoucna, že jednou vyroste sám nad sebe?

Překladatel patrně přehlédl, že věta odkazuje ke skutečné události, kdy protagonista již jednou „přerostl sám sebe“. Správně tedy uvádí Charvát:že směl již jednou přerůst sám sebe?.

13/19

Dies aber war nicht möglich.

To se mu však nepodařilo.

Věty mohou, ale nemusí mít stejný význam. Že se něco nepodařilo ještě nutně neznamená, že to nebylo možné. Jde tedy o interpretaci, která nemusí být správná. Proto považujeme za vhodnější užít český překlad „To však nebylo možné.“ Právě tak větu také přeložil R. Charvát.

14/1-2

Ferdinand litt manchmal an einem unangenehmen Fluggefühl in den Beinen.

Auch dies war noch eine Wirkung des Kopfschusses, die sich meist dann geltend machte, wenn....

Ferdinand trpěl často nepříjemným nadnášivým pocitem v nohou. I to byly následky rány do hlavy, jež pak nejvíce zesílily tehdy, když ...

Nepřesný překlad časového určení v první větě vede též k sémanticky nepřesnému překladu ve větě druhé. Dle originálu jde o pocity, které se

projevují občas, většinou potom za určitých okolností. V Markově překladu se setkáváme s pocity, které má protagonista často, za daných okolností jsou potom nejsilnější. Lépe tedy: „Ferdinand trpěl občas nepříjemným nadnášivým pocitem v nohou. I to byly následky rány do hlavy, které se nejčastěji projevovaly, když....“

Sémanticky správné je též řešení Charvátovo: *Ferdinand někdy trpěl nepříjemným vznášivým pocitem v nohou. I to byl ještě následek postřelení hlavy, který se projevoval nejčastěji, když....*

14/2

...., wenn sich der Gedenkenablauf der erregtesten Stelle seines Innenlebens näherte.

...., když v proudu myšlenek se přiblížil k nejvzrušivějšímu místu svého života.

V myšlenkách týkajících se „života“ či „vnitřního života“ spatřujeme takový rozdíl, že je rozhodně vhodné ho při překladu nezanedbat. Za velmi zdařilý považujeme překlad Charvátův: *...., když se jeho myšlenky přiblížily nejzjitřenějšímu místu jeho vnitřního života.*

15/8

Der Offizier verschwand mit schnellen und gleichsam gierigen Schritten im Portal des Kaffeehauses.

Důstojník zmizel rychlými a stejnoměrně žádostivými kroky v portálu kavárny.

Kroky nebyly *stejnoměrně žádostivé*, ale „takřka žádostivé“. Překlad slova „gleichsam“ vypouští ve svém překladu i Charvát, což není možné považovat za opodstatněné: *Důstojník zmizel rychlými a dychtivými kroky v portálu Café.*

Vynechávky

3/12

4. *Nicht nur die berufsmäßigen Schleich- und Kettenhändler, Hamsterer, Haifische, Schieber...*

5. *Nejenom keťase, křečky a šíbry z povolání....*

Vynechání části jmenovaných charakterů může být připsáno jediné překladatelově nedůslednosti a snad nedostatečnému úsilí při hledání vhodných českých ekvivalentů. Lépe tedy: „Nejenom podloudníky a šmelináře z povolání, křečky, žraloky a šejdíře...“. Charvát je zde rovněž důslednější: *Nejen podloudníci a keťasové z povolání, chamtivci, žraloci a šmelináři....*

4/1

- *An gewissen Orten der Stadt bilden sich, ohne äußerlich besonders auffällig zu werden, Stauungen der Gier.*
- *Na jistých místech města se tvoří nádrže hrabivosti.*

Snad z nepozornosti či nedbalosti vynechává Marek část věty. Správně u Charváta: *Na určitých místech města, bez zvláštní vnější nápadnosti, se vytvářejí doslovné zácpy chtivosti.* Možné je též vložení vztažné věty: „..., která nejsou na pohled nijak zvlášť nápadná,...“

6/18

Die Gruppe aber scheint sich nicht um die Wirklichkeit zu scheren,....
Skupina se však nestará ani trochu o skutečnost,....

Vynechání slovesa „scheint sich“ není opodstatněné. Nabízí se řešení vložení věty „zdá se“ či takové, jaké zvolil v novém překladu R. Charvát: *Skupina se ale podle všeho nestará o skutečnost,....*

9/3

Der Spaziergänger hat vor zwei Monaten einen Sohn verloren, und seine Nerven sind dem Zitterer noch nicht gewachsen.
Prochazeč přišel před dvěma měsíci o syna a jeho nervy nesnesou „třesavce“.

Jako podstatné se nám zde jeví vynechání slova „dosud“ nebo „ještě“ v druhé větě, které poněkud zatemňuje jasnou souvislost mezi tím, že dotyčný muž se ještě nevzpamatoval se ztráty syna ve válce, a tak zatím nesnese pohled na jiné válečné oběti. Velmi přesné, ale snad až příliš vysvětlující je řešení Charvátovo:a nemá ještě nervy natolik v pořádku, aby ten pohled snesl. Jiná možnost: „Jeho nervy nejsou ještě na třesavce zralé.“

11/13

Auf dem Tellergrunde wartet eine Schicht Ulmer Gerstel des Hungrigen, schalige Graupen, zwischen denen sandartige Körner tückisch auf die Zähne lauern.
Na dně talíře čeká hladového vrstva trhaných krupek, mezi nimiž pískovitá zrna záludně číhají na zuby.

Překladatel zachovává pouze jedno ze dvou synonymních označení krupek. Vhodné řešení problematického místa našel R. Charvát: *vrstva ulmských trhaných krupek, skořápkovitých krup, mezi nimiž číhají záludná, písku podobná zrnka na zuby*. Oběma překladatelům však musíme vytknout neobvyklý slovosled. V obou případech proto lépe: „...mezi nimiž číhají na zuby....zrnka.“

12/9

Der Auditor aber, der ihn über das Ereignis auf der Halde von Kolkow verhörte, entpuppte sich glücklicherweise als ein wohlwollender Ziviljurist,....
Ale z auditora, který jej vyslýchal o události na haldě v Kolkowě, vyklubal se na štěstí civilní právník,....

Vynechání slova není opodstatněné. Nabízí se nejspíše překlad „laskavý“ nebo „vlídný“. Druhé slovo užívá ve svém překladu Charvát.

13/1

Ferdinand war nun gewissermaßen vermögend.
Ferdinand byl do jisté míry zámožný.

Vynecháním příslovce času „nyní“, dochází k sémantickému posunu. Charvát příslovce času zachovává: *Ferdinand byl teď svým způsobem zámožný.*

13/5

Könnte er nicht mit seinem Gelde – es waren etwa zwölfhundert Kronen – irgendwo auf dem Lande verschwinden, in ein verschollenes Bergdorf am besten, dort eine Stube mieten und nichts mehr vom Krieg wissen, von Vorgesetzten, Untergebenen, Spitälern und Transporten, sondern nur leben, leben, solange die Barschaft reicht.

Což by nemohl se svými penězi – bylo to asi dvanáct set korun – zmizeti někde na venkově, nejlépe v nějaké zapadlé horské vsi, najmout si tam světnici a nevědět nic nýbrž jen žít a žít, dokud zásoba stačí?

Vynechání části věty bylo nejspíše motivováno přehlédnutím. U Charváta: *Nemohl by tak se svými penězi – bylo to asi dvanáct set korun – zmizet na venkov, nejlépe do nějaké zapomenuté horské vísky, pronajmout si pokojík a nic už nevědět o válce, o představených, podřízených, nemocnicích a transportech, nýbrž jen žít, žít tak dlouho, jak jeho hotovost stačí?*

Obohacení

V Markově překladu jsme žádná nefunkční obohacení či prodloužení textu nenalezli.

Překlad R. Charváta

Chybné interpretace

1/7-8

- *Die meisten Männer tragen Uniformen. Aber sonderbare Zusammensetzungen sind darunter, die man in keiner „Adjustierungstabelle für das k. u. k. Heer und die k. k. Landwehr“ finden kann.*
- *Většina mužů má na sobě uniformou. Ale pod ní se skládá ošacení z čehosi podivného, co bychom marně hledali v tabulce výstroje c. a k. armády a c. k. domobrany.*

Tato mylná interpretace patrně vychází z předpokladu, že autor užíval správnou německou gramatiku. Z kontextu se však jeví jako pravděpodobnější, že se jedná o doklad chybných gramatických konstrukcí, které Werfelovi vyčítal ve své kritice například Karl Kraus, jak jsme zmínili výše. Slovo *darunter* by skutečně správně mělo odkazovat k tomu, co měli vojáci pod uniformou. Jako správná interpretace se ale jeví spíše význam „mezi nimi“, německy správně „unter ihnen“, tedy mezi uniformami, které jsou na ulici k vidění. O těch totiž je řeč i dále v textu, zatímco o tom, co se skrývalo pod nimi se nedozvíme nic. Markův překlad je zde správnější: *...jsou mezi nimi zvláštní sestavy, kterých naprosto nenajdete v Tabulce výstroje...*

1/9

- *Ein kleiner Junge von achtzehn Jahren etwa schlottert in einem mächtigen Soldatenmantel, wozu er eine graue Sportmütze trägt, während ein langes Skelett in Wickelgamaschen aus einem verschollenen Friedenwaffenrock mit Spinnenarmen hervorwächst.*
- *Malý, sotva osmnáctiletý mladík se potácí po ulici v ohromném vojenském kabátě, k němu šedivou sportovní čepici; vedle něho se hrabe vytáhlý kostlivec v ovinovačkách, z dávného vojenského kabátu z předválečných dob mu vyrůstají pavoučí ruce.*

Překladatel vytváří obraz, který nemusí odpovídat autorově představě. Dvojice nemusela jít vedle sebe, ale například každý mohl jít na jiné straně ulice. Kromě toho není důvod ve větě neužít místo předložky „vedle“ přesný překlad spojky „zatímco“. Přesnější je zde Markův překlad:

Sotva osmnáctiletý mladíček se flandá v obšírném vojenském plášti, k němuž má na hlavě šedivou sportovní čepici, kdežto dlouhý kostroun v ovinovačkách vystrkuje z byvšího mírového kabátu vojenské pavoučí paže.

3/14

- *Es gibt nicht nur gemeine Raffer, sondern geborene Abenteurer....., meisterliche Schätzgräber und, wie auf allen Gebieten.....*
- *Neexistují pouze sprostí hrabivci, ale i rození, mistrovští vykradači hrobů a nadto, jako ve všech oblastech lidské existence.....*

Překlad výrazu by sice bylo možné považovat za kreativní, nicméně významově zavádějící a v daném kontextu těžko představitelný. Přikláníme se k prostému „hledači pokladů“, což je také verze, jakou zvolil Marek.

15/6

Auch Ferdinand sah zu dem Dunkelgrauen Bau empor....
I Ferdinand vzhlédl k temně hnědé stavbě....

Jedná se zřejmě o přehlédnutí. Budova byla temně šedá, jak také správně čteme u Marka.

Vynechávky

1/12

- *Feldsoldaten, Urlauber, Verwundete, Leute meist schon der oberen oder unteren Altersgrenze.*
- *Vojáci z pole, na dovolené, ranění, lidé většinou na horní nebo spodní věkové hranici.*

Vynecháním slova „schon“ uniká z věty jasné vyjádření toho, že se věkové složení popisované společnosti během války změnilo. V poněkud zastaralé ale přesné podobě Markově:lidé většinou již vyšších a nižších hranic stáří.

12/10

....passive Resistenz der Truppe und als Nervenversager des jungen Leutnants....

....pasivní rezistenci oddílu a poručíkovo nervové selhání.

Vynechání přívlastku sice není vážnou chybou, čtenáři vědí, že protagonista byl mladý. Zde jde ovšem o citaci protokolu, v němž právě mládí a nezkušenost poručíka hrály jistou roli. I bez tohoto vysvětlení se jedná o neopodstatněný zásah do autorovy výstavby textu. Lépe tedy: „....selhání nervů mladého poručíka.“, což je v podstatě řešení shodné s překladem Markovým.

13/2

Die Gage eines ganzen Jahres mit Verwundetenzulage und andern Gebühren hatte sich im Laufe seiner Krankheit angesammelt.

Gáže za celý rok s příplatkem za zranění se během jeho nemoci nashromáždila.

Opět nefunkční vynechání. Správně Marek: *....a s ostatními příplatky....*

15/8

Der Offizier verschwand mit schnellen und gleichsam gierigen Schritten im Portal des Kaffeehauses.

Důstojník zmizel rychlými a dychtivými kroky v portálu Café.

O tomto příkladu jsme pojednali již výše, v oddílu věnovaném Markovým chybným interpretacím.

Obohacení

1/9

- *Ein kleiner Junge von achtzehn Jahren etwa schlottert in einem mächtigen Soldatenmantel, wozu er eine graue Sportmütze trägt, während ein langes*

Skelett in Wickelgamaschen aus einem verschollenen Friedenwaffenrock mit Spinnenarmen hervorwächst.

- *Malý, sotva osmnáctiletý mladík se potácí po ulici v ohromném vojenském kabátě, k němu šedivou sportovní čepici; vedle něho se hrabe vytáhlý kostlivec v ovinovačkách, z dávného vojenského kabátu z předválečných dob mu vyrůstají pavoučí ruce.*

Překladatel patrně ve snaze maximálně objasnit charakter kabátu překládaný výraz zbytečně prodlužuje v podstatě dvojitým časovým určením. Zamýšleného cíle tím stejně nedosáhl, protože význam slova „verschollen“ se mu vystihnout nepodařilo. Výraz je zde užít jako starší forma příčestí minulého slovesa verschallen (dnes obvykle verschallt), tedy „doznívat“, „ztrácet se“, „upadat v zapomnění“, „zanikat“ ad. Vzhledem k tomu, že celý analyzovaný Werfelův text je protkán ironickými výrazy⁵⁷ a také zde popisovaná postava má nepochybně působit až groteskním dojmem, je v tomto případě možné z okruhu potenciálních českých ekvivalentů zvolit například slovo „přežitý“, nebo též „dávno přežitý“.

Další problém představuje překlad výrazu „Friedenwaffenrock“. Charvát se patrně chtěl vyhnout doslovnému překladu, a tím užití neobvyklého slovního spojení „mírový kabát“, které zvolil Marek. V němčině se však jedná rovněž o novotvar, proto lze toto řešení považovat za adekvátní.

Potom tedy: „....z dávno přežitého mírového kabátu...“

1/13

- *Mit den erstaunten Augen aufgerüttelter Schläfern* trotten sie des Weges...
- *S udivenými zraky spáčů, s nimiž kdosi notně zatřásl, klopýtají vpřed...*

Nahrazení přívlastku celou vedlejší větou považujeme zde za zbytečné. Výborné je řešení Markovo: *S udivenýma očima vyburcovaných spáčů...*

⁵⁷ K tomuto jevu se vrátíme v oddíle věnovaném afektivním implikacím.

Kromě toho je možné spáče probudit i jiným způsobem než s nimi „notně trást“, jak čtenáři podsouvá Charvát.

4/1

- *bilden sich.....Stauungen der Gier.*
- *se vytvářejí doslovné zácpy chtivosti.*

Užití „vycpávkového“ slova bylo pravděpodobně motivováno tím, že samotný nepřiliš pěkný překlad metafory *zácpy chtivosti* by mohl ve větě příliš vyčnívat. O něco vydařenější jsou *nádrže hrabivosti* u Marka. Jistě by bylo též možné užít výrazu „shromaždiště hrabivosti“ či „hamižnosti“.

6/7

Verwundete und Urlauber, feldgraues Totenvolk, Erschrockene Revenants,....
Ranění a vojáci na dovolené, ten mrtví národ polní šedi, vyděšení duchové
navráťivší se z fronty,....

Překladatel obraz vysvětluje. Nejedná se ale o nic, co by bez potíží chápal čtenář v době vzniku originálu a z historických důvodů nemohl stejně snadno pochopit čtenář dnešní. Proto vysvětlení považujeme za zbytečné.

13/20

....; Folge war eine schmerzhaft Verwirrung, die ihm aber selber als Klärung erschien.
....; výsledkem bylo bolestné zmatení, které však připadalo jemu samotnému jako pročišťování kalu.

Překlad věty je obtížný kvůli jejímu hlubokému myšlenkovému pozadí. Rozhodně však nepovažujeme za vhodné nahradit německé *Klärung* českým metaforickým označením *pročišťování kalu*. Spíše bychom se přikláněli k užití českého slova „vysvětlení“. Bolestné zmatení se v tomto případě může jistě jevit jako jediné možné vysvětlení, těžko však může

být čímkoli „pročišťujícím“. Podobná je interpretace Markova:*výsledek byl bolestný zmatek, který se jemu samotnému však jevil jako jediné ujasnění.*

6.2.2. Lexikální instrukce

Na rovině lexikálních instrukcí je hlavním měřítkem adekvátnost užitého lexika. Pozornost se zaměří na jednotlivé lexikální jednotky a jejich sémantickou hodnotu a adekvátnost užití v daném kontextu.⁵⁸ Budeme se věnovat rovněž překladu metaforických či idiomatických výrazů a výrazům označujícím dobové reálie. Závěr kapitoly věnuje zvláštní část překladu sloves označujících pohyb, polohu či nějaký způsob manipulace s předměty. Na nemalém množství příkladů a při porovnání obou překladů se tak pokusíme přiblížit k použitým metodám a překladatelským postupům.

V této části je ve všech případech nejprve uveden text originálu, poté překlad J. R. Marka (označený zkratkou JRM) a na posledním místě překlad R. Charváta (označený zkratkou RCH). V souladu s teorií K. Reißové nebudou vybírána pouze taková místa, v nichž některý z překladatelů zvolil řešení, které nepovažujeme za ideální, ale i příklady řešení naopak překladatelsky zdařilých a nápaditých.

1/3

Es herrscht nur die föhnhafte Wärme einer lethargischen Gleichgültigkeit.

JRM: *Vládne jen jakoby z fohnu suché horko malátné lhostejnosti.*

RCH: *Vládne jen teplo jižního alpského větru jakési letargické lhostejnosti.*

Zdá se, že J. R. Marek slovem *föhn* rozumí přístroj k vysoušení vlasů, z něhož vane suchý horký vzduch.⁵⁹ Za mnohem pravděpodobnější lze však považovat, že jím autor myslel jižní alpský vítr, česky též nazývaný fén, který, jak jsme ověřili, také ve Vídni skutečně nezřídka vane. I přes

⁵⁸ Reiß 1971, str. 61-62.

⁵⁹ Elektrické vysoušeče vlasů byly známy již od konce 19. století, lehké modely vhodné pro domácnosti byly dostupné na trhu již od 20. let 20. století. Můžeme proto předpokládat, že je překladatel znal, a že byly též známé běžnému okruhu čtenářů.

tento zřejmý omyl je třeba poznamenat, že Markův překlad nemusíme nutně označit za chybný, protože suchý a teplý charakter obou proudů vzduchu zůstává zachován. Označení fén, německy Föhn, pro vysoušeč vlasů také nepochybně etymologicky s teplým jižním větrem souvisí. Charvátův překlad výraz „fén“ vynechává a nahrazuje jej jeho vysvětlením. V tomto místě se vysvětlení jeví jako vhodně užité. Zároveň je dokladem Charvátovy celkové tendence text spíše rozšiřovat, vykládat a obohacovat než jej zkracovat a ochuzovat, která byla zaznamenaná již v řadě výše uvedených příkladů.

1/9

....ein langes Skelett in Wickelgamaschen....

JRM:dlouhý kostroun v ovinovačkách....

RCH:vytáhlý kostlivec v ovinovačkách....

V tomto případě považujeme obě překladatelská řešení metafory za vydařená.

1/14

Sie schlurfen in einer brenzigen Gestankhülle von getrockneten Schlamm und Karbol.

JRM: Jsou prosáklí přiboudlým zápachem zaschlého bahna a karbolu.

RCH: Pajdavě se vlečou vpřed v přičoudle zapáchající skořápce zaschlého bahna a karbolu.

Zatímco Charvát se v překladu metafory snažil zůstat co nejbližší původnímu obrazu, Marek jej poněkud pozměňuje. Autorská metafora poukazuje k zápachu, který navrátilce z fronty obklopoval. U Marka jsou jím prosáklí. Kromě změny obrazu také Marek volí metaforu v češtině méně originální, tedy „být něčím prosáklý“. Otázkou je, zda Charvátova volba výrazu „skořápka“, je tou nejlepší možnou. Další řešení: „Šourají se zapouzdření v přičmoudlém zápachu zaschlého bahna a karbolu.“

1/17

....mit diesen schmutzstarrenden Bazillenträgern....

JRM:s těmito špínou ztuhlými nosiči bacilů....

RCH:s těmito nosiči bacilů, z nichž doslova kape špína.

Z Charvátova překladu mizí význam slova „starr“, který zůstává zachován v řešení Markově.

2/2

....und laufen in einem nicht minder erstaunten Halbschlaf durch die Stadt.

JRM:a upalují městem v polospánku neméně udiveném.

RCH:a prochází ve stejně udiveném polospánku městem.

Z těchto dvou překladatelských řešení upřednostňujeme volbu Markovu, protože zachovává litotes užitý autorem a tím lépe splňuje požadavek zachování formálních prostředků originálu. Zároveň je to řešení, které v cílovém jazyce žádným způsobem neruší. O užitých slovesech bude pojednáno dále.

2/5

in den hundert verborgenen Schlupfwinkeln jener phantastischen Unternehmungen, die der Vater Krieg mit der lotterhaften Dame Wirtschaft fruchtbar gezeugt hat.

JRM:v některém ze sta skrytých zákoutí fantastických podniků, které válka tak štědře zplodila s lotrovským hospodářstvím.

RCH:ve stovce skrytých zákoutí oněch neskutečných podniků, jež počal plodný bůh války se zhýralou bohyní hospodářství.

Na překladu této metafory můžeme dobře sledovat stupeň preciznosti práce obou překladatelů. Marek převádí v podstatě pouze obsah a překládá do té míry doslovně, jak mu to jenom čeština umožňuje. Tím dochází k tomu, že z metafory zůstává zachována pouze personifikace války a hospodářství, kteří společně plodí, ale uniká mu, že se jedná

o mužskou a ženskou substanci. Charvát si s překladem evidentně více vyhrál a můžeme říci, že metaforu zachoval velmi uspokojivě. Jeho řešení je nápadité a kreativní, což je třeba právě v tomto místě ocenit.

2/6

....und ihre uniformierten Schutzbefohlenen „Tachenierer“, ein Wort, das soviel wie Drückeberger bedeutet und....

JRM:a jejich uniformovaní chráněnci, „ulejváci“, slovo, které znamená právě tolik jako zbabělci a....

RCH:a jejich uniformovaným chráněncům tachinierer, slovem které znamená tolik co ulejváci a....

Marek si zde překlad poněkud znesnadnil tím, že slovo Tachenierer přeložil do češtiny a byl tak nucen hledat jeho další synonymum. Slova ulejváci a zbabělci spolu však v daném kontextu příliš dobře nekorespondují. Sémantický obsah věty také plně neodpovídá znalostem čtenáře: je zvláštní vysvětlovat naprosto srozumitelné slovo „ulejváci“, navíc takovým způsobem, že se čtenář s vysvětlením těžko může ztotožnit, když ví, že ulejvák není totéž co zbabělec.

Charvát slovo *Tachinierer* zachovává v originále a zřejmě využívá toho, že zní francouzsky, ačkoliv francouzština žádné blízké slovo tohoto významu nemá. Jeho překlad je tak pro čtenáře snadněji přijatelný a není v něm nic zarážejícího.

Vzhledem k tomu, že se jedná o německé slovo označené v dobovém slovníku jako vulgární, bylo by patrně možné jej přeložit v prvním případě jako „flákači“, čímž se alespoň přiblížíme stylové rovině originálu, a podruhé užít naopak stylově vyšší synonymum „lenoši“: „Těmto podnikům se říká „centrály“ a jejich uniformovaným chráněncům „flákači“, slovem které znamená tolik co lenoši a které proniklo do současného rakouského jazyka se slovníku gaunerů.“

2/6

....das aus dem Fundus der Gaunersprache in den zeitgenössischen Wortschatz Österreichs eingedrungen ist.

JRM:proniklo ze zásoby hantýrky do současného slovního pokladu Rakouska.

RCH:které proniklo do současného rakouského jazyka ze slovníku gaunerů.

Charvátovo řešení nepovažujeme za zcela adekvátní. Jednak užívá v češtině neobvyklé slovní spojení „slovník gaunerů“, jednak považujeme slovo „gauner“ v češtině za pejorativnější a expresivně výraznější než jak je pociťováno v německém kompozitu. Markovo řešení se jeví jako vhodnější, musíme však bohužel pochybovat o tom, že dnešní běžný čtenář přesně ví, co je to hantýrka. Navrhujeme proto výraz přeložit: „ze slovní zásoby zlodějské hantýrky“, případně pouze: „ze zlodějské hantýrky“.

2/7

Unter den Reserveoffizieren besagter Gattung sieht man immer noch etwelche, die keine schwarzseherischen Zweifel an sich herankommen lassen....

JRM: Mezi záložními důstojníky jmenovaného druhu je viděti stále ještě takové, kteří, nepřipouštějí si pochybnost vidící vše černě....

RCH: Mezi záložními důstojníky řečeného druhu je stále vidět i takové, kteří..., nepřipouštějí si pochyby ani pesimismus....

V Markově překladu zůstala sice zachována personifikace, přeložený výraz však kvůli použití neobvyklého slovesného adjektiva prozrazuje svou překladovost a nesplňuje tedy nároky, které na text překladu v rámci literatury cílového jazyka klademe. R. Charvát patrně postupoval od nedobře znějícího doslovného překladu „pesimistické pochyby“ a došel k výbornému řešení, v němž mění slovní druhy i vzájemný poměr mezi slovy, ovšem bez výrazného sémantického posunu.

2/10

....Major fehlt ganz und gar, der in Friedenszeiten all jene unglücklichen Militärpersonen „stellte“....

JRM:....major, který za mírových dob „zastavoval“ všechna nešťastná vojačiska....

RCH:major, který stavěl v mírových dobách do pozoru všechny nešťastníky, kteří se provinili nedbalým vojenským pozdravem....

Oba překladatelé se vyhnuli doslovnému překladu kompozita *Militärpersonen*, který by zněl velmi křečovitě. Užití výrazu *vojačiska* sice poněkud mění stylovou hodnotu výrazu, přesto je považujeme za zdařilé využití bohatství české slovosloví. Sémantickou ani stylovou výstavbu textu nenarušuje ani originální řešení Charvátovo, které překlad výrazu rozděluje na dvě části, a druhou umísťuje až do následující vedlejší věty.

2/11

Nur hie und da streift in einem Auto das betretene Gesicht eines Höheren vorüber....

JRM: *Jen tu a tam mihne se v nějakém autu zaražený obličej nějakého vyššího pána....*

RCH: *Jen tu a tam se mihne v autě zaražená tvář vyššího důstojníka....*

V Markově překladu se zcela ztrácí kontext předchozího odstavce, v němž je řeč především o důstojnících, kteří se již na ulici téměř neukazují. Zcela jistě je proto výrazem „ein Höherer“ míněn vyšší důstojník, ne *vyšší pán*, ať již vzrůstem či postavením.

3/5

Die Leute tragen sie in witternder Unruhe als....

JRM: *Lidé je vlekou ve větřícím neklidu, takřka jako....*

RCH:lidé je nosí ostržitě a plni neklidu, jako....

Doslovně přeložená metafora u Marka působí poněkud neobvykle, přesto jeho řešení považujeme za vhodnější než volnější překlad Charvátův.

Výraz je pro vnímání čtenáře stejně neobvyklý i v originále, navíc Marek zachovává konotaci větříčího zvířete.

3/11

Wenn auch keines Fleischwaren, so sind es doch ein paar Kerzen,....

JRM: *I když nedostane právě uzenářské zboží, je tu přece pár svíček,....*

RCH: *Když ne maso, tak určitě nějakou svíčku,....*

V Markově překladu se sice nejedná o vážnou chybu a v souvislosti se šiškou salámu *uzenářské zboží* sémanticky nijak neruší. Bylo to ale spíše maso, co mělo pro lidi za války takovou hodnotu. Proto je třeba je v překladu zachovat.

3/13

So treibt selbst der Hunger sonderbare Sports- und Spiel-Blüten.

JRM: *Tak hlad vyhání podivuhodné květy sportu a hry.*

RCH: *Tak sám hlad vyhání nádherné sportovní květy a rodí nové hry.*

Překlad věty je obtížný pro použití dvou německých kompozit, která není možné do češtiny přeložit doslovně. Proto je třeba větu zcela přeformulovat a za „květy sportu“ a „květy her“ dosadit jiné obrazy. Marek zvolil jednodušší cestu – květy ponechal pouze sportu a hry ponechal bez doplnění. Celá věta nezní v češtině příliš přesvědčivě, zejména pro nevhodné spojení „vyhání hry“. Toho se vyvaroval Charvát tím, že do věty začlenil další sloveso. Z jeho překladu je patrná pečlivost a úsilí, které vynaložil, aby obraz co nejlépe zachoval.

3/14

.... wie auf allen Gebieten des Daseins....

JRM: *....a jako ve všech oblastech života....*

RCH: *....jako ve všech oblastech lidské existence....*

Překladem slova „Dasein“ českým „život“ Marek výraz ochuzuje o jeho filosofické vyznění. To pěkně zachovává Charvát. Jinou možností by bylo užití výrazu „lidské bytí“.

3/21

Sie sind „eingedeckt“, wie eines der mächtigen Bannworte heißt....

JRM: Jsou „krytí“, jak zní jedno z mocných zaklinadel....

RCH: Jsou zaopatření, „pokrytí“....

V Charvátově překladu je zde patrný jeho sklon k rozšiřování textu s cílem jej čtenáři dovysvětlit. Domníváme se že, výraz „krytí“ i „pokrytí“ je dostatečně srozumitelný a není třeba jej doplňovat dalším synonymem, které autor neuvádí.

3/21

....von denen die Zeithexe täglich neue erfindet.

JRM: jež doba-čarodějka vymýšlí denně nová.

RCH:jež nám každý den nově vymýšlí čaroděj čas.

Obě řešení jsou přijatelná, Markovo ovšem bez pomlčky, která je v češtině při spojování slov vždy neobvyklým a cizím elementem. Snadnému porozumění potom více napomáhá Charvátův slovosled.

4/4

....aus der Tasche eines schäbigen Ulsters taucht eine Stange ungarischer Salami....

JRM:z kapsy ošumělého ulstru se vynoří váleček uherského salámu....

RCH:z kapsy ošumělého převlečníku se náhle vynoří šiška uherského salámu....

V tomto případě se v terminologii K. Reißové setkáváme s problematikou faktoru času a faktoru příjemce, o kterých bude pojednáno dále. Slovník z období první republiky vysvětluje německé slovo Ulster jako „anglický

svrchník, převlečník“, ⁶⁰ slovník z období první světové války ⁶¹ slovo označuje za anglický výraz pro „Überzieher“ a odkazuje dále k tomuto německému pojmu. V češtině bylo slovo ulstr v době vzniku překladu patrně známé, a i dnes jej starší generace nepovažuje za neobvyklé. Charvát ovšem počítá s tím, že dnešní průměrný čtenář by slovu neporozuměl a užívá českého výrazu převlečník. Vzhledem k době vzniku překladů a s ohledem na předpokládané příjemce naložili oba překladatelé s touto reálií adekvátně.

4/5

....die, wenn man es recht bedenkt....

JRM:poklady, které dobře uváženo....

RCH:které když na to člověk pomyslí....

Sloveso „bedenken“, zesílené navíc příslovcem „recht“, znamená jistě hlubší zamyšlení nad věcí, než jaké je vyjádřeno českým „pomyslet na něco“. Charvátovo řešení tedy není možno považovat za plně adekvátní. Markovo řešení je v tomto ohledu uspokojivé.

4/5

Schätze, die.... in keiner irdischen Valuta erreichbar sind.

JRM: poklady, které.... nelze přepočíst na žádnou pozemskou valutu.

RCH: poklady, které.... nelze vyjádřit žádným pozemským platidlem.

Přídavné jméno *erreichbar*, které oba překladatelé převádějí na slovesné vyjádření, je odvozené od slovesa „erreichen“. To má významy: „dosáhnout“, „zastihnout“, „domoci se“, „docílit“ a další synonyma. Není tedy možné adekvátně je přeložit ani jako přepočíst ani jako vyjádřit. Do značné míry sice v obou případech zůstává zachována sémantická ekvivalence vyjádřeného výrazu, ale vytrácí se především složka úsilí,

⁶⁰ Janko – Siebenschein 1936-1948.

⁶¹ Sterzinger 1916.

kterého je třeba vynaložit k „dosažení“ čehokoli a implicitně obsažená touha po dané věci.

4/7

....*machen sich schnell aus dem Staub.*

JRM:*zmizí rychle v prachu.*

RCH:*se hledí rychle vypařit.*

Zatímco Marek využívá k překladu nejbližšího českého rčení, které se samo nabízí, Charvát zřejmě postupoval s větším citem a užil právě tak vhodný výraz ovšem stylově vyšší.

5/3

....macht sich lächerlich und wird beiseite geschafft.

JRM:zesměšní se a je odpraven.

RCH:zesměšní se a je odstraněn.

Zde se musíme pozastavit nad Markových překladem. Výraz „beiseite schaffen“, „odstranit“, „odklidit“, může nepochybně v jistých kontextech být eufemismem pro „odpravení“. I potom by bylo ale vhodnější takové zjemnění výrazu při překladu zachovat. Markovo řešení je tedy rozhodně nevhodné a pro čtenáře může být značně matoucí.

5/7

....*neben den kleinen Opfern fiel mitunter auch ein größerer Mann.*

JRM:*vedle malých obětí byl stržen sebou také i kterýsi znamenitější muž.*

RCH:*vedle malých ryb padl i větší pán.*

V Markově překladu záráží slovo „znamenitější“. Označením „ein größerer Mann“ je zde nepochybně míněn někdo významnější, mocnější, tedy „větší pán“, jak čteme u Charváta. Takový člověk však nemusí nutně být i „znamenitější“, tedy lepší kvalitou charakteru. S jistotou však nemůžeme

vyložit, že slovo „znamenitější“ mělo v době vzniku překladu též význam „významnější“.

6/9

Die elektrischen Wagen schreien wie schimpfende Xanthippen.

JRM: *Elektrické vozy skřípou jako vřískavé Xantippy.*

RCH: *Elektrické vozy kvílejí jako lamentující Xantipy.*

Přirovnání spojené s personifikací je třeba přeložit důsledněji než je tomu u Marka. V jeho překladu jsou „skřípající Xantipy“ rozhodně zarážející. Navíc slovo „vřískavé“ není adekvátním překladem německého „schimpfende“. Sokratova žena Xantipa se stala symbolem pro ženu zlou a hádavou⁶², která nadává, lamentuje a láteří, to vše jistě zvýšeným hlasem, takže křičí, vřeští.... Má-li se tento podtext spojit s představou zvuku, který vydává tramvaj v nenaolejované zatáčce, potom se Charvátovo *kvílejí* jeví jako řešení velmi vhodné. Je ovšem třeba podotknout, že ve výsledku jsou obě příznaková slova, která Charvát užívá, tedy „kvílet“ a „lamentovat“ nepochybně expresivnější než slova, která užívá originál: „schreien“ a „schimpfen“. To zcela odpovídá Charvátově tendenci, kterou jsme již vyznívali, výrazy spíše stylově obohacovat než ochuzovat.

6/19

In der vollkommenen Verödung wird das Nichts fruchtbar.

JRM: *V dokonalém spuštění bývá i nic plodno.*

RCH: *V dokonalé zpustošené krajině je Nic najednou plodné.*

S těžko přeložitelným výrazem si poradil každý z překladatelů jiným způsobem. Zatímco Marek jej překládá doslovně a dochází k řešení, které se jeví jako poněkud nesrozumitelné⁶³, Charvát německé „Verödung“ konkretizuje na „zpustošenou krajinu“, čímž ale nečiní překlad o nic

⁶² To potvrzují také slovníky cizích slov.

⁶³ Slovo spuštění by mělo bez ohledu na stáří textu být psáno se z-.

srozumitelnější a jeho význam naopak poněkud zatemňuje. Spisovatel patrně neměl na mysli pouze pustotu krajiny způsobenou válkou, ale také vnitřní pustotu lidí, která v tomto místě uvolňovala jejich fantazii. Jako vhodnější se jeví tento návrh překladu: „V dokonalé pustotě je Nic najednou plodné.“, přičemž dáváme přednost Charvátovu jednorázovému „je najednou“ před markovým „bývá“. Autor měl patrně na mysli právě ten jeden konkrétní příklad, o němž je zde řeč.

7/2

Durch die zweihundert Meter lange Menschenschlange....

JRM: Lidský had dvě stě metrů dlouhý....

RCH: Dvě stě metrů dlouhou lidskou frontou....

Na rozdíl od v celku běžného německého kompozita „die Menschenschlange“, jsou české výrazy „lidský had“ i „lidská fronta“ velmi neobvyklé. Nejvhodnější by patrně bylo ponechat v překladu pouze slovo „fronta“. Protože je ale obraz hada důležitý v následující části věty,⁶⁴ bylo by jistě možné užít výraz „hadovitá fronta“.

7/12

Alle haben schlappe Strümpfe....

JRM: Všechny mají vytahané punčochy....

RCH: Všechny mají na nohou punčochy s puštěnými oky....

Schlappe Strümpfe nejsou punčochy s puštěnými oky, ale punčochy pouze vytahané, obnošené.

7/13

Eine der mächtigen Triebfedern des städtischen Lebens ist erloschen.

JRM: Jedna z nejmocnějších pružin městského života pohasla.

RCH: Jedna z mocných vzpruh městského života zanikla.

⁶⁴ Celá věta: Durch die zweihundert Meter lange Menschenschlange davor zuckt hoffnungsfreudige Bewegung. Nad překladem použitého slovesa se zamýšlíme níže.

V Markově překladu zarází slovo pružina. Také dle dobového slovníku patří tento překlad slova „Triebfeder“ do oblasti strojnictví. Rovněž výsledné spojení „jedna z pružin pohasla“ není právě šikovné. Slovo „vzpruha“ v Charvátově překladu bude nejspíše dnešní čtenář pociťovat jako mírně zastaralé, méně by jej na tomto místě překvapil výraz „podnět“ nebo „impuls“. Charvátův výběr ovšem můžeme připsat správnému záměru, nevytvořit text, který bude působit jako by vznikl v současnosti, ale naopak najít způsob, jakým zachovat určitý stupeň jeho historičnosti, a při tom nevytvořit překlad zastaralý již v době svého vzniku.⁶⁵

8/3

Die Blumen auf den Beeten des Votivparks werden laut.

JRM: *Květiny na záhonech Votivního parku se ozývají.*

RCH: *Květiny na záhonech Votivního parku začínají hlučet.*

Metafora má patrně opisovat skutečnost, že v záhonech bzučí hmyz. Výběr slov, který zvolil Charvát se jeví jako vhodnější, ale obě řešení jsou přijatelná. Pouze Markovu překladu musíme vyčíst vynechání významu slovesa „werden“, tedy že popisovaná skutečnost teprve nastává.

8/4

Ein alter Herr blinzelt krampfhaft zu den Hauskronen auf.

JRM: *Jakýsi starý pán mžourá křečovitě ke korunám domů.*

RCH: *Starý pán usilovně vzhlíží ke korunám domů.*

Zatímco výraz užitý v originále se vztahuje pouze k očím onoho muže, tedy patrně usilovně přivírá oči, protože ho dráždí světlo nebo protože chce na něco zaostřit, Charvátův překlad vyvolává spíše představu usilovného záklonu hlavy s křečovitým držením krku. Lépe zvolené jsou proto ekvivalenty v Markově překladu.

⁶⁵ Levý 1998, str. 90-91.

8/5

.... *Reliquien einer Welt voll Freude und Lebenslust.*

JRM: *pozůstatky světa plného radosti a rozkoše.*

RCH: *pozůstatky světa plného radosti a chuti do života.*

Markův překlad je mylný a navozuje falešnou představu dřívějšího hříšného světa radosti a rozkoše, zatímco autor měl na mysli pouze radostný svět bez útrap války. S Charvátovou verzí je nutno souhlasit.

11/4

Der Ruhm der Wirtschaften wechselt freilich von Tag zu Tag.

JRM: *Ovšem, proslulost hostinců se mění den ode dne.*

RCH: *Pověst hostinců se ovšem mění den ze dne.*

Z možných ekvivalentů německého „Ruhm“ nezvolil Marek to nejvhodnější. Proslulost je něčím založeným na dlouhém trvání a nemůže se den ode dne měnit. Za vhodné a v češtině patrně nejlepší možné řešení je možné považovat právě výraz „pověst“, který užívá Charvát.

11/6

.... *und die siebenmal Eingeweihten auch ein Kalbspörkelt erhalten.*

JRM: *a kde největší zasvěcenci dostanou telecí papriku*

RCH: *a ti z nejzasvěcenějších dostanou telecí uzené*

Jedná se o reálii klasického maďarského jídla, které dle dohledaných receptů v podstatě odpovídá telecímu na paprice. Nespíš zde můžeme věřit Markovi, že označení „telecí paprika“ nebylo v jeho době neobvyklé. „Telecí uzené“, jak výraz překládá Charvát, je ale zcela mylné a nepodložené. Pro současný překlad by bylo možné považovat za adekvátní užití výrazu „telecí na paprice“, případně „telecí guláš“.

11/14

Das Menü beschließt eine Mehlspeise.

JRM: *Menu zakončuje moučník.*

RCH: *Jídelní lístek zakončuje moučník.*

Zarážející je v tomto případě užití výrazu „jídelní lístek“ u Charváta. V několika větách je popisován sled chodů, které se postupně objevují na stole a popis rozhodně spíše evokuje představu jídel na talíři než pouhé předčítání názvů v jídelním lístku. Proto je na závěr překvapivé, že moučníkem je zakončen „jídelní lístek“, který spíše vede k představě tištěného textu. Kromě toho slovo „menu“, a ještě spíše „hody“, by v tomto místě textu dokonale zachovaly nepochybně obsaženou ironii, která je výrazem jídelní lístek zcela setřena.

13/22

....zwei Menschengruppen:die kleine der Macht-Bestien, der Steidler-Naturen, und in die große Schuldlos-Leidenden.

JRM: *....dvě skupiny lidí: v malou skupinu bestií moci, Stedlerovských povah a ve velikou skupinu nevinně trpících.*

RCH: *....dvou skupin: do hloučku bestií moci povahy Steidlerovy, a do větší skupiny nevinně trpících.*

Zatímco v originále jsou skupiny označeny „klein“ a „groß“, u Charváta je malá označena za „hlouček“, proti čemuž není třeba nic namítat. Druhá skupina, která ale zahrnuje zbytek lidstva je označena jako „větší skupina“, což rozhodně neodpovídá významu „všichni, kdo nepatří do hloučku bestií...“. Naopak pěkně zde zní slovo „veliká“, které užil Marek.

14/3

....als habe die Schwerkraft plötzlich vergessen, seine Person sicher und zuverlässig an die Erde festzunieten.

JRM: *....jako by náhle pozbyval sílu tíže, jež jeho osobu pevně a spolehlivě poutala k zemi.*

RCH:jako by zemská tíže náhle zapomněla připoutat jeho osobu jistě a spolehlivě k zemi.

Marek neopodstatněně mění podmět, čímž se vytrácí jistě záměrně užitá personifikace zemské tíže a výraz je tak velmi ochuzen. V Charvátově překladu by bylo pouze vhodnější užít nedokonavé sloveso „poutat“, než uvedené dokonavé „připoutat“.

15/4

Das Auffälligste aber war der Rücken des Offiziers, ein bewußter Rücken,....

JRM: *Nejnápadnější byla však důstojníkova záda, jakási známá záda,....*

RCH: *Nejnápadnější však byla důstojníkova záda, vědomá záda,....*

Marek patrně užívá překlad „známá záda“ ve významu povědomá. To ovšem zcela nezapadá do kontextu, protože již o dvě věty dříve se říká: „Da erblickte er vor sich einen kleinen Offizier, dessen Rücken er kannte.“ A opakovat tuto informaci by bylo bezpředmětné. Je tedy nutné zvolit jiný, adekvátní překlad. Charvátovo řešení „vědomá záda“ postrádá valenční doplnění, vysvětlení čeho si jsou záda vědoma. Jiné překladatelské řešení, které dobře doplní kontext celého odstavce, je: „uvědomělá záda“, které též dobře dokreslí představu celkového držení těla popisované postavy a koresponduje i s jejími dalšími naznačenými vlastnostmi.

6.2.2.1. Vybraná slovesa

V následující části bude z hlediska zachování sémantických a lexikálních instrukcí analyzován překlad vybraných sloves s významem pohybu, změny stavu a polohy apod. V mnoha případech bylo nepochybně složité najít vhodné překladatelské řešení a je zajímavé sledovat, jak se s jednotlivými problematickými místy překladatelé vyrovnávali.

1/9

Ein kleiner Junge von achtzehn Jahren etwa schlottert in einem mächtigen Soldatenmantel,....

JRM: *Sotva osmnáctiletý mladíček se flandá v obširném vojenském plášti,....*

RCH: *Malý, sotva osmnáctiletý mladík se potácí po ulici v ohromném vojenském kabátě,*

Markův výraz *flandá* se je zde vyhovující zvláště pro svou zvukovou podobu se slovem „plandá“, které výborně doplňuje obraz mladíka v příliš velkém kabátě. Charvátovo řešení *potácí* se nelze považovat za ideální pro obvyklou konotaci s opilostí, která zde není na místě.

1/10

Überall bewegen sich.... die Gespenster der Front unter der Menge.

JRM: *Všude se hemží mezi davem strašidla z fronty.*

RCH: *Všude se davem proplétají frontové přízraky.*

Oba překladatelé zvolili dobrá řešení, která využívají bohatost slovní zásoby češtiny. V obou případech však překlad můžeme považovat za ne zcela adekvátní k prostému a bezpříznakovému slovesu „sich bewegen“.

1/11

....ein Wort, in dem noch ein Rest von Grün und Trotz steckt,....

JRM: *....slovo, v němž ještě tkví zbytek zeleni a vzdoru,....*

RCH: *....slovem, v němž ještě odeznívá zbytek zelené a vzdoru;....*

Zatímco Marek vystačil s doslovným překladem, Charvát volí poetičtější výraz, který sice nenarušuje sémantiku věty, ale na rovině stylu je obohacením.

1/13

Mit den erstaunten Augen aufgerüttelter Schläfern trotten sie des Weges...

JRM: *S udivenýma očima vyburcovaných spáčů cupkají cestou...*

RCH: *S udivenými zraky spáčů, s nimiž kdosi notně zatřásl, klopýtají vpřed...*

Slovo „cupkají“, které užívá Marek, se rozhodně nehodí k představě vojáků navrátilých se z fronty, ať budou v jakémkoli fyzickém či duševním stavu. Aby význam slovesa „trotten“, tedy „jít ztěžka“, zůstal v maximální možné míře zachován, bylo by vhodné Charvátovo řešení doplnit: „...., ztěžka klopýtají vpřed.“

1/14

Sie schlurfen in einer brenzligen Gestankhülle von getrockneten Schlamm und Karbol.

JRM: *Jsou prosáklí přiboudlým zápachem zaschlého bahna a karbolu.*

RCH: *Pajdavě se vlečou vpřed v přičoudle zapáchající skořápce zaschlého bahna a karbolu.*

Marek se v tomto případě překladu slovesa vyhýbá a celý výraz zkracuje. Charvát je přesnější a jeho překlad je zcela vyhovující.

2/2

....und laufen in einem nicht minder erstaunten Halbschlaf durch die Stadt.

JRM: *....a upalují městem v polospánku neméně udiveném.*

RCH: *....a prochází ve stejně udiveném polospánku městem.*

Markův překlad je nevhodný z více důvodů. Řeč je o důstojnících a již proto se nehodí, aby upalovali. Dále si jen těžko lze představit někoho, jak upaluje v polospánku. V neposlední řadě překladatel špatně interpretoval samotné sloveso „laufen“, které se velmi často užívá ve významu chůze a nikoli pouze pro běh. Charvátův překlad je zde naprosto adekvátní. Ovšem s výhradou, že správný tvar 3. osoby množného čísla slovesa procházet je „procházejí“.

3/7

Aufmerksam, mit der lauernden Vorsicht des Pürschgängers durchstreift man die Stadt.

JRM: *Loudají se opatrně s číhající bdělostí lovců na šoulačce městem.*

RCH: *Pozorně, s číhavým pohledem lovce na čekané, brousí lidé městem.*

Také v tomto případě Markův překlad slovesa nekoresponduje s kontextem celé věty. Výraz „loudat se“ konotuje lenost a dostatek času. Rozhodně tedy není na místě jej spojit s „bdělostí lovců“ a „číháním“, které naopak navozují představu připravenosti k rychlému jednání. Konotace lovu má být zachována užitím výrazu „šoulačka“, který však pro většinu čtenářů nebude srozumitelný. Charvátův překlad působí po této stránce promyšleně a není mu co vytknout.

4/4

Die Verschwörer ziehn sich in einen Hausflur zurück....

JRM: *Spiklenci se uklidí do nějakého průjezdu....*

RCH: *Spiklenci se stáhnou do průchodu....*

Zde je možné považovat oba překlady za vydařené a adekvátní.

5/1

Über das ganze Land ist ein mächtiges Raubnetz geworfen.

JRM: *Přes celou zemi jest roztažena lupičská síť.*

RCH: *Přes celou zemi je rozhozena síť zlodějů.*

Nejedná se sice o závažnou chybu, ale i v tomto případě je Charvát v překladu důslednější a zachovává z výrazu maximum.

5/2

.... sorgen dafür, daß gewisse Maschen.... zerschnitten werden.

JRM: *.... však starají o to, aby některá oka této sítě byla znovu protržena.*

RCH: *....se však stará o to, aby se určitá oka této sítě znovu a znovu roztahovala.*

Při důsledném přístupu k překladu autorských metafor bychom museli oběma překladatelům vytknout nepřesnost. U Charváta je však možné spatřovat motivaci výběru slova „roztahovat“ snahou vyhnout se v češtině nevhodnému pasivnímu vyjádření. Marek, který pasiv zachovává, mohl ovšem snadno použít též významově přesnější sloveso, např. „přestřižena“.

6/4

....und knüllt gelangweilt den täglichen Graus zusammen:....

JRM:a lhostejně sbalí každodenní hrůzu:....

RCH: ... a znuděně stočí každodenní hrůzu do novinové role:...

Sloveso „zusammenknüllen“, česky „zmačkat“, „zmuchlat“, označuje činnost, jejímž výsledkem nemůže být nic tak úhledného jako je *novinová role* v Charvátově překladu, který je navíc příliš vysvětlující a dlouhý. Ačkoli je to představa poněkud zvláštní, autor právě takové slovo vědomě použil. Proč tedy nezvolit překlad „a znuděně zmuchlá každodenní hrůzu:....“? Markovo řešení představuje určitou zlatou střední cestu.

6/6

Die Rucksackträger.... traben weiter.

JRM: *Lidé s batohy.... upalují dále.*

RCH: *Nosiči batohů se ubírají svou cestou.*

V tomto případě je to Charvát, kdo v překladu zcela nezachovává rychlost implicitně obsaženou v německém slovesu „traben“. Naopak české sloveso „ubírat se“ navozuje představu rozvážné pomalejší chůze. Markova verze zde odpovídá lépe.

6/18

....die emporschnellenden Gewinnziffern dieser Traum-Seife

JRM:vysoko stoupající číslice zisku tohoto vysněného mýdla.

RCH:číslice zisku z tohoto vysněného mýdla, které šplhají zázračně vzhůru.

V originále neslovesný výraz, který ale oba překladatelé převádějí na slovesný, v sobě zahrnuje jednak směr vzhůru, jednak rychlost, s jakou se čísla daným směrem pohybují. Rychlost v obou překladech zůstává nevyjádřena, u Charváta ji snad měla nahradit přimyšlená „zázračnost“, což ale nemůžeme považovat za vhodné řešení. Pro zachování obou

zmíněných složek překládaného výrazu je možné jej přeložit například: „..., které se ženou strmě vzhůru.“

7/1

Der Rolladen der Tabaktrafik rasselt empor.

JRM: *Stahovací závěs trafiky zarachotí.*

RCH: se s rachocením vysunuje roleta tabákového trafiky.

V tomto případě jsou sémantické složky slovesného výrazu směr vzhůru a zvukový doprovod. Marek zcela vypouští pohyb rolety, což vzhledem k jasnému kontextu není velkou chybou. Charvátův překlad je zde zdařilý.

7/2

Durch die Menschenschlange zuckt hoffnungsfreudige Bewegung.

JRM: *Lidský had se škubne pohybem, plným radostné naděje.*

RCH: *lidskou frontou proběhne radostný pohyb plný naděje.*

Marek ve svém překladu využívá toho, že zachoval při překladu slova „Menschenschlange“ metaforu hada, který sebou nyní škubne. Tím vzniká ucelený obraz a nebýt toho, že užití výrazu „lidský had“ zde musí být považováno za nevhodné, jak jsme zhodnotili výše, působil by překlad velmi zdařile. K uspokojivému řešení by vedlo již výše navržené nahrazení „lidského hada“ „hadovitou frontou“: „Hadovitá fronta....se škubne pohybem plným radostné naděje.“ Charvát hada vynechal, a tak i zbytek věty přizpůsobil a celkově poněkud ochudil.

10/1

Auch der Zitterer verduftete plötzlich in die Wirtshausküche.

JRM: *Také třasavecse uklidil najednou v kuchyni hostince.*

RCH: *I třaslavka se náhle vypařil do restaurační kuchyně.*

Sloveso „verduften“, je zde užito ve významu „odešel“, „zmizel“, tedy i „uklidil se“ a „vypařil se“. Ale právě jedině překlad „vypařil se“ zachovává maximum z jeho konotačního obsahu. „Uklidil se“ je jistým ochuzením výrazu.

13/20

....und ackerte die Zeitungen durch,....

JRM:a zahrabával se do časopisů,....

RCH:a důkladně četl noviny,....

Sloveso „durchackern“ je v němčině obvykle užíváno v kontextu pročítání silných a těžko stravitelných knih. V češtině je v tomto významu obvyklé se literaturou „prokousávat“. Německé i české slovo patří mezi hovorové výrazy a jeví se proto jako vhodné ekvivalenty. Markovo „zahrabávat se“ nezní dobře ve spojení s časopisy (vhodnější je jistě výraz „noviny“) a navíc s ním spojený obraz konotuje ukončení aktivity kdesi uprostřed hromady tiskovin, nikoli až za ní. Charvátovo řešení postrádá vyjádření námahy, s jakou noviny pročítal a stylově je nepochybným ochuzením.

15/5

An der nächsten Ecke schwenkte er ein....

JRM: Zabočil za nejbližší roh....

RCH: Na příštím rohu se muž otočil...

Bohužel nebylo možné z nejasných náznaků hrdinovy procházky po Vídni vyčíst, odkud ke kavárně Central sídlící dodnes v Herrengasse 14 přišel a ujasnit tak, zda skutečně zabočil za roh, jak výraz interpretuje Marek. Pokud však uvážíme, že hlavní hrdina muže sledoval zezadu a viděl i to, co se odehrálo po odbočení či zabočení, není dost dobře možné, aby to bylo zcela skryto za rohem. Rozhodně ale nemůžeme považovat za adekvátní překlad Charvátův, protože „otočit se“ bývá spojováno s otočením o 180° postupem zpět, což v tomto místě nedává smysl. Bez

znalosti skutečných fyzických poměrů se jeví jako nejvhodnější překlad: „Na nejbližším rohu odbočil....“.

15/5

....warf einen kurzen Blick auf die hohen Fenster eines mächtigen Gebäudes....

JRM:přeměřil krátkým pohledem vysoké okno mohutné budovy....

RCH:vrhl krátký pohled do vysokých oken mohutné budovy....

S oběma ekvivalenty slovesného výrazu je možné souhlasit. Oba překladatelé se však dopustili chyb v interpretaci sledovaného místa. Marek chybně uvádí okno v singuláru, Charvát mění předložku. Zrak důstojníka nemířil do oken, ale skutečně na okna, tedy spíše na budovu zvnějšku než dovnitř. Také vzhledem k sebevědomí muže a jeho postavení ve společnosti, s níž se v kavárně scházel, není pravděpodobné, že by zvědavě nahlížel dovnitř oknem.

15/6

Auch Ferdinand sah zu dem Dunkelgrauen Bau empor....

JRM: Také Ferdinand hleděl na temně šedou budovu....

RCH: I Ferdinand vzhlédl k temně hnědé stavbě....

Marek vynechává část významu slovesa, tedy směřování pohledu vzhůru. Charvát sloveso interpretuje správně.

6.2.3. Gramatické instrukce

Kritériem hodnocení překladu po stránce gramatické, je dle Reißové správnost gramatických struktur užitých v cílovém jazyce. To je podmíněno správným rozpoznáním a zhodnocením gramatických jevů v jazyce výchozím. Gramatické kategorie nelze převádět mechanicky, je třeba mít na mysli jejich stylovou hodnotu a rozšíření v cílovém jazyce a v případě odlišností gramatických systémů použít jinou, adekvátnější gramatickou formu. Souvislost roviny gramatické s rovinou stylistickou je

zde tedy zřejmá. Nesprávným rozhodnutím v oblasti gramatických struktur může snadno dojít k narušení stylové hodnoty textu.⁶⁶

V případě překladu z němčiny do češtiny bývá výsledkem nedodržení gramatických instrukcí cílového jazyka zřetelná překladovost v textu projevující se například vyšší frekvencí pasivních konstrukcí, než je v češtině obvyklé, užíváním přivlastňovacích zájmen i tam, kde je to v češtině nevhodné, vysokou frekvencí slov poukazujících k překladu německých členů apod.

Sklony k těmto chybám je možné na sledovaném textu zaznamenat především v překladu J. R. Marka, zatímco R. Charvát se zvláště některým z nich evidentně vědomě vyhýbá. U gramatických kategorií se nabízí možnost zpracovat jejich četnost statistickým způsobem. Na analyzované kapitole románu jsme se zaměřili na užití pasivních konstrukcí, na četnost užití neurčitých zájmen nějaký, některý a jakýsi pro překlad německých neurčitých členů a na užívání slovesných přídavných jmen. U všech sledovaných kategorií se potvrdil předpoklad, že R. Charvát pravděpodobně vědomě usiloval o úplné vynechání takových jevů či jejich nahrazení formami v češtině obvyklejšími. J. R. Marek naopak daleko více podlehl prostému převádění gramatických forem z jednoho jazyka do druhého, čímž v mnoha případech nedodržel požadavky gramatických instrukcí, které ve své teorii klade K. Reißová. Souvislost užití gramatických forem se stylistickou rovinou textu již byla zmíněna.

V případě pasivních konstrukcí je výsledek analýzy následující: V textu originálu bylo použito 20 pasivních konstrukcí. Z tohoto počtu J. R. Marek do češtiny rovněž pasivně přeložil 11 z nich a ve svém textu použil 5 dalších pasivních slovesných tvarů. R. Charvát formou pasivu přeložil pouze 5 výrazů originálu a na jiných místech textu užil 3 další pasivní formy sloves.

V užívání neurčitých zájmen je rozdíl překladatelských přístupů ještě markantnější. Zatímco R. Charvát v textu svého překladu užil některé ze sledovaných neurčitých zájmen pouze pětkrát, J. R. Marek je užil

⁶⁶ Reiß 1971, str. 64-65.

osmnáctkrát. V naprosté většině případů se jedná o tvary zájmena nějaký, nahrazující ve větě neurčitý člen a v češtině zcela postradatelné. Při tak hojném počtu výskytů je sledovaný jev pro čtenáře až nápadný a překladatel si patrně vůbec nebyl tohoto „nebezpečí“ vědom. Uvedme několik příkladů, jak stejné místo řeší oba překladatelé:

2/11

....hie und da streift in einem Auto das....Gesicht eines Höheren vorüber....

JRM: *....tu a tam mihne se v nějakém autu....obličej nějakého vyššího pána....*

RCH: *....tu a tam se mihne v autě....tvář vyššího důstojníka....*

3/8

Dies und jenes hat ein Bekannter ausgekundschaftet, ein Freund preisgegeben:....

JRM: *To a ono vykramařil nějaký známý, nebo prozradil nějaký přítel:....*

RCH: *To a ono vyzvěděl jakýsi známý, dal k dobrému přítel:....*

4/4

Die Verschwörer ziehn sich in einen Hausflur zurück....

JRM: *Spiklenci se uklidí do nějakého průjezdu....*

RCH: *Spiklenci se stáhnou do průchodu....*

7/6

Hoffnung ist wertvoll genug, ihr eine Stunde zu opfern.

JRM: *.... naděje stojí za to, aby se jí obětovala nějaká hodina.*

RCH: *....naděje má cenu, jíž obětují hodinu čekání.*

Neobvykle časté užívání slovesných přídavných jmen není typickou chybou při překládání z němčiny do češtiny. Motivem k analýze tohoto jevu byl jeho nápadně hojný výskyt v Markově překladu. Slovesných přídavných jmen překladatel ve vybrané kapitole užil dvanáct. Z toho pouze v sedmi případech jde o převod odpovídající gramatické struktury výchozího jazyka, přičestí přítomného. V dalších třech případech tímto způsobem zkracuje vztažné vedlejší věty, ve zbývajících dvou nahrazuje

jiné slovní druhy. Užití výrazy znějí často do té míry nezvykle, že není možné je bez povšimnutí přejít. Zvláště neobratně vyznívají přídavná jména takto odvozená od zvrtných sloves. V Charvátově překladu je užito sedm slovesných přídavných jmen, z toho se pouze v jednom případě jedná o překlad tvaru přičestí přítomného. Užitá slova jsou v naprosté většině případů zcela obvyklá a jejich slovesný původ si čtenář nejspíš neuvedomí.

Příklady z Markova překladu

- 2/4lidé, těšící se štěstí poloviční neschopnosti....
2/7nepřipouštějí si pochybnost vidící vše černě....
3/5ve větrícím neklidu....
3/7s číhající bdělostí....
6/13vítězí lidský duch neskutečnostmi vyšší matematiky, působící závrát.
11/10základná krmě všelijak nazvaná, skládající se však většinou z....
15/3jeho silné a oblé nohy, vězí v kožených kamaších....
16/7našeptávající přání, jež ho chtělo odtud odlákat....

Příklady z Charvátova překladu

- 1/14v přičoudle zapáchající skořápce....
6/9kvílejí v nenamazaných zatáčkách jako lamentující Xantipy....
12/4doznívajícími následky rány do hlavy....
12/9vládný civilní právník, proklínající válku....

6.2.4. Stylistické instrukce

V terminologii, kterou ve svém modelu kritiky překladu zavádí K. Reiřová, je kritériem pro dodržení stylistických instrukcí korespondence. Důraz je kladen na dodržení textového typu, na rozpoznání příznakového a nepříznakového jazyka, jeho sociální rozrůzněnosti, individuálního autorského stylu, dobových norem apod. Kritik překladu má zhodnotit, do jaké míry se překladateli podařilo odhalit

a do cílového jazyka převést právě tyto stylové hodnoty textu.⁶⁷ Jedná se tedy o velmi komplexní pohled na výchozí text a jeho překlad, a i když stylistickým instrukcím Reißová přisuzuje samostatné postavení, je nutné vidět prostor pro jejich dodržení na všech čtyřech rovinách jazykové kategorie.

Oblasti stylu a stylových posunů jsme se dotkli již u mnoha příkladů uváděných v kategorii lexikálních i gramatických instrukcí. Zde následuje několik dalších příkladů ilustrujících dodržení či nedodržení stylových instrukcí.

Stylové posuny

6/6

Die Rucksackträger, lüsterne Pfiffikusse...

JRM: *Lidé s batohy, mazaní chamtivci...*

Výraz *die Rucksackträger* není v němčině pro označení lidí s batohy nijak obvyklý a je-li užit, potom s jistým příznakem ironie. Proto Markovo bezpříznakové *lidé s batohy* s užitým autorským stylem nekoresponduje. Vhodnější je zde doslovný překlad „nosiči batohů“.

11/2

Gebräunt wird die Brühe durch einen halben Suppenwürfel.

JRM: *Břečka bývá zahnědlá polovičkou polévkové kostky.*

Hovorový výraz „břečka“ stylově nekoresponduje s německým slovem „die Brühe“, které příznak hovorovosti neobsahuje. Lepší by bylo zvolit překlad „polévka“ či „vývar“.

13/6

war er überzeugt, die lumpige Summe werde eine gehörige Zeit vorhalten.

RCH: *byl přesvědčen, že by mu jeho žebrácký obolus vystačil pěkně dlouho.*

⁶⁷ Reiß 1971, str. 66-67.

Bezpříznakové slovo *Summe* užívané v německém textu bude čtenář originálu nepochybně vnímat jinak než čtenář překladu slovo *obolus*. Cizí slovo řeckého původu, jehož význam bude muset velká část čtenářů hledat v slovníku cizích slov, dodává výrazu zcela jinou stylovou hodnotu než má slovní spojení ve výchozím textu.

Opakování

7/5-6

Sie haben nichts als die Hoffnung auf ein Wunder. (6) Aber auch diese hoffnungslose Hoffnung ist wertvoll genug, ihr eine Stunde zu opfern.

RCH: *Nezbývá jim nic než čekat na zázrak. (6) Ale i tato beznadějná naděje má cenu, jíž obětují hodinu čekání.*

Opakování slova *Hoffnung* je součástí autorského stylu a při dodržení stylistických instrukcí by mělo být zachováno také v překladu. Charvátův překlad je zde ochuzen o první výskyt slova.

Následující příklady opakování slov tam, kde autor užívá slova různá, jsou naopak ukázkou stylové neobratnosti překladatele.

1/11

Ihre Farbe kann man kaum mehr „feldgrau“ nennen, ein Wort, in dem noch ein Rest von Grün und Trotz steckt,....

JRM: Jejich barvu sotva lze nazvat ještě „polní šedí“, slovo, v němž ještě tkví zbytek zeleni a vzdoru;....

1/17

Mit Widerwillen und dem flüchtigen Bedauern, das man unappetitlichen Pechvögeln entgegenbringt, hütet sich jeder, mit diesen schmutzstarrenden Bazillenträgern der Ruhr und des Flecktyphus in Berührung zu kommen.

RCH: *S odporem a povrchní lítostí, jež těmto málo přitažlivým nešťastníkům projevují, hledí lidé především nepřijít do styku s těmto nosiči bacilů úplavice a skvrnitého tyfu, z nichž doslova kape špína.*

6.3. Kategorie pragmatická

Do pragmatické kategorie modelu kritiky překladu zařazuje K. Reißová mimojazykové determinanty. Vzhledem k tomu, jak zásadně se podílejí na výsledné podobě výchozího i cílového textu, nemůže je překladatel ani kritik ponechat bez povšimnutí. Ke stanovení situačního kontextu určuje Reißová sedm kategorií, jejichž analýza mnohdy umožní překladateli rozhodnout se pro adekvátní výběr jazykových prostředků cílového jazyka a kritikovi potom správné hodnocení překladatelovy práce.⁶⁸

Všechny roviny pragmatické kategorie se svým dosahem překrývají s rovinami kategorie jazykové, a ovlivňují rozhodování zejména na úrovni sémantických a lexikálních instrukcí. Proto se pro jejich ilustrování budeme v mnoha případech vracet k již uvedeným příkladům.

6.3.1. Užší situační kontext

V této kategorii má být sledován nikoli situační kontext celého díla, nýbrž jednotlivých částí, tedy například kapitol či odstavců. V rámci analyzované kapitoly můžeme za užší situační kontext považovat město Vídeň na konci první světové války. Dobrá znalost Vídně například podmiňuje správné překladatelské řešení v těchto již výše uvedených případech:

1/3

Es herrscht nur die föhnhafte Wärme einer lethargischen Gleichgültigkeit.

Marek se zde dopouští chyby, protože patrně neznal klimatické podmínky ve Vídni.

⁶⁸ Reiß 1971, str. 69.

15/5

An der nächsten Ecke schwenkte er ein...

Znalec Vídně by patrně i z nemnoha naznačených údajů o trase, kterou protagonista ve Vídni procházel, dokázal přesně určit, odkud přicházel a mohl by tedy jistotou říci, jaké slovo by bylo adekvátním překladem německého „einschwenken“.

6.3.2. Znalost tématu

Znalost tématu můžeme pro zvolenou kapitolu blíže určit jako znalost poměrů v Rakousku-Uhersku v závěrečném období první světové války. Realie, které se zde vyskytují jsou především z vojenské oblasti.

1/8

....in keiner „Adjustierungstabelle für das k. u. k. Heer und die k. k. Landwehr“

....v „Tabulce výstroje pro c. a k. vojsko a c. k. domobranu“

.... v „tabulce výstroje c. a k. armády a c. k. domobrany“.

Oba překladatelé prokázali znalost dobových reálií, bez níž by rozdíl ve zkratkách mohl být považován za chybu a v překladu opraven. Zkratky „k. u. k.“ a „k. k.“ byly užívány pro odlišné druhy institucí.

6.3.3. Faktor času

Dle Reißové můžeme sledovat tři roviny sepětí textu s časem. První z nich je doba vzniku originálu, druhou doba děje textu a třetí doba vzniku překladu.⁶⁹ Text románu vznikl v letech 1928-1929, s ohledem na analyzovanou kapitolu je dobou děje rok 1918. První překlad pochází z roku 1931, druhý z roku 1997.

Doba děje textu se odráží především v dobových reáliích, jejichž znalost je samozřejmě podmínkou adekvátního překladu celého textu. Následující dva příklady ukazují, jak odlišným způsobem museli překladatelé přistupovat k překladu dobových označení. V obou případech

⁶⁹ Reiß 1971, str. 74-75.

užívá Marek výrazy zcela adekvátní a dobovým čtenářům blízké. Pokud by stejná slova užil k překladu Charvát, porozuměla by jim pouze menší část čtenářů. Proto využívá jiná, dnes obvyklejší synonyma. Pro zachování dojmu historičnosti zvolil velmi vhodně taková slova, která dnešní čtenář vnímá jako mírně zastaralá.

4/4

....aus der Tasche eines schäbigen Ulsters....

JRM:z kapsy ošumělého ulstru....

RCH:....z kapsy ošumělého převlečnicku....

8/17

Kein einziger Strizzi war dabei...

JRM: Ani jediný pepík při tom nebyl...

RCH: Nebyl u toho jediný vídeňský hejsek...

S ohledem na dobu vzniku překladu je přirozeně nezbytné zmínit zastaralost prvního z nich, který pochází z roku 1931. Na základě příkladů z vybrané kapitoly se pokusme shrnout základní gramatické a lexikální rysy v nichž se zastaralost projevuje.

Z gramatických jevů, u nichž došlo ve vývoji českého jazyka k výrazným posunům, a které dnešní čtenář vnímá jako rušivé, je nejnapadnější užívání infinitivů s koncovkou -ti, časté užívání přechodníků a nadužívání genitivů a jejich řetězové spojování, kterému se dnešní čeština vyhýbá.

Ilustrujme pouze poslední jmenovaný jev několika příklady z Markova překladu:

1/16 *Nikdo již nectí obránců vlasti*

2/8 *... aktivních důstojníků není takřka ani vidět.*

2/9 *Necítí již blaženosti oživovati kouzla zbavený obraz ulic....*

6/14 *Cosí, čeho není, se hodnotí....*

8/8 *Není války, není bídy, vše je po staru...*

V oblasti lexika je v některých případech těžké rozhodnout, zda jde o výraz čistě zastaralý, či o slovo zvolené ze zvláštní stylové roviny, a tedy možná již v době vzniku překladu neobvyklé.

Následuje několik příkladů u nichž se s jistotou jedná o slova zastaralá, která byla v dnešní češtině nahrazena jinými. Všechny uvedené výrazy jsme dohledali v rozsáhlém německo českém slovníku relevantním pro dobu vzniku překladu.⁷⁰ Sledované výrazy uvádíme v závorce též v němčině.

1/12 Vojáci z pole, dovolenci, ranění.... (Urlauber)

2/6ze zásoby hantýrky do současného slovního pokladu Rakouska. (Wortschatz)

6/2 ...nikdo nezůstane uděšeně stát. (erschrocken)

9/4 Třesavci se zovou oběti obrny. (werden....genannt)

9/9 Nemůže se zbýti lehké nechuti. (erwehren)

Následující dva příklady dokládají změnu přístupu k překladu cizích slov. Marek je zde zachovává včetně původního pravopisu. Díky časové blízkosti vzniku originálu a překladu mohl zachovat též jejich stylovou hodnotu. Pokud by je stejným způsobem „přeložil“ dnešní překladatel, změnila by se stylová hodnota výrazů (nejspíše by byla obě slova chápána jako archaismy) a v případě slova *grandezza* by řada dnešních čtenářů neporozuměla smyslu.

13/21měl v hlavě divoké fresko,.... (Fresko)

15/6 ... neboť se podobala nelítostné grandezze úřední pevnosti,.... (Grandezza)

Ukázkou posunu stylové hodnoty výrazu je překlad německého slova „der Laden“. Zatímco Marek jej překládá výhradně jako „krám“,⁷¹ dnes je

⁷⁰ Janko – Siebenschein 1936-1948.

⁷¹ „Kráám“ je také prvním ekvivalentem, který nabízí dobový německo-český slovník a je též součástí všech slovních spojení, která jsou zde pro příklad uvedena. „Obchod“ ve slovníku představuje až druhý ekvivalentní výraz.

tento výraz pociťován jako jednoznačně hovorový a v daných kontextech se stylově nehodí. Ve většině případů by v dnešní češtině bylo na místě užít slova „obchod“.

1/13	<i>Kaufläden</i>	JRM: krámy
3/8	<i>Laden</i>	JRM: krám
7/7	<i>Bäckerladen</i>	JRM: pekařský krám

6.3.4. Faktor místa

Faktor místa je kategorií, která se dle pojetí Reißové může v překladu projevovat nejsilněji, zvláště v případech, kdy je kultura výchozí velmi vzdálená kultuře cílové. Při sledování faktoru místa je teda třeba se zaměřit především na reálie, které jsou spjaté se zemí vzniku textu a též s lidmi hovořícími jazykem originálu.⁷²

V případě překladu Werfelova románu hraje faktor místa odlišnou roli v době vzniku prvního a druhého překladu. J. R. Marek knihu překládal na počátku třicátých let, tedy ne dlouho po rozpadu Rakousko-Uherska. Je možné předpokládat, že jak on sám tak čtenáři jeho překladu vyrostli ještě v době monarchie a reálie vyskytující se v románu jim byly poměrně blízké. Téměř o sedmdesát let později měl R. Charvát situaci časovým odstupem poněkud ztíženou. Stále se ale jedná o reálie dvou sousedních střeoevropských států s dlouhou společnou historií, takže skutečně neřešitelné problémy nelze předpokládat. Následující příklad dobře ilustruje právě rozdílný přístup k překladu místních reálií podmíněný časovým odstupem prvního a druhého překladu.

13/4

Während er jetzt in die Herrengasse einbog,....

JRM: *Jak zahýbal Panskou ulicí,....*

RCH: *Když zabočil do Herrengasse,....*

⁷² Reiß 1971, str. 77.

Zatímco v době vzniku Markova překladu bylo patrně dobovým územ některá známá místa a ulice ve Vídni nazývat českými ekvivalenty názvů, Charvát již zachovává veškeré názvy v originále.

6.3.5. Faktor příjemce

V pojednání o faktoru příjemce stojí v centru pozornosti primární příjemce výchozího textu a taková místa v textu, kterými se autor obrací právě k nim. Je třeba sledovat idiomatické výrazy, citáty či rčení užívaná pouze ve výchozím jazyce. Překladatel má takové jazykové prostředky identifikovat a převést je do cílového jazyka co nejadekvátnějším způsobem. Opět je třeba mít na paměti textový typ a od něj se odvíjející požadavky na překladatelskou metodu. V odborném textu, v němž je kladen důraz na zachování obsahu sdělení, je dostatečným řešením převedení sémantického obsahu. V uměleckých textech, při jejichž překladu stojí na prvním místě forma sdělení, je nutné nalézt idiomatické vyjádření či označení skutečnosti s podobným příznakem vlastní cílovému jazyku, sémanticky shodné a spojené v cílové kultuře pokud možno s týmiž konotacemi jaké má výraz výchozího textu ve výchozí kultuře.⁷³

V oblasti idiomatiky jsou si čeština a němčina velmi blízké a v mnoha případech má překladatel možnost použít domácí zavedené rčení velmi podobného znění. Zde jeden takový příklad z analyzovaného textu:

4/7

Käufer und Verkäufer machen sich schnell aus dem Staub.

České „zmizet v prachu“ sice nezpodobňuje dokonale totožný obraz, protože zatímco Němci mizí „z prachu“, který nechávají za sebou, a který jim umožňuje nepozorovaně zmizet, Češi mizí přímo „v prachu“. Sémanticky jde ovšem o totéž: díky oblaku prachu nepozorovaně zmizet, a proto je možné tato idiomatická vyjádření označit za vzájemně ekvivalentní a adekvátní. Překladatel J. R. Marek této možnosti využil

⁷³ Reiß 1971, str. 81-82.

a zmíněný český idiomatický výraz použil. R. Charvát jej nahradil českým „hledí se vypařit“, což je významově ekvivalentní, ovšem z hlediska formy vyjádření méně vhodné.

6.3.6. Faktor producenta

K. Reiřová do úvahy tohoto faktoru zahrnuje vše, co ovlivňuje podobu jazyka, jakou autor užívá. Překladatel by si tedy měl být vědom autorova původu, vzdělání, sociálního postavení, náležitosti k určité literární škole či proudu apod. To vše má vliv na výběr slov, syntax i autorův styl. V jistém smyslu jsou též „producenty“ textu fiktivní postavy hovořící v textech a dle Reiřové má být proto věnována pozornost také jejich společenskému zakotvení, má-li překladatel vystihnout všechny stránky charakteristické pro jejich mluvu.⁷⁴ Z tohoto hlediska je zajímavý jeden z příkladů zmíněných výše při analýze dodržení sémantických instrukcí.

1/7-8

- *Die meisten Männer tragen Uniformen. Aber sonderbare Zusammensetzungen sind darunter, die man in keiner „Adjustierungstabelle für das k. u. k. Heer und die k. k. Landwehr“ finden kann.*

Charvátova chybná interpretace této věty, o které jsme hovořili výše, vyplývá patrně z mylného předpokladu překladatele, že Franz Werfel užíval správné gramaticko-stylistické formy. Těžko sice usoudíme, z čeho tato skutečnost plynula, ale bylo možné se s ní z dobových kritik románu seznámit.

⁷⁴ Reiř 1971, str. 74-75.

6.3.7. Afektivní implikace

V této kategorii má K. Reißová na mysli celkové emoční ladění textu projevující se na rovině lexikální, stylistické, ale i gramatické. Konkrétně může jít ironii, humor, sarkasmus, zdůrazňování, opovržení apod. a jejich implicitní přítomnost v textu. Úkolem překladatele je tyto hodnoty texty odkrýt a v překladu zachovat.⁷⁵ Příkladu s nevhodnou či nevhodnou interpretací německého slova „komisch“ (8/13) byla věnována pozornost v části věnované sémantickým instrukcím na straně.

Na tomto místě je nyní vhodné zmínit ironii, která je v analyzované kapitole obsažena na více místech. Několikrát jsme tento jev zmínili již výše v částech věnovaných sémantickým, lexikálním a stylistickým instrukcím). Zde následuje jeden ucelenější doklad:

11/7-21

Im Grunde sind alle Tage fleischlos. Weil aber das Wort mächtiger ist als die Wirklichkeit, bleibt an zwei oder drei Tagen der Woche das Fleischverbot aufgehoben. Die Phantasie der Köche vermählt sich mit der Phantasie der Gäste. Mit Wohlbehagen werden schwindelhafte Gerichte verschlungen, die verschieden betitelt sind, zumeist aber aus denselben Dingen bestehn, aus Bruchreis, schwarzer Einbrenne, Gemüseblättern und der platonischen Idee von etwas Hackfleisch; das Ganze ein klumpiges Gemengsel. Diesem Hauptgang geht ein Teller brauner oder weißer Suppe voraus. Gebräunt wird die Brühe durch einen halben Suppenwürfel. Auf dem Tellergrunde wartet eine Schicht Ulmer Gerstel des Hungrigen, schalige Graupen, zwischen denen sandartige Körner tückisch auf die Zähne lauern. Das Menü beschließt eine Mehlspeise. Sie trägt schlichte und ehrliche Namen, „Weinkoch“ zum Beispiel. Es ist nichts als die aufgeweichte Schmolle maishaltigen Brotes, die, mit verdächtiger Margarine versetzt, in einer Puddingform ausgebacken und schließlich mit säuerlicher Weinverdünnung übergossen wird. Nach folgenden Mahlzeiten, die sie gierig und in großen Portionen hinabwürgen, erheben sich die Gäste mit schwitzenden Stirnen.

⁷⁵ Reiß 1971, str. 85.

Falsche Sättigung lähmt die Glieder. (Am häuslichen Tisch gibt es nicht einmal falsche Sättigung). Die Leute tragen ihre windgeblähten Bäuche ins Freie. Nach einer Stunde aber meldet sich schon der neue Hunger.

Ironie je vyjádřena celkově vzletným stylem, který je v ostrém kontrastu s popisovanými skutečnostmi. Za příznakové je možné v úryvku považovat též hojné užívání pasivu, které je sice v němčině obvyklé, zde je však jeho četnost poněkud nadsazena. V textu jsou podtrhány výrazy, které jednoznačně jsou nositeli ironického či humorného tónu. Jejich užití v daném kontextu je neobvykle aktualizované nebo náleží vyšší stylové rovině. Takový přístup je poněkud schematický a nemůže nahradit komplexní pohled na celkový dojem z celé pasáže. Přesto se stejným způsobem podívejme na oba české překlady a posuďme, nakolik se jejich autoři vyrovnali s překladem jednotlivých lexikálních jednotek a do jaké míry se jim podařilo zachovat celkový ironický charakter textu.

JRM: *V podstatě jsou všechny dny bezmasé. Poněvadž však slovo je mocnější než skutečnost, neplatí dva nebo tři dny v týdnu zákaz masa. Fantasie kuchařů se snoubí s fantasií hostů. S libostí jsou hltána záludná krmě všelijak nazvaná, skládající se však většinou z týchž věcí, z lámané rýže, černé jíšky, listů nějaké zeleniny a platonické ideje špetky sekaniny; dohromady je to chuchvalcovitá míchanina. Před tímto hlavním chodem dostanete talíř hnědé nebo bílé polévky. Břečka bývá zahnědlá polovičkou polévkové kostky. Na dně talíře čeká hladového vrstva trhaných krulek, mezi nimiž písčovitá zrna záludně číhají na zuby. Menu zakončuje moučník. Jmenuje se na příklad upřímným a poctivým jménem „vinný nákyt“ a není to nic, nežli rozměklá střídka kukuřičného chleba pomaštěná podezřelým margarinem, upečená v pudinkové formě a posléze politá nakyslým rozředěným vínem. Po takových hodech hladově a ve velkých porcích shltnutých zvedají se hosté se zpocenými čely. Falešným nasycením zmalátnoují údy. (U stolu doma nebývá ani falešné nasycení.) Lidé chodí s nadmutými břichy. Za hodinu však se hlásí hlad znovu.*

RCH: *V podstatě jsou bezmasé všechny dny. Protože však slovo je silnější než skutečnost, dva nebo tři dny v týdnu zákaz masa neplatí. Fantazie kuchařů se snoubí s fantazií hostů. S pocitem blaha požívají lidé podvodnou krmi, která mívá různé názvy, složení však stejné: lámaná rýže, černá jíška, zeleninové listy a platonický ždíbec sekaného masa; to celé tvoří jakousi chomáčovitou míchanici. Hlavnímu chodu předchází talíř hnědé nebo bílé polévky. Do hněda se zabarví vývar půlkou polévkové kostky. Na dně talíře čeká hladového vrstva ulmských trhaných krupek, skořápkovitých krup, mezi nimiž číhají záludná, písku podobná zrnka na zuby. Jídelní lístek zakončuje moučník. Má prostý a otevřeně přímý název, třeba „vinný nákyp“. Není to nic jiného než namočené střída kukuřičného chleba, která smísená s podezřele vyhlížejícím margarínem, byla upečená v pudinkové formě a nakonec přelitá nakyslým vinným stříkem. Po takovém jídle, které hosté polykají chtivě a ve velkých porcích, se vstává s oroseným čelem. Klamné nasycení ochromuje údy. (U domácího stolu se rodina nenasytí ani zdánlivě.) Lidé vynášejí ven svá vzduchem nafouklá břicha. Po hodině se však hlásí nový hlad.*

Oba překladatelé zachovali ve většině případů stylovou hodnotu překládaných lexikálních jednotek. Markantní je ztráta autorské metafory *tragen ihre windgeblähten Bäuche ins Freie* v Markově překladu. Celkový dojem vzletnosti textu však ani jeden z překladatelů nezachoval. Patrně by bylo nezbytné pro jeho vytvoření pracovat s gramatickou rovinou textu. V některých případech by se patřičného dojmu dosáhlo zachováním pasivní konstrukce, nahrazením některých lexikálních jednotek výrazy knižními či stylově vyššími.

7. Závěr

Cílem této diplomové práce bylo zhodnocení dvou existujících českých překladů románu *Barbara oder die Frömmigkeit* spisovatele Franze Werfela. K analýze a hodnocení byl užit model kritiky překladu navržený německou teoretičkou Katharinou Reißovou. Vzhledem ke značnému rozsahu díla byla kritice podrobena pouze jedna vybraná kapitola díla. Do práce byly též zařazeny kapitoly věnované autorovi a analyzovanému dílu, které autora i dílo zařazují do historického, společenského a literárního kontextu.

Hodnocení a komparace překladů byly uskutečněny dle kategorií, které kritice překladu vymezuje K. Reißová. Na analyzovaném úryvku byly v obou překladech odkryty nedostatky v podstatě ve všech stanovených kategoriích. V souladu s nároky, jež teoretička na kritiku překladu klade, bylo naší snahou zamýšlet se též nad možnými příčinami jednotlivých pochybení, upozorňovat rovněž na zdařilá překladatelská řešení a v mnoha případech navrhnout další možné a lépe vyhovující varianty překladu.

V přístupu obou překladatelů vyplývá z uvedených příkladů jistá nekoncepčnost pramenící pravděpodobně z nevelké zkušenosti v oblasti překladatelské práce. Je třeba konstatovat, že překlad Werfelova románu *Barbara oder die Frömmigkeit* byl v obou případech svěřen do rukou začínajících překladatelů. I když ani jeden z překladů není možné označit za špatný, oba vykazují takové nedostatky, jakým by se zkušenější překladatel patrně snadno vyhnul. V případě Markova překladu je nutno upozornit především na poměrně výraznou překladovost textu projevující se především na úrovni užívaných gramatických struktur. Jeho překlad je navíc velmi doslovný, což v některých případech může být vhodné, často však je ke škodě umělecké hodnoty textu. Charvátovu překladu nedostatky tak základního charakteru vytknout nemůžeme, jeho práce s českým jazykem je vynikající a výsledkem je svébytný český umělecký

text. Celkově jsme však v jeho překladu odhalili sklon k obohacování textu jak po stylistické, tak po sémantické stránce. Překladovost tedy lze v jeho práci odhalit za snahou o zvýšení uměleckého dojmu, které překladatelé často a snadno podléhají a zároveň místy až přílišným vysvětlováním textu, která patrně vyplývá z úsilí vyrovnat se jak se stářím textu tak s historickou tematikou. Tyto nedostatky jsou ovšem pro čtenáře překladu nepostřehnutelné. I přes zmíněné skutečnosti je možné Charvátův překlad označit za velmi zdařilý.

Vzhledem k tomu, že jsme analýzu a hodnocení překladů uskutečnili pouze na zvoleném úryvku románu, jsme si plně vědomi skutečnosti, že tím naší pozornosti unikla řada dalších relevantních jevů, jejichž sledování by umožnilo nahlížet na práci obou překladatelů z dalších možných úhlů pohledu. Doufáme však, že se nám podařilo přispět k bádání na poli českých překladů Werfelových děl, a tím také k dějinám českého překladu.

Resumé

Předmětem diplomové práce je translatologická analýza a komparace dvou českých překladů románu *Barbara oder die Frömmigkeit* významného spisovatele, pražského rodáka, Franze Werfela. Jedná se o jediné dva existující překlady knihy. První vyšel v roce 1931 a jeho autorem je Josef Richard Marek, druhý pochází z roku 1997 a jeho autorem je Radovan Charvát. Vlastní analýze překladů předchází část věnovaná autorovi a sledovanému románu. Přiblížen je historický, společenský a literární kontext autorova života a vzniku díla. Na základě provedených rešerší je možné konstatovat, že ani jedním z překladů se dosud nikdo podrobněji nezabýval. Práce je příspěvkem k dějinám a ke kritice překladu.

Předkládaná práce je rozdělena do několika částí. První kapitola představuje uvedení do zkoumané problematiky, přibližuje cíl a strukturu práce. V druhé kapitole je stručně rekapitulován stav Werfelovského bádání. Kromě životopisných děl je pozornost věnována diplomovým pracím vzniklým na českých a moravských univerzitách a českým i zahraničním odborných studiím a článkům, které se zabývají románem *Barbara oder die Frömmigkeit*. Třetí kapitola je věnována spisovateli Franzi Werfelovi. Obsahuje stručný nástin životní etapy související se sledovaným románem a věnuje se především recepci autorova díla v Československu a v České republice. Následující kapitola se věnuje románu *Barbara oder die Frömmigkeit*. Kromě pojednání o vzniku díla a soudobé kritice je nastíněn též děj románu. V téže kapitole je část věnovaná českým překladatelům díla a recepci obou překladů v českém tisku. Pátá kapitola představuje model kritiky překladu německé teoretičky Kathariny Reißové publikovaný v monografii *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*, z něhož metodologicky vychází analýza a komparace překladů v kapitole následující. Výsledky translatologické analýzy jsou shrnuty v závěru.

Summary

The subject of this thesis is a translation analysis and a comparison of two Czech translations of the novel *Barbara oder die Frömmigkeit* by significant, Prague-born writer Franz Werfel. It is concerned with the only two existing Czech translations. The first one, by Josef Richard Marek, was published in 1931, while the second one by Radovan Charvát was published in 1997. The very translation analysis is preceded by a part concerned with the author and the novel in question. The historical, social and literary context of both the origin of the novel and the life of the author is presented. It can be stated, based on the previous research, that neither of the translations has been examined in detail so far. The thesis is therefore a contribution to the history and critique of translation.

The thesis is divided into several parts. The first part introduces the research issues while it also defines the aim and the structure of the thesis. The second chapter is a brief summary of the Werfelian research. In addition to the autobiographical works, the focus is put on the theses originating from Czech and Moravian universities and on both Czech and foreign scientific papers and articles which are concerned with the novel *Barbara oder die Frömmigkeit*. The third chapter is related to the writer Franz Werfel. It contains a brief description of the life period in connection to the novel and it is concerned first of all with the reception of Werfel's work in Czechoslovakia and in the Czech Republic. The following chapter is concerned with the novel *Barbara oder die Frömmigkeit*. The plot of the novel is briefly presented as well as its genesis and the critique of the day. A part of the same chapter comments on the Czech translations of the novel and their reception in the Czech press. The fifth chapter presents the theoretical model of translation criticism introduced by Katharina Reiß in her monograph *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*, which serves as a methodological basis for the analysis and the translation comparison in the following chapter. The results of the translation analysis are summarized in the conclusion.

Resümee

Die vorliegende Diplomarbeit beschäftigt sich mit dem Roman *Barbara oder die Frömmigkeit* geschrieben von dem berühmten, in Prag geborenen Schriftsteller, Franz Werfel. Im Rahmen dieser Arbeit befasst sich die Diplomandin mit der Übersetzungsanalyse, Übersetzungskritik und anschließend Komparation der beiden vorhandenen tschechischen Übersetzungen des Romans. Die erste Übersetzung, deren Autor Josef Richard Marek ist, erschien 1931. Die zweite, von Radovan Charvát, entstand 1997. Im ersten Teil der Arbeit widmet sich die Diplomandin dem Autor und seinem Roman und erläutert den historischen, gesellschaftlichen und literarischen Kontext. Aufgrund der durchgeführten Forschung kann die Behauptung aufgestellt werden, dass keine der beiden Übersetzungen bisher Unterlage einer detaillierten Analyse wurde. Diese Arbeit soll einen Beitrag zur Übersetzungsgeschichte und Übersetzungskritik leisten.

Die Arbeit ist in mehrere Kapitel gegliedert. Das erste Kapitel stellt eine Einführung in die Problematik dar und legt das Ziel der Arbeit fest. Das zweite Kapitel bietet einen Überblick über die bisherige Werfel-Forschung. Beachtet werden Werfels Biografien, die an tschechischen und mährischen Universitäten entstandenen Diplomarbeiten und Dissertationen und die sich mit dem Roman *Barbara oder die Frömmigkeit* befassenden fachlichen Studien. Das dritte Kapitel thematisiert einerseits das Leben Franz Werfels, andererseits die Rezeption seiner Werke in der Tschechoslowakei und in der Tschechischen Republik. Das vierte Kapitel befasst sich mit dem Roman *Barbara oder die Frömmigkeit*, seiner Genese, den tschechischen Übersetzungen und Übersetzern und mit der zeitgenössischen Kritik sowohl des Originals als auch der Übersetzungen. Das fünfte Kapitel stellt das Übersetzungskritikmodell von Katharina Reiß nach dessen Kriterien dar. Die Übersetzungsanalyse und die Komparation in dem sechsten Kapitel gestaltet wurden. Die durchgeführte komparative Übersetzungsanalyse stellt den Schwerpunkt dieser Arbeit dar. Die Analysenergebnisse werden im Fazit zusammenfassend dargestellt.

BIBLIOGRAFIE

Primární literatura

WERFEL, Franz. 1929. Barbara oder Die Frömmigkeit, Berlin: Paul Zsolnay Verlag.

WERFEL, Franz. 1996. Barbara oder Die Frömmigkeit, Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuchverlag.

WERFEL, Franz. 1931. Zbožnost. Přel. J. R. Marek. Praha: Sfinx.

WERFEL, Franz. 1997. Barbora neboli zbožnost. Přel. R. Charvát. Praha: Volvox Globator.

Sekundární literatura

ABELS, Norbert. 1990a. Franz Werfel. Mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Hrsg. Wolfgang Miller. Reinbek: Rowolt.

ABELS, Norbert. 1990b. Franz Werfel zwischen Prag und Wien: Ausstellung des Adalbert Stifter Vereins. München: Adalbert Stifter Verein.

AUCKENTHALER, Karlheinz. 1992. Franz Werfel: Neue Aspekte seines Werkes. Szeged: Jate.

BEIER, Nikolaj. 2008. "Vor allem bin ich ich ... ": Judentum, Akkulturation und Antisemitismus in Arthur Schnitzlers Leben und Werk. Göttingen: Wallstein-Verl.

BOK, Václav. 2001. Zur Rezeption von Werfels Stück Jacobowsky und der Oberst auf tschechischen Bühnen. In: *Jugend in Böhmen. Franz Werfel und die tschechische Kultur - eine literarische Spurensuche*. Wien: Edition Praesens, str. 191-204.

ČERMÁK, Josef. 1995. Polemische Anfänge Werfels Rezeption in der tschechischen Kultur. In: *Brücken: germanistisches Jahrbuch Tschechien - Slowakei 1995*. Neue Folge 3, str. 225-233.

DOLENSKÝ, Antonín. 1934. Slovník pseudonymů a kryptonymů v české literatuře. Praha: A. Dolenský.

- DOLEŽELOVÁ, Jana. 2001. Die Übertragungen Werfels ins Tschechische am Beispiel des Verdi-Romans. In: *Jugend in Böhmen. Franz Werfel und die tschechische Kultur - eine literarische Spurensuche*. Wien: Edition Praesens, str. 205-216.
- DVOŘÁKOVÁ, Jana. 1995. Překlad novely „Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig“ a dvou dalších povídek Franze Werfela do češtiny. Diplomová práce. ÚTRL FF UK Praha.
- EDSCHMID, Kasimir. 1929. Franz Werfels Barbara. In: *Frankfurter Zeitung*. 3. Nov. 1929.
- EISNER, Paul. 1931. Franz Werfels Barbara. In: *Prager Presse*. Roč. 11, č. 36., str. 8.
- FOLTIN, Lore B. 1972. Franz Werfel. Stuttgart: J.B. Metzler.
- GREPL, Miroslav, et al.. 1995. Příruční mluvnice česká. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HAAS, Willy. Werfels neuer Roman „Barbara oder die Frömmigkeit“. In: *Die literarische Welt* V, Nr. 49, str. 5-6.
- HAUTMANN, Hans. 1971. Franz Werfel: »Barbara oder Die Frömmigkeit« u. die Rev. in Wien 1918. In: *Österreich in Geschichte und Literatur* 15, str. 469-479.
- HERBEN, Jan. 1931. Werfelova zbožnost. In: *Literární noviny*, č. 6, str. 2.
- HYRŠLOVÁ, Květa. 1958. Zur Frage der Heimat im Werke Franz Werfels. In: *Zeitschrift für Slawistik* III, str. 727-736.
- HYRŠLOVÁ, Květa. 1992. Franz Werfel und das Phänomen des „Mitteleuropäertums“ (Versuch einer Differenzierung) In: Karl Heinz Auckenthaler (Hrsg.): *Franz Werfel. Neue Aspekte seines Werkes*. Szeged (Acta Germanica 2), str. 9-16.
- HYRŠLOVÁ, Květa. 1994. Franz Werfel und seine Fata Morgana Prag. In: *Germanoslavica*. Roč. 1, č. 1/2, s. 155-163.
- JANKO, Josef – SIEBENSCHIN, Hugo. 1936-1948. Příruční slovník německo-český. Praha: Státní nakladatelství.
- JOBST-RIEDER, Marianne, et al. 1990. Franz Werfel 1890-1945: Ausstellung der Österreichischen Nationalbibliothek, Prag 15.

September bis 6. Oktober 1990, Wien 14. Jänner bis 1. Feber 1991, Linz 27. Feber bis 13. März 1991. Wien: Die Nationalbibliothek.

JUNGK, Peter Stephan. 1987. Franz Werfel- Eine Lebensgeschichte. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

KRAUS, Karl. 1930. Barbara oder die Frömmigkeit. In: *Die Fackel*. Jg. 31, Nr. 827-833, str. 96-102.

KUBÁČOVÁ, Jindřiška. 1998. Barbora neboli zbožnost. In: *Český zápas*. roč. 78, č. 4, str. 7.

LEVÝ, Jiří. 1998. Umění překladu. Praha: Ivo Železný.

LIEPMANN, Heinz. 1929. Werfel oder Das Oper der Oper. In: *Die Weltbühne*, 24.12.1929.

MLEJNEK, Josef. 1997. Franz Werfel našel Archimédův bod. In: *Lidové noviny*. Roč. 10, č. 296, str. 12.

MUNZAR, Jiří. 2005. Franz Werfel a české země. In: *Teologie a společnost: časopis pro náboženství, kulturu a veřejný život*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, III, 6, str. 15-17.

PALA, Karel – VŠIANSKÝ, Jan. 1996. Slovník českých synonym. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

PREISNER, Rio. 2003-2004. Když myslím na Evropu I. Praha: Torst; Řím: Křesťanská akademie.

-rč-. 1931. Franz Werfel. In: *Akord*. Roč. IV, str. 237-238.

REFFET, Michel. 1983. Franz Werfel und die Tschechoslowakei. In: *Österreich in Geschichte und Literatur*. Jg. 27, Nr. 2, str. 84-90.

REIß, Katharina. 1971. Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. München: Max Hueber Verlag.

REIß, Katharina; Vermeer, Hans J.. 1984. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen: Max Neimeyer.

SCHWIDTAL, Michael. 2001. Der Hymnus des Ferdinand R. – Geschichte, Gedächtnis und Musikalität im Roman Barbara oder Die Frömmigkeit. In: *Jugend in Böhmen. Franz Werfel und die tschechische Kultur - eine literarische Spurensuche*, Wien: Edition Praesens, str. 133-153.

- SCHWIDTAL, Michael. 2001. Einleitung. In: *Jugend in Böhmen. Franz Werfel und die tschechische Kultur - eine literarische Spurensuche*. Wien: Edition Praesens, str. 7-18.
- SLOVNÍK CIZÍCH SLOV. 1996. Praha: Encyklopedický dům.
- SLOVNÍK SPISOVNÉ ČEŠTINY PRO ŠKOLU A VEŘEJNOST. 2001. Praha: Academia.
- SOJKOVÁ, Alena. 2001. Kritika překladů románu Franze Werfela *Sjezd Abiturientů*. Diplomová práce. ÚTRL FF UK Praha.
- SOVA, Petr. 1989. Die Darstellung von Zeitverhältnissen und -ereignissen in Franz Werfels Roman „*Barbara oder Die Frömmigkeit*“. Diplomová práce FF UK (Katedra germanistiky) Praha.
- SPECHT, Richard. 1926. Franz Werfel: Versuch einer Zeitspiegelung. Wien: Wien : Paul Zsolnay.
- STERZINGER, Josef Václav – KABEŠ, Kamil. 1916-1935. Encyklopedický německo-český slovník. Praha: Nakladatelství J. Otto.
- VESELÝ, Jiří. 2002. Výhled do období po roce 1945. In: Kapitoly z dějin českého překladu. Praha: Karolinum.
- WEINZIERL, Ulrich. 1989. Der Weltfreund auf den Barrikaden. In: Reich-Ranicki, Marcel (Hrsg.): *Romane von gestern, heute gelesen*. Bd. 2 (1918-1933), Frankfurt a. M: S. Fischer, str. 209-220.
- WIESNER, Herbert – WICHNER, Ernest. 1995. Prager Deutsche Literatur: Vom Expressionismus bis zu Exil und Verfolgung. Ausstellungsbuch. Berlin: Literaturhaus Berlin
- ZBOŽNOST - Reklamní text. 1931. In: *Literární noviny*. Roč. V, č. 4, str. 8.
- ZBOŽNOST - Reklamní text. 1931. In: *Rozpravy Aventina*. Roč. 6, č. 22-23, str. 273.

Přílohy

I

Chronologický seznam dosavadních českých překladů Werfelových děl⁷⁶

Kozlí zpěv (1923, Arnošt Dvořák)

Juarez a Maximilian (1926, ?)⁷⁷

Verdi. Román opery (1928, Eva Rutteová)

Království Boží v Čechách (1931, Otokar Fischer, nevydáno)

Zbožnost (1931, Josef Richard Marek)

Sourozenci neapolští (1934, Pavel Eisner)

Čtyřicet dnů (1934¹, 1950², 1972³, Pavel Eisner)

Velká otázka (1936, František Müller)

Za jedinou noc (?, ?)

Jakobowsky a plukovník (?, Z. N. Arnoštová, nevydáno)⁷⁸

Píseň o Bernadettě (1947¹, 1947², 1948³, 1972⁴, 1989⁵, 1999⁶, 2007⁷, Jitka Fučíková)

Básně (1948, Viktor Fischl)

Verdi. Román opery (1949, Pavel Eisner)

Sjezd abiturientů (1958, Bohumil Černík)

Smrt maloměšťáka (1959, Bohumil Černík)

Přítel světa (1965, Hana Žantovská)

Jeremiáš. Slyšte hlas (1967¹, 2006² Bohumil Černík)

Verdi. Román opery (1967¹, 1987², Jitka Fučíková)

Dům smutku (1970, František Kafka)

Bledě modré ženské písmo (1980, Hanuš Karlach)

⁷⁶ Seznam je řazen chronologicky dle prvního vydání. Další vydání téhož překladu uvádíme v závorce, jejich pořadí je značeno u roku vydání. Nové překlady jsou zařazeny opět chronologicky, tedy dále v seznamu.

⁷⁷ Inscenaci uvedlo v roce 1926 Městské divadlo na Královských Vinohradech. Překlad nebyl vydán, nepodařilo se dohledat ani jeho autora.

⁷⁸ U dramatu *In einer Nacht* z roku 1937 a *Jakobowsky und der Oberst* se nepodařilo dohledat rok vzniku překladu. Zařazujeme je proto chronologicky dle doby vzniku originálu.

Čtyřicet dnů. Tragedie malého národa (1982¹, 1988², Hanuš Karlach)
Jacobowski a plukovník (1984, Jiří Stach)
Sjezd abiturientů (1990, Hanuš Karlach)
V domě dětství (1990, Hana Žantovská)
Maloměřšťákova smrt (1990, Hanuš Karlach)
Ne vrah, zavražděný je vinen (1990, 2000, Hanuš Karlach)
Tajemství jednoho člověka (1990, Hanuš Karlach)
Zlá legenda o utržené oprátce (1990 , Hanuš Karlach)
Kozlí zpěv (1991, Hanuš Karlach)
Hrozná legenda o přetržené oprátce (1996, Jana Zoubková)
Barbora neboli zbožnost (1997, Radovan Charvát)
Hvězda nenarozených (1998, Hanuš Karlach)

II

Diplomové práce zabývající se dílem Franze Werfela vzniklé na českých a moravských univerzitách

Katedra germanistiky, resp. Ústav germánských studií FF UK v Praze

BROUKALOVÁ, Jana. 1995. Prager Motive in Werfels Novellen.

HULANOVÁ, Eva. 2003. Recepce německého literárního expresionismu v české avantgardě (1910-1930).

KARLACH, Hanuš. 1965. Franz Werfels Kampf um das Drama: des Dichters theatrale Anfänge : Versuch einer Interpretation.

MAUROVÁ, Michala. 1995. Prager deutsche Autoren in Autobiographien und Memoiren.

SOVA, Petr. 1989. Die Darstellung von Zeitverhältnissen und -Ereignissen in Franz Werfels Roman „Barbara oder Die Frömmigkeit“.

STEHLÍKOVÁ, Marie. 1979. Das Verhältnis von Individuum und Gesellschaft in den Romanen „Verdi“ und „Die vierzig Tage des Musa Dagh“ von Franz Werfel.

URBANOVÁ, Olga. 1993. První tři básnické sbírky Franze Werfela.

Pedagogická fakulta FF UK v Praze

BENEŠOVÁ, Markéta. 2004. **Franz Werfel a Praha.**

Ústav translatologie FF UK v Praze

DVOŘÁKOVÁ, Jana. 1995. Překlad novely „Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig“ a dvou dalších povídek Franze Werfela do češtiny.

SOJKOVÁ, Alena. 2001. Kritika překladů románu Franze Werfela Sjezd Abiturientů.

Pedagogická fakulta Západočeské univerzity v Plzni

PELEŠKOVÁ, Šárka. 2000. Frauen und Männergestalten bei S. Zweig und F. Werfel.

PELEŠKOVÁ, Šárka. 1998. Analyse der Männergestalten in zwei Werfels Erzählungen. Bakalářská práce.

ŠIMANDLOVÁ, Zuzana. 1998. Franz Werfel: Das Lied von Bernardette. Bakalářská práce.

Masarykova univerzita v Brně

SLOUKA, Zdeněk. 2004. Vater-Sohn-Konflikt und Anarchie bei Franz Werfel. Filozofická fakulta. Ústav germanistiky, nordistiky a nederlandistiky.

KOLÁŘOVÁ, Jitka. 2003. Das Lied von Bernadette. Pedagogická fakulta. Katedra německého jazyka a literatury.

Univerzita Palackého v Olomouci

STROMŠÍK, Jiří. 1962. Dílo Franze Werfla 1919-1933.

SEEHÁKOVÁ, Karolína. 2007. Prolínání židovských a křesťanských prvků v dílech autorů pražské německé literatury.

III

Odborné studie a články zabývající se románem *Barbara oder die Frömmigkeit*

- BERTAUX, Felix. 1939. Religious Experiment in Werfels »Barbara oder Die Frömmigkeit« In: *PMLA. Publications of the Modern Language Association of America* 54, str. 332-347
- FOX, W. H. 1953. Contributions to a Study of the Vocabulary in the Prose Works of Franz Werfel, Principally the Novel »Barbara oder die Frömmigkeit«, Liverpool.
- HACKERMÜLLER, Rotraut. 2000. Die Moral der Satten im Reiche des Hungers. Werfels Sozialkritik am Beispiel Krzyzanowskis in *Barbara oder Die Frömmigkeit*. In: *Reffet, Michel (Hrsg./éd.) Die Welt Franz Werfels und die Moral der Völker. Le monde de Franz Werfel et la morale des nations*. Kongressakten des Franz Werfel-Kolloquiums, Universität Dijon, 18.-20. Mai 1995. Actes du Colloque Franz Werfel à l'Université de Dijon, 18-20 mai 1995. Bern: Peter Lang.
- HAUTMANN, Hans. 1971. Franz Werfel: »Barbara oder Die Frömmigkeit« u. die Rev. in Wien 1918 In: *Österreich in Geschichte und Literatur* 15, str. 469-479.
- POLÁČEK, Josef. 1972. Franz Werfels Ronald Weiß und E. E. Kisch. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 5 – *Germanistica Pragensia* IV. Praha: Univerzita Karlova.
- SCHWIDTAL, Michael. 2001. Der Hymnus des Ferdinand R. – Geschichte, Gedächtnis und Musikalität im Roman Barbara oder Die Frömmigkeit. In: *Jugend in Böhmen. Franz Werfel und die tschechische Kultur - eine literarische Spurensuche*, Wien: Edition Praesens. str. 133-153
- SLOCHOWER, Harry. 1934. Franz Werfel and Alfred Döblin: The Problem of Individualism Versus Collectivism in »Barbara« and »Berlin Alexanderplatz«. In: *Journal of English and Germanic Philology* 33, str. 103-112.
- SPORIS, Erich. 1995. Werfels Roman Barbara oder die Frömmigkeit und die Psychoanalyse, Berlin: Lang.
- WAGENER, Hans. 2000. Im Osten nichts Neues. Franz Werfels *Barbara oder Die Frömmigkeit* als Kriegsroman. In: *Reffet, Michel (Hrsg./éd.) Die Welt Franz Werfels und die Moral der Völker. Le monde de Franz*

Werfel et la morale des nations. Kongressakten des Franz Werfel-Kolloquiums, Universität Dijon, 18.-20. Mai 1995. Actes du Colloque Franz Werfel à l'Université de Dijon, 18-20 mai 1995. Bern: Peter Lang.

- WEINZIERL, Ulrich. 1989. Der Weltfreund auf den Barrikaden. In: *Romane von gestern, heute gelesen*. Bd. 2 (1918-1933), Frankfurt a. M: S. Fischer, str. 209-220

IV

Přepis analyzované kapitoly (text originálu)

Spätsommer des Untergangs

- [1] (1) Schlaffer, staubiger Augustwind in den Straßen Wiens! (2) Die Luft ist nicht heiß. (3) Es herrscht nur die föhnhafte Wärme einer lethargischen Gleichgültigkeit. (4) Selbst der Boden, den man tritt, streckt sich ausgepumpt und empfindungslos. (5) Menschen Schieben unbeeilt dahin. (6) Kein Unglück, keine Empörung, kein Zusammenbruch liegt auf ihren Zügen, nicht einmal der Hunger, nur matte Verständnislosigkeit für das, was war, und das, was sein wird. (7) Die meisten Männer tragen Uniformen. (8) Aber sonderbare Zusammensetzungen sind darunter, die man in keiner „Adjustierungstabelle für das k. u. k. Heer und die k. k. Landwehr“ finden kann. (9) Ein kleiner Junge von achtzehn Jahren etwa schlottert in einem mächtigen Soldatenmantel, wozu er eine graue Sportmütze trägt, während ein langes Skelett in Wickelgamaschen aus einem verschollenen Friedenwaffenrock mit Spinnenarmen hervorwächst. (10) Überall bewegen sich in größeren Haufen oder paarweise, selten aber allein die Gespenster der Front unter der Menge. (11) Ihre Farbe kann man kaum mehr „feldgrau“ nennen, ein Wort, in dem noch ein Rest von Grün und Trotz steckt, sie sind erdgrau, dreckgrau, grabesgrau. (12) Feldsoldaten, Urlauber, Verwundete, Leute meist schon der oberen oder unteren Altersgrenze. (13) Mit den erstaunten Augen aufgerüttelter Schläfern trotten sie des Weges und können nicht begreifen, daß es Asphalt gibt, Kaufläden, Spiegelscheiben, gedeckte Tische und Weiber. (14) Sie schlurfen in einer brenzigen Gestankhülle von getrockneten Schlamm und Karbol. (15) Man weicht ihnen aus. (16) Keiner ehrt mehr die Vaterlandsverteidiger in ihrer Elendsgestalt, für niemanden sind sie Helden. (17) Mit Widerwillen und dem flüchtigen Bedauern, das man unappetitlichen Pechvögeln entgegenbringt, hütet sich jeder, mit diesen schmutzstarrenden Bazillenträgern der Ruhr und des Flecktyphus in Berührung zu kommen.
- [2] (1) Die meisten Reserveoffiziere – ihre Zahl ist Legion – scheinen wenig Wert darauf zu legen, von den jammervollen Kriegsgestalten begrüßt zu werden. (2) Auch unter ihnen sehen viele ebenso erdig aus und laufen in

einem nicht minder erstaunten Halbschlaf durch die Stadt. (3) Ein anderer Teil dieser äußerst verbreiteten Spezies des europäischen Menschen hat das Spiel noch nicht verlorengegeben. (4) Das sind die Leute, die entweder das Glück eines Halbtauglichkeitsbefundes oder einer hochmögenden Protektion genießen. (5) Sie sitzen in den Kanzleien der Militärämter oder in den hundert verborgenen Schlupfwinkeln jener phantastischen Unternehmungen, die der Vater Krieg mit der lotterhaften Dame Wirtschaft fruchtbar gezeugt hat. (6) „Zentralen“ nennt man diese Unternehmungen und ihre uniformierten Schutzbefohlenen „Tachenierer“, ein Wort, das soviel wie Drückeberger bedeutet und das aus dem Fundus der Gaunersprache in den zeitgenössischen Wortschatz Österreichs eingedrungen ist. (7) Unter den Reserveoffizieren besagter Gattung sieht man immer noch etwelche, die selbstbewußten Grimm zur Schau tragen, keine schwarzseherischen Zweifel an sich herankommen lassen, Sporen, Lackschuhe, Breeches bevorzugen und auf einen schneidigen Eindruck Gewicht legen. (8) Aktive Offiziere hingegen zeigen sich fast überhaupt nicht. (9) Sie haben die Lust verloren, das entzauberte Straßenbild der Residenz zu beleben wie einst. (10) Auch der buschige Major fehlt ganz und gar, der in Friedenszeiten all jene unglücklichen Militärpersonen „stellte“, die sich eines schlappen Grußes oder sonstigen Vorschriftfehlers schuldig machten. (11) Nur hie und da streift in einem Auto das betretene Gesicht eines Höheren vorüber, der sich nicht mehr auskennt.

- [3] (1) Eine auffällige und allgemeine Erscheinung auch in den Straßen der Inneren Stadt ist der Rucksack. (2) Vor Jahren noch das Requisit von Ausflüglern, Bergsteigern, Landläufern, hat er nun eine ungeahnte und allgültige Bedeutung gewonnen. (3) Männer und Frauen schleppen ihn auf dem Rücken, wobei das Wort „schleppen“ den Sachverhalt fälscht. (4) Schlaff hängen die Rucksäcke. (5) Die Leute tragen sie in witternder Unruhe als Symbol dieses Jahres gleichsam geschultert. (6) Auch gutgekleidete Herren schämen sich solcher Sitte nicht. (7) Aufmerksam, mit der lauernden Vorsicht des Pürschgängers durchstreift man die Stadt. (8) Dies und jenes hat ein Bekannter ausgekundschaftet, ein Freund preisgegeben: Irgendwo in einem äußeren Bezirk befinde sich ein Laden, wo man unter Hand und ohne Fleischkarte Dauerwurst einhandeln könne. (9) Meist entpuppt sich die schöne Einflüsterung als ein Selbstbetrug.

(10) Dennoch trägt der Unerschrockene Beute davon. (11) Wenn auch keines Fleischwaren, so sind es doch ein paar Kerzen, einige Tuben Sidol, eine Tüte klebriger Seidenbonbos oder zweifelhafte Fischkonserven. (12) Nicht nur die berufsmäßigen Schleich- und Kettenhändler, Hamsterer, Haifische, Schieber, nein, auch die harmlosesten Menschen sind von der unermüdlichen, prickelnden Jagdlust besessen. (13) So treibt selbst der Hunger sonderbare Sports- und Spiel-Blüten. (14) Es gibt nicht nur gemeine Raffer, sondern geborene Abenteurer der Verproviantierung, Rutengänger verbotener Genüsse, meisterliche Schätzgräber und, wie auf allen Gebieten des Daseins, ein paar Genies. (15) Ihnen, den Gottbegnadeten, fliegt alles zu. (16) Sie müssen sich um nichts bemühen. (17) Ihr Wesen zieht mit Zauberkraft die seltenen Glücksgüter an. (18) Sie haben im unwiderstehlichen Augenzwinkern schon die Kenntnis der Adressen, die Tiefenschau der Verstecke. (19) Großmütig verkaufen sie oder verschenken sie ihre Brotkarten, Fettkarten, Fleischkarten, Zuckerkarten, diese schmalen Wechsel auf den Hungeranteil, von dem die Unbegabten leben müssen. (20) Der Bettel geht sie nichts an. (21) Sie sind „eingedeckt“, wie eines der mächtigen Bannworte heißt, von denen die Zeithexe täglich neue erfindet.

- [4] (1) An gewissen Orten der Stadt bilden sich, ohne äußerlich besonders auffällig zu werden, Stauungen der Gier. (2) Diese Plätze liegen – so will es ein uralts-ungeschriebener Brauch der Städte – in der Nähe des Flußkanals. (3) Hier kann einen Spaziergänger, der Glück und ein zahlungskräftiges Aussehen hat, ein beredter Blick treffen, ein geheimnisträchtiges Räuspern mahnen. (4) Die Verschwörer ziehn sich in einen Hausflur zurück, und aus der Tasche eines schäbigen Ulsters taucht eine Stange ungarischer Salami, ein Paket Würfelzucker, eine Tafel Schweizer Schokolade, eine Flasche polnischer Schnapses. (5) Das sind Schätze reiner Gnade, vor denen man erschauert, Schätze, die, wenn man es recht bedenkt, in keiner irdischen Valuta erreichbar sind. (6) Unterwürfig bezahlt der Passant jede Summe, denn er ahnt, daß die Banknote ein gefährdeter Papierfetzen ist und vielleicht morgen schon ein ungültiges Tauschmittel vorstellen wird. (7) Käufer und Verkäufer machen sich schnell aus dem Staub. (8) Das Gewissen kümmert sich nicht um die Herkunft der Ware. (9) Der Kenner weiß, daß sie aus den Magazinen der Heeresverpflegung stammt. (10) Er

selbst war ja ein paar Monate lang eingerückt und ist mit den Rechnungsoffizieren und Beamten der Intendantur bekannt.

- [5] (1) Über das ganze Land ist ein mächtiges Raubnetz geworfen. (2) Tausend Organe aber sorgen dafür, daß gewisse Maschen dieses Netzes immer wieder zerschnitten werden und der Plünderungssegen einem Teil der Reichen und Klugen zugute komme. (3) Dann und wann erhebt ein knorriger Weltverbesserer seine Stimme, macht sich lächerlich und wird beiseite geschafft. (4) Die schwerfällige Obrigkeit ist dieser gelenken Niedrigkeit hilflos ausgeliefert. (5) Nur manchmal, wenn der politische Augenblick günstig ist, um die öffentliche Empörung in brauchbare Bahnen zu leiten und das allgemeine Bewußtsein von der Wahrheit abzulenken, wird der Staatsanwalt vorgeschickt. (6) Er zettelt mit dienstwilligem Pathos einen Prozeß an, in dessen Zuge die Sittlichkeit wiederhergestellt und ein Haufen kleiner oder mittlerer Juden eingesperrt wird, weil sie den Preis von Wollsocken oder Taschentüchern „hinaufnumeriert“ haben. (7) In diesem Jahr des Hungers freilich mußte man auch schon zu schärferen Purgantien greifen, und neben den kleinen Opfern fiel mitunter auch ein größerer Mann. (8) Die Sittenkomödie derartiger Prozesse verteilte man fürsorglich auf mehrere Wochen, damit das Publikum Zeit fand, seine Wut bis auf die Neige zu genießen und infolgedessen die Orakelsprüche des Heeresberichts zu überschlagen.

- [6] (1) Der Heeresbericht erregt die wenigsten mehr. (2) Jetzt eben – es ist Mittag – gellt der Ruf „Extraausgabe“ von allen Seiten über die Kreuzung des Schottenrings. (3) Niemand horcht auf, niemand bleibt erschrocken stehn. (4) Gleichgültig nimmt man den Kolporteuren das Blatt aus der Hand, wirft einen Blick auf den fetten Titel und knüllt gelangweilt den täglichen Graus zusammen: „Neue Erfolge der Deutschen bei Soissons.“ (5) Wer glaubt noch an diese Siege? (6) Die Rucksackträger, lüsterne Pfiffikusse oder hoffnungslose Grämlinge, traben weiter. (7) Verwundete und Urlauber, feldgraues Totenvolk, Erschrockene Revenants, betteln mit ihrem verständnislosen Lächeln den Bürgersteig um Verzeihung, daß sie sind. (8) Ein draller Reserveoberleutnant macht sich bemerkbar. (9) Die elektrischen Wagen schreien in den ungeölten Kurven wie schimpfende Xanthippen. (10) In Dienstautos oder Privatwagen fahren gewichtige Herren in die Sitzungen. (11) Mitten auf der Straße, unbekümmert um den Verkehr,

hat sich eine Gruppe von Männern ineinander verbissen, denen allen der Hut im Backen sitzt. (12) Der unterrichtete Zeitgenosse ahnt sogleich, daß es sich hier nicht um einzelne Salamistangen und Zuckerhüte handelt. (13) In dieser Gruppe triumphiert der menschliche Geist mit den schwindelerregenden Unwirklichkeiten der höheren Mathematik. (14) Das, was nicht ist, wird als ein Seiendes gewertet und berechnet. (15) Das, was keiner gesehen hat und keiner sehn wird, wandert als Zahl mit Zinsen und Zuschlag von einem zum andern. (16) Irgendwo in einer nordböhmischen Grenzstation soll ein Waggon mit Seife stehn. Wer weiß, ob das wahr ist. (18) Die Gruppe aber scheint sich nicht um die Wirklichkeit zu scheren, sondern nur um die emporschnellenden Gewinnziffern dieser Traum-Seife. (19) In der vollkommenen Verödung wird das Nichts fruchtbar.

- [7] (1) Der Rolladen der Tabaktrafik am Anfang der Währingerstraße rasselt empor. (2) Durch die zweihundert Meter lange Menschenglange davor zuckt hoffnungsfreudige Bewegung. (3) Die Vordersten in der Reihe sind schon seit zehn Uhr angestellt. (4) Die letzten fünfzig etwa werden leer ausgehn. (5) Sie haben nichts als die Hoffnung auf ein Wunder. (6) Aber auch diese hoffnungslose Hoffnung ist wertvoll genug, ihr eine Stunde zu opfern. (7) Nicht anders geht es beim nahen Bäckerladen zu, der schon eine halbe Stunde früher geöffnet hat. (8) Der Unterschied ist nur der, daß sich hier fast durchwegs Frauen in der Schlange drängen. (9) Abgehärtet und ergeben wie die Männer im Schützengraben, stehen sie ihre Zeit aus. (10) Kein junges Gesicht. (11) In Wien scheint es seit einem Jahre nur alte Frauen zu geben. (12) Alle haben schlappe Strümpfe und schiefgetretene Schuhe an den Füßen. (13) Eine der mächtigen Triebfedern des städtischen Lebens, die weibliche Eitelkeit des Beins, ist erloschen.

- [8] (1) Mehr und mehr beleben sich die Straßen. (2) Breite Sonne verklärt den Platz. (3) Die Blumen auf den Beeten des Votivparks werden laut. (4) Ein alter Herr blinzelt krampfhaft zu den Hauskronen auf. (5) Er trägt einen hellgrauen Sommeranzug und einen Strohhut, beides die abgeschabten Reliquien einer Welt voll Freude und Lebenslust. (6) Wäre nicht der Trauerflor um seinen linken Arm, würde man sich mißbilligend nach ihm umsehen. (7) Er studiert noch immer das Gesimse der Häuser und den Himmel: Wenn man da hinaufschaut, könnte man denken, es sei nichts gewesen... (8) Kein Krieg, kein Elend, alles beim alten... (9) Warum soll ich

mir nicht vorstellen, daß ich 1918 nur träume, und daß wir jetzt in Wirklichkeit 1908 haben oder 1898, das schöne Jahr 1898. (10) Es schaut ja alles ganz gleich aus... (11) Nur das physikalische Institut... dort war eine Gartenwirtschaft... (12) Soll ich auf den Burghof zur Wachablösung gehn? ... (13) Komisch, daß mir dieser Einfall kommt, wo ich doch keinen Soldaten mehr ansehen kann... (14) Damals bei Kriegsbeginn bin ich täglich hingegangen und habe den „Prinz Eugen“ mitgesungen... (15) Aha, jetzt weiß ich, wieso mir der Einfall kommt... (16) Gestern ist die Burgmusik an der Albrechtsrampe vorbeimarschiert... (17) Kein einziger Strizzi war dabei...

[9] (1) Um das Restaurant am Schottenplatz macht der Herr einen großen Bogen. (2) Dort vor dem Eingang steht ein „Zitterer“. (3) Der Spaziergänger hat vor zwei Monaten bei der Verunglückten Tiroler Offensive einen Sohn verloren, und seine Nerven sind dem Zitterer noch nicht gewachsen. (4) Zitterer werden die rückenmarkverletzten Opfer der Schüttellähmung genannt. (5) Das Volk hat merkwürdigerweise gegen diese Elenden ein ausgesprochenes Mißtrauen. (6) Man glaubt ihnen das Zittern nicht, man hält es für eine zähe und verschlagene Form des Simulierens. (7) Das Mißtrauen mag seinen tiefern Grund darin haben, daß sich das Geschütteltsein mit aufdringlicher Schamlosigkeit an das Erbarmen zu wenden scheint. (8) Dennoch gibt ihnen jeder, der es kann, ein Almosen, um den Schrecklichen Eindruck loszuwerden. (9) Aber auch derjenige, der in den Unglücklichen keine Simulanten sieht, kann sich einer leisen Abneigung nicht erwehren. (10) Militärpatrouillen suchen die Straßen nach derartigen Kranken ab. (11) Aber die Disziplin der Invaliden ist schon so sehr gelockert, daß kein Verbot und keine Torwache sie hindert, die Baracken des Grinzinger Kriegsspitals täglich zu verlassen und ihren Bettelgang anzutreten. (12) Wenn Gefahr naht, verschwinden sie mit unerwarteter Behendigkeit in den Haustoren.

[10] (1) Auch der Zitterer aus dem Schottenplatz verduftete plötzlich in die Wirtshausküche. (2) Ferdinand sah ihn nicht mehr, als er das Restaurant betrat.

[11] (1) Der Speisesaal ist überfüllt. (2) An jedem der Tische sitzen vier und fünf Menschen die füreinander keine Augen haben und aufgeregt ihre Teller bearbeiten. (3) Das Lokal hat einen guten Namen. (4) Der Ruhm der Wirtschaften wechselt freilich von Tag zu Tag. (5) Mit Windeseile spricht es

sich herum, wo ein erfinderischer Wirt einen neuartigen Fleischersatz, einen wohlschmeckenden Saft, eine ungewöhnliche Mehlspeise aus dem Nichts hervorzaubert. (6) Gewiegte Kenner stöbern Wirtschaften auf, wo aus geheimgehaltenen Beständen noch immer ein hochprozentiges Bier geschenkt wird und die siebenmal Eingeweihten auch an fleischlosen Tagen ein Kalbspörkelt aus Flachsen und Knorpeln erhalten. (7) Im Grunde sind alle Tage fleischlos. (8) Weil aber das Wort mächtiger ist als die Wirklichkeit, bleibt an zwei oder drei Tagen der Woche das Fleischverbot aufgehoben. (9) Die Phantasie der Köche vermählt sich mit der Phantasie der Gäste. (10) Mit Wohlbehagen werden schwindelhafte Gerichte verschlungen, die verschieden betitelt sind, zumeist aber aus denselben Dingen bestehn, aus Bruchreis, schwarzer Einbrenne, Gemüseblättern und der platonischen Idee von etwas Hackfleisch; das Ganze ein klumpiges Gemengsel. (11) Diesem Hauptgang geht ein Teller brauner oder weißer Suppe voraus. (12) Gebräunt wird die Brühe durch einen halben Suppenwürfel. (13) Auf dem Tellergrunde wartet eine Schicht Ulmer Gerstel des Hungrigen, schalige Graupen, zwischen denen sandartige Körner tückisch auf die Zähne lauern. (14) Das Menü beschließt eine Mehlspeise. (15) Sie trägt schlichte und ehrliche Namen, „Weinkoch“ zum Beispiel. (16) Es ist nichts als die aufgeweichte Schmolle maishaltigen Brotes, die, mit verdächtiger Margarine versetzt, in einer Puddingform ausgebacken und schließlich mit säuerlicher Weinverdünnung übergossen wird. (17) Nach folgenden Mahlzeiten, die sie gierig und in großen Portionen hinabwürgen, erheben sich die Gäste mit schwitzenden Stirnen. (18) Falsche Sättigung lähmt die Glieder. (19) (Am häuslichen Tisch gibt es nicht einmal falsche Sättigung). (20) Die Leute tragen ihre windgeblähten Bäuche ins Freie. (21) Nach einer Stunde aber meldet sich schon der neue Hunger.

- [12] (1) Ferdinand zahlte. (2) Er wollte die Zeit, die ihm für Wien blieb ausnützen, um durch die Straßen zu schlendern. (3) Der Zug nach Bruck, wo er in irgendeiner Kanzlei Dienst tat, ging um fünf Uhr. (4) Sein rechter Arm war noch immer schwer beweglich, was aber weniger von der gut geheilten Schulterverletzung herrührte, als eine Nachwirkung der Kopfwunde war. (5) Dennoch hatte er sich schon vor zwei Monaten wieder zur Truppe gemeldet, weil ihm das Rekonvaleszentenleben lästig zu werden begann. (6) Dem Ansuchen wurde stattgegeben, zugleich aber erfolgte

seine Versetzung zu einem anderen Regiment. (7) Er wußte warum. (8) Tatsächlich erhielt er am Tage seines Einrückens eine gerichtliche Vorladung. (9) Der Auditor aber, der ihn über das Ereignis auf der Halde von Kolkow verhörte, entpuppte sich glücklicherweise als ein wohlwollender Ziviljurist, der den Krieg und das ganze Militär verwünschte. (10) Mit kristallener Logik entwarf er ein Protokoll, worin der Vorfall als gelungener Fluchtversuch der Verurteilten, als passive Resistenz der Truppe und als Nervenversager des jungen Leutnants restlos aufgeklärt wurde. (11) Dieser Akt schlug jede weitere Verfolgung nieder. (12) Ferdinand saß nun unbehelligt in seiner Kanzlei in Bruck an der Leitha. (13) Der Dienst war nicht der Rede wert, zumal jeder Vormittag mit der elektrischen Behandlung seines Armes hinging. (14) Hie und da bekam er Kurieraufträge nach Wien und Graz. (15) Auch heute hatte er eine dienstliche Sendung im Kriegsministerium abgeliefert.

- [13] (1) Ferdinand war nun gewissermaßen vermögend. (2) Die Gage eines ganzen Jahres mit Verwundetenzulage und andern Gebühren hatte sich im Laufe seiner Krankheit angesammelt. (3) Der arme Junge fühlte mit Erstaunen eine ziemlich füllige Briefftasche an seiner Brust. (4) Während er jetzt in die Herrengasse einbog, hing er einer Lieblingsträumerei nach. (5) Könnte er nicht mit seinem Gelde – es waren etwa zwölfhundert Kronen – irgendwo auf dem Lande verschwinden, in ein verschollenes Bergdorf am besten, dort eine Stube mieten und nichts mehr vom Krieg wissen, von Vorgesetzten, Untergebenen, Spitälern und Transporten, sondern nur leben, leben, solange die Barschaft reicht. (6) Und bei seinen bisherigen Lebensvorstellungen war er überzeugt, die lumpige Summe werde eine gehörige Zeit vorhalten. (7) Diese Träumerei ging bald in wildere Phantasien über. (8) Die Welt, eine uniformierte Drachenbrut, schnaubend von Grausamkeit, Unterdrückung und Schadenlust! (9) Schrie nicht alles nach Erlösung? (10) Eine Stunde der Größe hatte er selbst erlebt. (11) War es nicht zukunftsweisende Vorbestimmung, daß er einmal schon über sich emporwachsen durfte? (12) Millionen Zertretene harreten des Menschen, der sie sammeln und gegen das Schandgesetz der Macht führen würde. (13) Warum nicht er? (14) In der letzten Zeit mehrten sich diese knabenhaften Phantasien der Empörung. (15) Im Felde hatte Ferdinand den Krieg wie ein Schicksal hingenommen, dagegen es ebensowenig Berufung gibt wie gegen

ein Erdbeben. (16) Seine eigene Tat auf der Halde von Kolkow, der Tag im Graben Ferdinandowka III, die nachfolgende Leidenzeit hatten ihn erweckt. (17) Als er das erstmal die Zusammenhänge der Weltschuld ahnte, verfiel er – die Heilung war damals noch nicht vollendet – in krampfhafte Erregungszustände. (18) Seit jenem Tage versuchte Ferdinand mit aller Energie, die er besaß, zur Klarheit zu kommen. (19) Dies aber war nicht möglich. (20) Er ging jetzt wöchentlich dreimal in ein Café und ackerte die Zeitungen durch, er verschaffte sich Bücher, er führte Gespräche mit den Soldaten aller Nationen, die in der Brucker Garnison standen; Folge war eine schmerzhaft Verwirrung, die ihm aber selber als Klärung erschien. (21) Statt eines reifen und ausgeführten Bildes trug er ein wüstes Fresko im Kopf, auf dem Gut und Böse, Leid und Schuld in grellen Farben geschieden war. (22) Die Welt zerfiel ihm nur in zwei Menschengruppen: In die kleine der Macht-Bestien, der Steidler-Naturen, und in die große Schuldlos-Leidenden. (23) Die Phantasien des Offizierssohnes handelten immer gebieterischer von revolutionären Taten, Aufständen, Meutereien, Gehorsamsverweigerungen. (24) Oft dachte er daran, dem Kriegsdienst öffentlich abzuschwören. (25) Er sah dann eine feierliche Szene, wo er angesichts eines Stabes hoher Offiziere seinen Soldateneid widerrief und Hunderttausende (unsichtbar hinter seinem Rücken) ihm Gefolgschaft leisteten.

[14] (1) Ferdinand litt manchmal an einem unangenehmen Fluggefühl in den Beinen. (2) Auch dies war noch eine Wirkung des Kopfschusses, die sich meist dann geltend machte, wenn sich der Gedankenablauf der erregtesten Stelle seines Innenlebens näherte. (3) Es war ihm, als habe die Schwerkraft plötzlich vergessen, seine Person sicher und zuverlässig an die Erde festzunieten. (4) In solchen schwankenden Momenten mußte er vorsichtig stehenbleiben. So auch jetzt.

[15] (1) Da erblickte er vor sich einen kleinen Offizier, dessen Rücken er kannte. (2) Der Herr hatte seine Kappe weit zurückgeschoben und die Hände in die Hosentaschen vergraben, wodurch er unmilitärisches Wesen und kecken Mut zugleich zur Schau trug. (3) Er schien vor sich hin zu pfeifen, während seine starken und runden Beine, die in Ledergamaschen steckten, den Boden mit nachlässiger Verachtung traten. (4) Das Auffälligste aber war der Rücken des Offiziers, ein bewußter Rücken, der

Blicke auffangen konnte. (5) An der nächsten Ecke schwenkte er ein und warf einen kurzen Blick auf die hohen Fenster eines mächtigen Gebäudes, das der engen Straße ein ungewöhnlich finsternes Renaissance-Gesicht zukehrte. (6) Auch Ferdinand sah zu dem Dunkelgrauen Bau empor, von dem eine bedrückende Wirkung ausschattete, denn er glich mit seiner erbarmungslosen Grandezza einer amtlichen Zwingburg oder einem militärischen Kanzleihaus. (7) Nur die hohen Fenster gehörten einem großen Café an, das innerhalb dieser offiziellen und mißvergnügten Stilart hauste. (8) Der Offizier verschwand mit schnellen und gleichsam gierigen Schritten im Portal des Kaffeehauses.

[16] (1) Keine Zweifel! (2) Ronald Weiß!

(3) Ferdinand wollte ihm mit einem Sprung nachstürzen. (4) Er stand aber still und sah aufmerksam zu der großen Uhr empor, die über der Drehtür des Lokals angebracht war. (5) Zwei, weniger fünf Minuten. (6) Unverrückbar grub sich diese Zeit in sein Gedächtnis, obgleich er sie damals gar nicht wahrzunehmen glaubte. (7) Unverrückbar grub sich in sein Gedächtnis die unbegründete Angst, die ihn lähmte, der flüsternde Wunsch, der ihn von hier fortlocken wollte, die geheime Erregung, die ihn anzog, ehe er dem alten Kameraden folgte und den Raum betrat.

V

Přepis analyzované kapitoly (překlad J. R. Marka)

Pozdní léto západu

- [1] (1) Mdlý, prašný srpnový vítr ve vídeňských ulicích! (2) Vzduch není teplý. (3) Vládne jen jakoby z föhnu suché horko malátné lhostejnosti. (4) Sama půda, po níž kráčíme, stře se vyssáta a bez citu. (5) Lidé se tam sunou nespěchajíce. (6) Žádné neštěstí, žádné vzrušení, žádná srážka se neobráží v jejich tazích, ba ani hlad, jen toliko mdlá nechápavost všeho pro to, co bude. (7) Většina mužů má uniformy. (8) Ale jsou mezi nimi zvláštní sestavy, kterých naprosto nenajdete v „Tabulce výstroje pro c. a k. vojsko a c. k. domobranu“. (9) Sotva osmnáctiletý mladíček se flandá v obšírném vojenském plášti, k němuž má na hlavě šedivou sportovní čepici, kdežto dlouhý kostroun v ovinovačkách vystrkuje z byvšího mírového kabátu vojenské pavoučí paže. (10) Všude se hemží mezi davem a ve větších tlupách nebo v párech, řídce, ale osamoceně strašidla z fronty. (11) Jejich barvu sotva lze nazvat ještě „polní šedí“, slovo, v němž ještě tkví zbytek zeleni a vzdoru; šediví jako země, jako lejno, jako hrob. (12) Vojáci z pole, dovolenci, ranění, lidé většinou již vyšších a nižších hranic stáří. (13) S udivenýma očima vyburcovaných spáčů cupkají cestou a nedovedou pochopiti, že je asfalt, že jsou krámy, okna ze zrcadlového skla, pokryté stoly a ženy. (14) Jsou prosáklí přiboudlým zápachem zaschlého bahna a karbolu. (15) Každý se jim vyhne. (16) Nikdo již nectí obránců vlasti v jejich zbědačelé podobě, pro nikoho nejsou hrdiny. (17) S hnusem a prchavým politováním, jaké cítíme k nechutným smolařům, střeží se každý styku s těmito špínou ztuhlými nosiči bacilů úplavice a skvrnitého tyfu.
- [2] (1) Většina záložních důstojníků – je jich celá legie – jako by přikládala pramalou cenu pozdravům těchto žalostných vojenských postav. (2) Také mnozí z nich vypadají tak zemitě a upalují městem v polospánku neméně udiveném. (3) Jiná část toho nadmíru rozšířeného druhu evropského člověka se dosud nevzdala hry. (4) To jsou lidé, těšící se štěstí poloviční neschopnosti, nebo velmožné protekce. (5) Sedí v kancelářích vojenských úřadů, nebo v některém ze sta skrytých zákoutí fantastických podniků, které

válka tak štědře zplodila s lotrovským hospodářstvím. (6) „Centrály“ se jmenují tyto podniky a jejich uniformovaní chráněnci, „ulejváci“, slovo, které znamená právě tolik jako zbabělci a proniklo ze zásoby hantýrky do současného slovního pokladu Rakouska. (7) Mezi záložními důstojníky jmenovaného druhu je viděti stále ještě takové, kteří staví na odiv sebevědomou zuřivost, nepřipouštějí si pochybnost vidící vše černě, libují si v ostruhách, lakových botách a jezdeckých kalhotách a zakládají si na tom, aby působili různým dojmem. (8) Naproti tomu aktivních důstojníků není takřka ani vidět. (9) Necítí již blaženosti oživovati kouzla zbavený obraz ulic residence jako kdysi. (10) Také dočista chybí ježatý major, který za mírových dob „zastavoval“ všechna nešťastná vojačiska, která se prohřešila liknavým pozdravem, nebo takovým nějakým přestupkem proti předpisům. (11) Jen tu a tam mihne se v nějakém autu zaražený obličej nějakého vyššího pána, který neví, na čem je.

- [3] (1) Nápadným a obecným zjevem i v ulicích vnitřního města je batoh. (2) Před lety byl rekvisitou výletníků, horolezců nebo tuláků a nyní nabyl netušeného a všeobecně platného významu. (3) Muži i ženy se s ním dřou na zádech, při čem slovo „dřou“ falšuje věcný obsah. (4) Neboť vaky visí schlíple. (5) Lidé je vlekou ve větřícím neklidu, takřka jako symbol tohoto roku. (6) Ani slušně oděni pánové se nestydí za takový mrav. (7) Loudají se opatrně s číhající bdělostí lovců na šoulačce městem. (8) To a ono vykramařil nějaký známý, nebo prozradil nějaký přítel: kdesi v kterémsi vnějším okresu je krám, kde dostanete pod rukou a bez masenky trvanlivý salám. (9) Ponejvíce se tato krásná nápověď scvrkne na sebeklam. (10) Přesto člověk, který se nenechal odstrašiti, si odnáší odtud kořist. (11) I když nedostane právě uzenářské zboží, je tu přece pár svíček, několik tub sidolu, balíček lepkavých hedvábných cukrátek, nebo pochybné rybí konzervy. (12) Nejenom keřase, křečky a šíbry z povolání, nikoli, i nejnevinnější lidi posedla neúnavná jitřivá lovecká vášeň. (13) Tak hlad vyhání podivuhodné květy sportu a hry. (14) Nejsou toliko sprostí chamtivci, nýbrž rození dobrodruhové zásobování, lidé s kouzelným proutkem pátrající po zakázaných požitcích, mistrovští hledači pokladu a jako ve všech oblastech života několik geniů. (15) Jim z boží milosti všechno padá do klína. (16) Pro nic se nemusí namáhati. (17) Jejich bytost přitahuje kouzelnou mocí nejvzácnější statky. (18) Neodolatelným zamžikáním

dostávají adresy, prohlédají skryté věci. (19) Velkomyslně prodávají nebo darují své chlebenky, tučenky, masenky, cukřenky, tyto úzké směnky na podíl na hladu, z něhož musí žít lidé bez nadání. (20) Na takových capartech jim nezáleží. (21) Jsou „krytí“, jak zní jedno z mocných zaklinadel, jež doba-čarodějka vymýšlí denně nová.

- [4] (1) Na jistých místech města se tvoří nádrže hrabivosti. (2) Tato místa leží – jak tomu chce prastarý nepsaný zvyk měst – poblíže říčních kanálů. (3) Tam snadno chodec, který má štěstí a vypadá jako by mohl klopit, postihne výmluvný pohled, zaslechne tajuplné zakašlání. (4) Spiklenci se uklidí do nějakého průjezdu a z kapsy ošumělého ulstru se vynoří váleček uherského salámu, balík kostkového cukru, tabulka švýcarské čokolády, láhev polské kořalky. (5) Jsou to poklady čiré milosti, která až děsí, poklady, které dobře uváženo, nelze přepočíst na žádnou pozemskou valutu. (6) Pokorně zaplatí chodec každý peníz, neboť tuší, že bankovka je nejistý cár papíru a snad zítra již bude znamenati neplatný směnný prostředek. (7) Kupující i prodávající zmizí rychle v prachu. (8) Svědomí se nestará o původ zboží. (9) Kdo se ve věci vyzná, ví, že pochází ze skladů vojenských zásobáren. (10) Vždyť on sám byl ještě před několika měsíci na vojně a seznámil se s účetními důstojníky a úředníky intendantury.

- [5] (1) Přes celou zemi jest roztažena lupičská síť. (2) Tisícere orgány se však starají o to, aby některá oka této sítě byla znovu protržena a požehnání lupu připadlo některému dílu bohatých a chytrých. (3) Tu a tam pozdvihne hlas nějaký sukovitý zlepšovatel světa, zesměšní se a je odpraven. (4) Těžkopádná vrchnost je vydána bezradně v plen této obratné nízkosti. (5) Jen někdy, když nastane vhodný politický okamžik, aby veřejné vzrušení bylo svedeno na užitečné koleje a obecné vědomí odvráceno od pravdy, nastrčí se státní návladní. (6) Rozšlape se služebním pathosem proces, v němž je mravnost znovu napravena a houf malých nebo prostředních židů je zavřen, protože „vyhnali cenu“ vlněných ponožek nebo kapesníků. (7) V tomto roce hladu bylo ovšem třeba sáhnouti k ostřejšímu pročišťování a vedle malých obětí byl stržen sebou také i kterýsi znamenitější muž. (8) Mravoličnou komedii takových procesů rozdělili pečlivě na několik týdnů, aby veřejnost měla pokdy vychutnati svou zlost až na dno a tím přehlušila prorocké výroky válečných zpráv.

- [6] (1) Válečné zprávy již vzrušují pramálo. (2) Ted' právě – je poledne – řve volání „Zvláštní vydání“ se všech stran přes křižovatku Schottenringu. (3) Nikdo mu nenaslouchá, nikdo nezůstane uděšeně stát. (4) Člověk vezme lhostejně kamelotům list z ruky, mrskne pohledem na tučný titul a lhostejně sbalí každodenní hrůzu: „Nové úspěchy Němců u Soissonu.“ (5) Kdo ještě věří v tato vítězství? (6) Lidé s batohy, mazaní chamtivci a beznadějní morousové upalují dále. (7) Ranění a dovolenci, živé mrtvolky v polní šedi, vyděšená strašidla odprošují s nechápavým úsměvem chodník za odpuštění, že tu jsou. (8) Ukáže se švarný záložní nadporučík. (9) Elektrické vozy skřípou v nenaolejovaných křivkách jako vřiskavé Xantippy. (10) Služební auta nebo soukromé vozy vezou důležité pány do rad. (11) Uprostřed ulice, nedbajíc o provoz zakousla se do sebe skupina mužů, jimž se všem svezl klobouk do týla. (12) Zkušený současník ihned vytuší, že se tu nejedná o nějaký kus salámu nebo homoli cukru. (13) V této skupině vítězí lidský duch neskutečnostmi vyšší matematiky, působící závrť. (14) Cosi, čeho není, se hodnotí a počítá se s ním jako by bylo. (15) Cosi, čeho nikdo neviděl a neuvidí, putuje jako číslo s úroky a přírůstkem od jednoho k druhému. (16) Kdesi v severočeské pohraniční stanici stojí prý vagon s mýdlem. (17) Kdo ví, zdali je to pravda. (18) Skupina se však nestará ani trochu o skutečnost, nýbrž jen o vysoko stoupající číslice zisku tohoto vysněného mýdla. (19) V dokonalém spuštění bývá i nic plodno.
- [7] (1) Stahovací závěs trafiky na počátku Währingerstraße zarachotí. (2) Lidský had dvě stě metrů dlouhý se škubne pohybem, plným radostné naděje. (3) Nejpřednější v řadě stojí tu už od deseti hodin. (4) Posledních padesát vyjde asi naprázdno. (5) Mají naději toliko na zázrak. (6) Ale i beznadějná naděje stojí za to, aby se jí obětovala nějaká hodina. (7) Nejinak se vede u blízkého pekařského krámu, který byl otevřen již o půl hodiny dříve. (8) Rozdíl je jenom ten, že zde se tísní ve frontě téměř samé ženy. (9) Zatvrdlé a odevzdané, jako muži ve střeleckých zákopech, vystojí tu svůj čas. (10) Žádný mladý obličej. (11) Ve Vídni jako by již rok byly jen staré ženy. (12) Všechny mají vytahané punčochy a zešmaťchané boty na nohou. (13) Jedna z nejmocnějších pružin městského života, ženská ješitnost na nohu, pohasla.
- [8] (1) Ulice ožívují čím dál tím více. (2) Šíré slunce ozařuje náměstí. (3) Květiny na záhonech Votivního parku se ozývají. (4) Jakýsi starý pán

mžourá křečovitě ke korunám domů. (5) Má na sobě světlešedý letní oblek a slamáček, obojí ošumělé pozůstatky světa plného radosti a rozkoše. (6) Ohlédli bychom se za ním s nevolí, kdyby neměl na levé paži smuteční pásku. (7) Stále ještě studuje římsy domů a oblohu: Díváme-li se tak vzhůru, můžeme si mysliti, že se nic nestalo... (8) Není války, není bídy, vše je po staru... (9) Proč bych si nepředstavil, že 1918 jen sním a že ve skutečnosti máme teď 1908, 1898, krásný rok 1898. (10) Vždyť všechno vyhlíží docela stejně... (11) Jenom fysikální ústav... tam byla zahradní restaurace... (12) Mám jít na hradní nádvoří k vystřídání stráže?... (13) Je to směšné, že mě tohle napadlo, vždyť tu přece nevidím jediného vojáka... (14) Tehdy na počátku války jsem chodil denně sem a zpíval spolu „Prince Evžena“ ... (15) Aha, teď už vím proč mě to napadlo... (16) Včera táhla hradní hudba po Albrechtově rampě... (17) Ani jediný pepík při tom nebyl...

- [9] (1) Restaurant na Schottenplatzu obejde pán velkým obloukem. (2) U vchodu stojí muž s „třesavkou“. (3) Prochazeč přišel před dvěma měsíci při nezdařené tyrolské ofenzivě o syna a jeho nervy nesnesou „třesavce“. (4) Třesavci se zovou oběti obrny, poraněné míchy. (5) Lid má k těmto ubožákům ku podivu vyslovenou nedůvěru. (6) Nevěří jejich třesení a považuje je za houževnatou a zastřenou formu přetvářky. (7) Nedůvěra má asi hlubší důvod v tom, že se třesení obrací s dotěrnou nestoudností k soucitu. (8) Přes to každý, kdo může, dá jim almužnu, aby se zbavil strašlivého dojmu. (9) Ale i ten, kdo nevidí v nešťastníkovi simulanta, nemůže se zbýti lehké nechuti. (10) Vojenské patroly čistí ulice od takových nemocných. (11) Ale disciplína invalidů se již tak uvolnila, že jim nezabrání žádný zákaz a žádná stráž ve vratech, aby neopouštěli denně baráky grinzingské vojenské nemocnice a nevydali se na žebrotu městem. (12) Jakmile se blíží nebezpečí, zmizí ve vratech domu s nečekanou mrštností.

- [10] (1) Také třasavec na Schottenplatze se uklidil najednou v kuchyni hostince. (2) Ferdinand ho již neuzřel, když vešel do restaurantu.

- [11] (1) Jídlna je přeplněna. (2) U každého stolu sedí čtyři nebo pět lidí, kteří si ani sebe nevšímají a jen se starají o své talíře. (3) Lokál má dobré jméno. (4) Ovšem, proslulost hostinců se mění den ode dne. (5) S rychlostí větru se roznese, kde nějaký vynalézavý hostinský vyčaroval z ničeho nějaký nový způsob masové náhražky, chutnou omáčku, nebo neobyčejný moučník.

(6) Zkušení znalci vyslídí hostince, kde z utajovaných zásob se stále ještě čepuje vysokoprocentní pivo a kde největší zasvěcenci dostanou i o bezmasých dnech telecí papriku ze šlach a chrupavek. (7) V podstatě jsou všechny dny bezmasé. (8) Poněvadž však slovo je mocnější než skutečnost, neplatí dva nebo tři dny v týdnu zákaz masa. (9) Fantasie kuchařů se snoubí s fantasií hostů. (10) S libostí jsou hltána záludná krmě všelijak nazvaná, skládající se však většinou z týchž věcí, z lámané rýže, černé jíšky, listů nějaké zeleniny a platonické ideje špetky sekaniny; dohromady je to chuchvalcovitá míchanina. (11) Před tímto hlavním chodem dostanete talíř hnědé nebo bílé polévky. (12) Břečka bývá zahnědlá polovičkou polévkové kostky. (13) Na dně talíře čeká hladového vrstva trhaných krulek, mezi nimiž pískovitá zrna záludně číhají na zuby. (14) Menu zakončuje moučník. (15+16) Jmenuje se na příklad upřímným a poctivým jménem „vinný náryp“ a není to nic, nežli rozměklá střídka kukuřičného chleba pomaštěná podezřelým margarinem, upečená v pudinkové formě a posléze politá nakyslým rozředěným vínem. (17) Po takových hodech hladově a ve velkých porcích shltnutých zvedají se hosté se zpocenými čely. (18) Falešným nasycením zmalátnoují údy. (19) (U stolu doma nebývá ani falešné nasycení.) (20) Lidé chodí s nadmutými břichy. (21) Za hodinu však se hlásí hlad znovu.

- [12] (1) Ferdinand zaplatil. (2) Chtěl využití času, který mu zbyl na Vídeň, aby se prošel ulicemi. (3) Vlak do Brucku, kde měl službu v nějaké kanceláři, odjíždí v pět hodin. (4) Ještě těžko pohybuje pravou paží, čehož příčinou však není poraněné rámě dobře zahojené, jako spíše následek rány na hlavě. (5) Přes to však se hlásil již před dvěma měsíci znovu ke svému oddílu, protože mu život rekonvalescenta počínal býti obtížný. (6) Žádosti bylo vyhověno, zároveň však byl přeložen k jinému pluku. (7) Věděl proč. (8) Právě v den svého nastoupení dostal obsílku k soudu. (9) Ale z auditora, který jej vyslýchal o události na haldě v Kolkowě, vyklubal se na štěstí civilní právník, který proklínal válku a všechno vojenské. (10) S křišťálovou logikou zavedl protokol, v němž byl případ čistočistě vylíčen jako zdařilý pokus odsouzenců o útěk, jako pasivní resistance oddílu a selhání nervů mladého důstojníka. (11) Tento akt zabraňoval jakémukoli dalšímu pronásledování. (12) Ferdinand seděl teď neobtěžován ve své kanceláři v Brucku na Litavou. (13) Služba nestála za řeč, ba každé dopoledne zabrala mu elektrická masáž

ramene. (14) Tu a tam dostal příkazy do Vídně a do Hradce. (15) Také dnes vyřídil služební zásilku ministerstvu války.

- [13] (1) Ferdinand byl do jisté míry zámožný. (2) Gáže za celý rok s přírážkou pro raněné a s ostatními příplatky narostla za jeho nemoci. (3) Chudák mladík cítil s úžasem na prsou hezky napěchovanou tobolku. (4) Jak zahýbal Panskou ulicí, upadl ve své zamilované snění. (5) Což by nemohl se svými penězi – bylo to asi dvanáct set korun – zmizeti někde na venkově, nejlépe v nějaké zapadlé horské vsi, najmout si tam světnici a nevědět nic nýbrž jen žít a žít, dokud zásoba stačí? (6) A podle svých dosavadních životních představ byl přesvědčen, že mizerná částka by mu vydržela slušnou dobu. (7) Toto snění přešlo brzy v divější fantasie. (8) Svět, uniformované dračí plémě soptící ukrutností, utlačováním a radostí ze zla! (9) Nevolá všechno po vysvobození? (10) Sám prožil hodinu velikosti. (11) Nebylo to předurčení, ukazující do budoucna, že jednou vyroste sám nad sebe? (12) Miliony šlapaných čekají na člověka, který je shromáždí a povede proti mrzkému zákonu a moci. (13) Proč ne on? (14) V poslední době množily se tyto chlapecké fantasie vzpoury. (15) V poli přijímal Ferdinand válku jako osud, proti němuž je právě tak málo platno odvolání, jako proti zemětřesení. (16) Jeho vlastní čin na haldě v Kolkowě, den v zákopech Ferdinandowky III. a potomní doba bolestného utrpení jej probudily. (17) Když po prvé vytušil souvislosti světové viny, upadal – nebyl ještě zcela vyléčen – v křečovitě stavy dráždivosti. (18) Od toho dne pokoušel se Ferdinand se vši energií, kterou měl, nabýti jasně. (19) To se mu však nepodařilo. (20) Chodil teď třikrát týdně do kavárny a zahrabával se do časopisů, zaopatřoval si knihy, vedl rozhovory s vojáky všech národností, kteří byli v brucké posádce; výsledek byl bolestný zmatek, který se jemu samotnému však jevil jako jediné ujasnění. (21) Místo zralého a provedeného obrazu měl v hlavě divoké fresko, na němž byly ostrými barvami rozlišeny dobro a zlo, utrpení a vina. (22) Svět se mu rozpadl pak ve dvě skupiny lidí: v malou skupinu bestíí moci, Stedlerovských povah a ve velkou skupinu nevinně trpících. (23) Fantasie důstojníkovy syna se zabývaly čím dál, tím důrazněji revolučními činy, vzpourami, krveprolitími, odepřením poslušnosti. (24) Často pomýšlel na to, že poruší přísahu vojenské služby. (25) Viděl pak slavnostní výjev, kde tváří v tvář štábu

vysokých důstojníků odvolával svou vojenskou přísahu a statisíce (neviditelné za jeho zády) jej následovaly.

- [14] (1) Ferdinand trpěl často nepříjemným nadnášivým pocitem v nohou. (2) I to byly následky rány do hlavy, jež pak nejvíce zesílily tehdy, když v proudu myšlenek se přiblížil k nejvzrušivějšímu místu svého života. (3) Bylo mu, jako by náhle pozbýval sílu tíže, jež jeho osobu pevně a spolehlivě poutala k zemi. (4) V takových kolísavých okamžicích musil opatrně zůstat stát. (5) Tak i teď.

- [15] (1) Tu spatřil před sebou malého důstojníka, jehož záda znal. (2) Dotyčný měl čapku daleko nazad posunutou a ruce zabořeny v kapsách kalhot, čím dával najevo nevojenskou povahu a zároveň drzou odvahu. (3) Zdálo se, jako by si pohvizdoval, zatím co jeho silné a oblé nohy, vězící v kožených kamaších, šlapaly půdu s nedbalým pohrdáním. (4) Nejnápadnější byla však důstojníkova záda, jakási známá záda, jež byla s to, aby upoutala zrak. (5) Zabočil za nejbližší roh a přeměřil krátkým pohledem vysoké okno mohutné budovy, jež se obracela do těsné ulice, s neobyčejně pochmurnou renesanční tvářností. (6) Také Ferdinand hleděl na temně šedou budovu, z níž vycházel tísnivý pocit, neboť se podobala nelítostné grandezze úřední pevnosti, nebo vojenské kanceláře. (7) Toliko vysoká okna náležela velké kavárně, která sídlila uvnitř tohoto oficielního a nevlídného druhu stavby. (8) Důstojník zmizel rychlými a stejnoměrně žádostivými kroky v portálu kavárny.

- [16] (1) Nebylo pochyby! (2) Ronald Weiss!

(3) Ferdinand se chtěl za ním vrhnouti skokem. (4) Ale stál tu tiše a hleděl pozorně na velké hodiny, zavěšené nad otáčivými dveřmi místnosti. (5) Dvě bez pěti minut. (6) Nepohnutě zaryl se mu tento čas do paměti, ačkoli nepomyslel tehdy na to, aby jej vnímal. (7) Nepohnutě také zaryl se mu do paměti neodůvodněná úzkost, která ho ochromila, našeptávající přání, jež ho chtělo odtud odlákati i tajemné vzrušení, které ho přitahovalo dříve, než následoval starého kamaráda a vešel do místnosti.

VI

Přepis analyzované kapitoly (překlad R. Charváta)

Pozdní léto zániku

- [1] Ospalý, prašný srpnový vítr v ulicích Vídně! (2) Vzduch není horký. (3) Vládne jen teplo jižního alpského větru jakési letargické lhostejnosti. (4) Dokonce i půda, po níž kráčíme, se poddává bez citu a vyčerpaně. (5) Lidé se přesunují pomalu, beze spěchu. (6) V jejich tazích se nezračí žádné neštěstí, rozčilení, zhroucení, dokonce ani hlad, jen znavený pocit nechápavosti, neporozumění tomu, co bylo a co bude. (7) Většina mužů má na sobě uniformou. (8) Ale pod ní se skládá ošacení z čehosi podivného, co bychom marně hledali v „tabulce výstroje c. a k. armády a c. k. domobrany“. (9) Malý, sotva osmnáctiletý mladík se potácí po ulici v ohromném vojenském kabátě, k němu šedivou sportovní čepici; vedle něho se hrabe vytáhlý kostlivec v ovinovačkách, z dávného vojenského kabátu z předválečných dob mu vyrůstají pavoučí ruce. (10) Všude se davem proplétají ve větších houfech nebo ve dvojicích, zřídka jednotlivě, frontové přízraky. (11) Jejich barvu již nelze nazvat „polní šedí“, slovem, v němž ještě odeznívá zbytek zelené a vzdoru, jsou šediví jako země, jako bláto, jako hroby. (12) Vojáci z pole, na dovolené, ranění, lidé většinou na horní nebo spodní věkové hranici. (13) S udivenými zraky spáčů, s nimiž kdosi notně zatřásl, klopýtají vpřed a nedokáží pochopit, že existuje asfalt, obchody, zrcadla, prostřené stoly a ženy. (14) Pajdavě se vlečou vpřed v přičoudle zapáchající skořápce zaschlého bahna a karbolu. (15) Lidé se jim vyhýbají. (16) Nikdo dnes obránce vlasti v jejich ubohé podobě nectí, pro nikoho již nejsou hrdiny. (17) S odporem a povrchní lítostí, jež těmto málo přitažlivým nešťastníkům projevují, hledí lidé především nepřijít do styku s těmito nosiči bacilů úplavice a skvrnitého tyfu, z nichž doslova kape špína.
- [2] (1) Většina záložních důstojníků – je jich celá legie – zdá se vůbec nedbá, zda je některá z žalostných frontových postav pozdraví. (2) I mnohý z nich vypadá podobně zemitě a prochází ve stejné udiveném polospánku městem. (3) Jiná část tohoto nadmíru rozšířeného druhu evropského člověka se ještě nevzdala hry. (4) To jsou ti, které potkalo štěstí, že byli

uznání zpoloviny neschopnými služby, nebo takoví, kteří se honosí významnou protekcí z vyšších kruhů. (5) Vysedávají po kancelářích vojenských úřadů nebo ve stovce skrytých zákoutí oněch neskutečných podniků, jež počal plodný bůh války se zhýralou bohyní hospodářství. (6) Těmto podnikům se říká „centrály“ a jejich uniformovaným chráněncům *tachinierer*, slovem které znamená tolik co ulejšváci a které proniklo do současného rakouského jazyka se slovníku gaunerů. (7) Mezi záložními důstojníky řečeného druhu je stále vidět i takové, kteří mají ve tváři vzteklé sebevědomí, nepřipouštějí si pochyby ani pesimismus, dávají přednost ostruhám, lakýrkám a jezdeckým kalhotám a záleží jim na řízném vystupování. (8) Oproti tomu aktivní důstojníci se téměř neukazují. (9) Ztratili již chuť oživovat jako dřív kouzla zbavený obraz ulic rezidenčního města. (10) Zcela schází i štětinatý, zarostlý major, který stavěl v mírových dobách do pozoru všechny nešťastníky, kteří se provinili nedbalým vojenským pozdravem nebo jinak nedodrželi předpisy. (11) Jen tu a tam se mihne v autě zaražená tvář vyššího důstojníka, který už neví, na čem je.

- [3] (1) Nápadným a obecným zjevem i v ulicích vnitřního města je batoh. (2) Ještě před lety rekvizita výletníků, horolezců a turistů získala nyní netušený a obecně platný význam. (3) Muži i ženy ho vlečou na zádech, přičemž slovo „vlečou“ se tu míjí s obsahem. (4+5) Batohy visí splihle, neboť lidé je nosí ostražitě a plní neklidu, jako symbol roku jen lehce přehozené přes rameno. (6) Ani době oblečení muži se za tento zvyk nestydí. (7) Pozorně, s číhavým pohledem lovce na čekané, brousí lidé městem. (8) To a ono vyzvěděl jakýsi známý, dal k dobrému přítel: někde ve vnějším okrese je obchod, kde je možné dostat trvanlivý salám bez lístků. (9) Většinou se ukáže, že svůdné našeptávání byl sebeklam. (10) Přesto si ten, kdo se nedá odstrašit, odnáší kořist. (11) Když ne maso, tak určitě nějakou svíčku, pár tub Sidolu, několik sáčků bonbonů balených v hedvábném papíře nebo podezřelé rybí konzervy. (12) Nejen podloudníci a keřasové z povolání, chamtivci, žraloci a šmelináři, ne, i nejnevinnější lidé jsou posedlí neúnavnou, dráždivou touhou lovit. (13) Tak sám hlad vyhání nádherné sportovní květy a rodí nové hry. (14) Neexistují pouze sprostí hrabivci, ale i rození dobrodruzi v zásobování potravinami, proutkaři zakázaných požitků, mistrovští vykradači hrobů a nadto, jako ve všech oblastech lidské existence, několik génů. (15) K nim, bohem nadaným, se

slétá všechny. (16) Nemusí se vůbec namáhat. (17) Jejich bytost přitahuje vzácné zboží silou klouzla. (18) Neodolatelným mrknutím oka dostanou adresy, vidí hluboko do všech úkrytů. (19) Velkoryse prodávají nebo rozdávají lístky na chleba, tuk, maso a cukr, tyto malé směnky na hladovém podílu, z něhož musí méně nadaní žít. (20) Žebrota se jich netýká. (21) Jsou zaopatřeni, „pokryti“, jak zní jedno z mocných zaklínadel, jež nám každý den nově vymýšlí čaroděj čas.

- [4] (1) Na určitých místech města, bez zvláštní vnější nápadnosti, se vytvářejí doslovné zácpy chtivosti. (2) Tato místa leží – jak si prastarý, nepsaný městský zvyk žádá – v blízkosti říčních kanálů. (3) Zde může chodec, který má štěstí a je solventního vzezření, narazit na výmluvný pohled, vytušit šepot obtěžkaný tajemstvím. (4) Spiklenci se stáhnou do průchodu a z kapsy ošumělého převlečnicku se náhle vynoří šiška uherského salámu, balíček kostkového cukru, tabulka švýcarské čokolády, láhev polské kořalky. (5) To jsou poklady čiré milosti, u nichž jde mráz po zádech, poklady, které když na to člověk pomyslí, nelze vyjádřit žádným pozemským platidlem. (6) Kolemjdoucí pokorně zaplatí jakoukoli částku, neboť tuší, že bankovka je ohrožený cár papíru a jako takový jež zítra možná neplatný. (7) Kupující i prodávající se hledí rychle vypařit. (8) Svědomí se o původ zboží nestará. (9) Zasvěcený ví, že pochází ze skladů zásobování vojska. (10) Sám přece na několik měsíců narukoval a zná se s účetními důstojníky a úředníky intendantury.

- [5] (1) Přes celou zemi je rozhozena síť zlodějů. (2) Tisíce orgánů se však stará o to, aby se určitá oka této sítě znovu a znovu roztahovala a část lupy z požehnaného plenění tak mohla skončit u bohatých a chytrých. (3) Tu a tam pozdvihne jakýsi zatvrzelý mentor hlas, zesměšní se a je odstraněn. (4) Těžkopádná vrchnost je proti této hbité nízkosti bezmocná. (5) Jen někdy, nastane-li příznivý politický okamžik a veřejné pohoršení je třeba odvést do potřebných kolejí a všeobecné povědomí od pravdy, je vyslán státní návladní. (6) Ten slepí se služebně horlivým patosem proces, během něhož jsou opět nastoleny mravy a do basy přijde hlouček malých nebo středních Židů za to, že „vyhnali“ cenu vlněných ponožek nebo kapesníků příliš nahoru. (7) V tomto hladovém roce se muselo ovšem sáhnout i k důkladnějším projímadlům, a tak vedle malých ryb padl i větší pán. (8) Komédie s morálkou takových procesů se několik, týdnů starostlivě

protahuje, aby mělo publikum čas vychutnat si svůj hněv do konce a v důsledku toho přeskakovalo věštecké výroky z bulletinů frontových zpráv.

- [6] (1) Zprávy z fronty už vzrušují málo koho. (2) Teď, právě v poledne, se ze všech stran křižovatky na Schottenringu ozývá: zvláštní vydání! (3) Nikdo neposlouchá, nikdo se polekaně nezastaví. (4) Lidé odeberou lhostejně kolportérům list z rukou, vrhnou jediný pohled na tučný titulek a znuděně stočí každodenní hrůzu do novinové role: „Nové úspěchy Němců u Soissons.“ (5) Kdo ještě věří těmto vítězstvím? (6) Nosiči batohů, chtějí fiškusové nebo beznadějní škarohlídi se ubírají svou cestou. (7) Ranění a vojáci na dovolené, ten mrtvý národ polní šedi, vyděšení duchové navráťivší se z fronty, prosí s nechápavým úsměvem chodník za prominutí, že existují. (8) Ukáže se švarný záložní nadporučík. (9) Elektrické vozy kvílejí v nenamazaných zatačkách jako lamentující Xantipy. (10) Důležití mužové ve služebních autech nebo soukromých vozech jezdí po schůzích. (11) Uprostřed ulic, nestarajíc se o provoz, se do sebe zakousla skupina mužů s klobouky v týle. (12) Informovaný současník hned vytuší, že tu nejde o jednotlivé šišky salámu a homole cukru. (13) Ve skupině triumfuje lidský duch, spojený se nereálnostmi vyšší matematiky, které vzbuzují závratě. (14) To, co není, se zhodnocuje a propočítává, jako by bylo. (15) To, co nikdo neviděl a ani neuvidí, putuje jako číslo s úroky a příplatkem od jednoho k druhému. (16) Někde na severočeské hraniční stanici má být vagon s mýdlem. (17) Kdo ví, zda to tak je. (18) Skupina se ale podle všeho nestará o skutečnost, nýbrž jen o číslice zisku z tohoto vysněného mýdla, které šplhají zázračně vzhůru. (19) V dokonale zpustošené krajině je Nic najednou plodné.

- [7] (1) Na začátku Währingerstraße se s rachocením vysunuje roleta tabákového trafiky. (2) Dvě stě metrů dlouhou lidskou frontou proběhne radostný pohyb plný naděje. (3) Ti nepřednější v řadě tu stojí již od deseti hodin. (4) Přibližně na padesát posledních se nedostane. (5) Nezbyvá jim nic než čekat na zázrak. (6) Ale i tato beznadějná naděje má cenu, jíž obětují hodinu čekání. (7) Nejinak je tomu u nedalekého pekařství, které otevřelo o půl hodiny dříve. (8) Rozdíl je jen v tom, že se tu v řadě tlačí téměř bez výjimky ženy. (9) Otrlé a odevzdané, stejně jako muži ve střeleckých zákopech, odstojí si svůj čas. (10) Ani jedna mladá tvář. (11) Ve

Vídni jako by žily poslední rok jen staré ženy. (12) Všechny mají na nohou punčochy s puštěnými oky a sešlapané boty. (13) Jedna z mocných vzpruh městského života, marnivost ženské nohy, zanikla.

- [8] (1) Ulice ožívají stále víc. (2) Náměstí rozjasňuje slunce. (3) Květiny na záhonech Votivního parku začínají hlučet. (4) Starý pán usilovně vzhlíží ke korunám domů. (5) Má na sobě světlešedý letní oblek a slamák, obojí ošumělé pozůstatky světa plného radosti a chuti do života. (6) Nebýt smutečního flóru na levé paži, ohlédli bychom se za ním s nevolí. (7) Stále ještě studuje římsy domů a oblohu: když se tam člověk podívá, může se myslet, že se nic nestalo... (8) Žádná válka, žádné neštěstí, vše zůstalo při starém... (9) Proč bych se neměl představovat, že rok 1918 se mi jenom zdá a že ve skutečnosti máme rok 1908 nebo 1898, krásný rok 1898? (10) Vždyť všechno vypadá úplně stejně... (11) Jen fyzikální ústav... byla tam zahradní restaurace... (12) Mám se jít podívat na hradní nádvoří na střídání stráží? ... (13) Že mě napadá právě tohle, když už nemohu vojáky ani vidět... (14) Tenkrát na začátku války jsem tam chodil denně a zpíval s nimi „Prince Eugena“ ... (15) Aha, teď vím, proč mě to napadlo... (16) Včera kolem mne na Albrechtově rampě pochodovala hradní hudba... (17) Nebyl u toho jediný vídeňský hejsek...

- [9] (1) Restauraci na Schottenplatzu se muž zeširoka vyhne. (2) Před vchodem tam stojí typický „třaslavka“. (3) Procházející ztratil před dvěma měsíci při nezdařené tyrolské ofenzívě syna a nemá ještě nervy natolik v pořádku, aby ten pohled snesl. (4) Třaslavky se říká válečným obětem s poraněnou míchou, které trpí třesavkou. (5) Je to s podivem, ale lidé mají k těmto ubožákům vyslovenou nedůvěru. (6) Nevěří jim a jejich třas považují za houževnatou a zastřenou formu simulace. (7) Nedůvěra může mít svůj hlubší důvod v tom, že tato roztřesenost jako by si s dotěrnou nestydatostí říkala o slitování. (8) Přesto jim dá almužnu každý, kdo může, jen aby se zabavil hrozného dojmu. (9) Ale ani ten, kdo v nešťastnících žádné simulanty nevidí, se nedokáže zbavit pocitu lehkého odporu. (10) Vojenské patroly po ulicích takové nemocné hledají. (11) Ale kázeň invalidů se již do té míry uvolnila, že jim žádný zákaz ani žádná stráž u brány nezabrání opouštět denně baráky válečného špitálu v Grinzingu a vydávat se po žebrotě. (12) Blíží-li se nebezpečí, mizí invalidé s nečekanou mrštností v domovních dveřích.

- [10] (1) I třaslavka na Schottenplatzu se náhle vypařil do restaurační kuchyně. (2) Když vstoupil Ferdinand dovnitř, už ho nespatriil.
- [11] (1) Jídlna je přeplněná. (2) U každého stolu sedí čtyři až pět lidí, kteří si jeden druhého nevšímají a horlivě se činí nad svými talíři. (3) Lokál má dobré jméno. (4) Pověst hostinců se ovšem mění den ze dne. (5) Rychlostí větru se roznese, kde dokáže vynalézavý vrchní vyčarovat z ničeho nový způsob masové náhražky, chutnou omáčku či neobvyklý moučník. (6) Zkušení znalci vyslídí hostince, kde se z utajovaných zásob stále ještě čepuje vysokoprocentní pivo, a ti z nejzasvěcenějších dostanou v bezmasých dnech na talíř telecí uzené ze šlach a chrupavek. (7) V podstatě jsou bezmasé všechny dny. (8) Protože však slovo je silnější než skutečnost, dva nebo tři dny v týdnu zákaz masa neplatí. (9) Fantazie kuchařů se snoubí s fantazií hostů. (10) S pocitem blaha pojídají lidé podvodnou krmi, která mívá různé názvy, složení však stejné: lámaná rýže, černá jíška, zeleninové listy a platonický ždibec sekaného masa; to celé tvoří jakousi chomáčovitou míchanici. (11) Hlavnímu chodu předchází talíř hnědé nebo bílé polévky. (12) Do hněda se zabarví vývar půlkou polévkové kostky. (13) Na dně talíře čeká hladového vrstva ulmských trhaných krapek, skořápkovitých krup, mezi nimiž číhají záludná, písku podobná zrnka na zuby. (14) Jídelní lístek zakončuje moučník. (15) Má prostý a otevřeně přímý název, třeba „vinný nákyp“. (16) Není to nic jiného než namočené střída kukuřičného chleba, která smísená s podezřele vyhlížejícím margarínem, byla upečená v pudinkové formě a nakonec přelitá nakyslým vinným stříkem. (17) Po takovém jídle, které hosté polykají chtivě a ve velkých porcích, se vstává s oroseným čelem. (18) Klamné nasycení ochromuje údy. (19) (U domácího stolu se rodina nenasytí ani zdánlivě.) (20) Lidé vynášejí ven svá vzduchem nafouklá břicha. (21) Po hodině se však hlásí nový hlad.
- [12] (1) Ferdinand zaplatil. (2) Chtěl využít času, který mu zbýval pro Vídeň, a loudat se ulicemi. (3) Vlák do Brucku, kde sloužil v kanceláři, jel v pět hodin. (4) Jeho pravá ruka byla ještě stále dost nepohyblivá, což nebylo ani tak způsobeno jinak dobře vyhojeným zraněním ramene, spíše doznívajícími následky rány do hlavy. (5) Přesto se Ferdinand hlásil již před dvěma měsíci k oddílu, život rekonvalescenta mu začal bít na obtíž. (6) Žádosti bylo vyhověno, současně však následovalo převelení k jinému

pluku. (7) Věděl proč. (8) Skutečně dostal v den nástupu soudní předvolání. (9) Ale z vojenského soudce, který jej vyslýchal ve věci události na návrší v Kolkowě, se naštěstí vyklubal vlídný civilní právník, proklínající válku a celou armádu. (10) Ten sepsal s krystalicky čistou logikou protokol, v němž případ beze zbytku vylíčil jako zdařený pokus o útěk odsouzených, pasivní rezistenci oddílu a poručíkovo nervové selhání. (11) Dokument jakékoli další pronásledování vylučoval. (12) Ferdinand teď seděl nikým neobtěžován v kanceláři v Brucku nad Litavou. (13) Služba nestála za řeč, zvláště když každé dopoledne uběhlo díky elektrickému léčení ramene velmi rychle. (14) Tu a tam obdržel kurýrní úkol s cílem ve Vídni nebo Štýrském Hradci. (15) I dnes doručoval zásilku na ministerstvo války.

- [13] (1) Ferdinand byl teď svým způsobem zámožný. (2) Gáže za celý rok s příplatkem za zranění se během jeho nemoci nastřádala. (3) Ubožák s úžasem cítil na hrudi napěchovanou náprsní tašku. (4) Když zabočil do Herrengasse, začal snít svůj zamilovaný sen. (5) Nemohl by tak se svými penězi – bylo to asi dvanáct set korun – zmizet na venkov, nejlépe do nějaké zapomenuté horské vísky, pronajmout si pokojík a nic už nevědět o válce, o představených, podřízených, nemocnicích a transportech, nýbrž jen žít, žít tak dlouho, jak jeho hotovost stačí? (6) Při svých dosavadních představách o životě byl přesvědčen, že by mu jeho žebrácký obolus vystačil pěkně dlouho. (7) Toto snění přešlo brzy do stadia divočejší fantazie. (8) Svět, uniformované dračí plémě, soptící krutostí, potlačováním a škodolibostí! (9) Nevolá všechno po vykoupení? (10) Sám prožil okamžik velikosti. (11) Nebo to samo předurčení namířené do budoucnosti, že směl již jednou přerůst sám sebe? (12) Miliony pošlapaných čekají toužebně na někoho, kdo je svede dohromady a povede do boje proti potupnému zákonu moci. (13) Proč ne právě on? (14) V poslední době se v něm tyto chlapecké fantazie popuzení množili. (15) V poli přijímal Ferdinand válku jako osud, proti kterému se lze stejně tak málo vzepřít jako proti zemětřesení. (16) Jeho vlastní čin na návrší u Kolkowa, den v zákopu Ferdinandowka III a následná doba utrpení ho probudily. (17) Když začal poprvé tušit souvislosti světové viny – jeho zotavení nebo tehdy ještě u konce –, propadl křečovitým stavům rozčilení. (18) Od toho dnes pokoušel vší silou, již byl schopen, udělat si ve věci jasno. (19) To však nebylo možné. (20) Třikrát týdně chodil do kavárny a důkladně četl noviny, obstarával si knihy a mluvil

s vojáky brucké posádky všech národností; výsledkem bylo bolestné zmatení, které však připadalo jemu samotnému jako pročišťování kalu. (21) Místo vyvrátěho a hotovéhó obrazu nosil v hlavě pustou fresku, na níž byly křiklavými barvami rozlišeny dobro a zlo, vina a utrpení. (22) Svět se mu rozpadl do dvou skupin: do hloučku bestií moci povahy Steidlerovy, a do větší skupiny nevinně trpících. (23) Fantazie důstojníkova syna se stále neodbytněji zabývala revolučními činy, povstáními, vzpourami, neuposlechnutím rozkazu. (24) Ferdinand myslel často na to, že se otevřeně zřekne vojenské služby. (25) Viděl před sebou slavnostní scénu, při níž odvolává před štábem vysokých důstojníků přísahu a za ním (neviditelní za jeho zády) následují statisíce dalších.

- [14] (1) Ferdinand někdy trpěl nepříjemným vznášivým pocitem v nohou. (2) I to byl ještě následek postřelení hlavy, který se projevoval nejčastěji, když se jeho myšlenky přiblížily nejzjitřenějšímu místu jeho vnitřního života. (3) Bylo mu, jako by zemská tíže náhle zapomněla připoutat jeho osobu jistě a spolehlivě k zemi. (4) V takových kolísavých okamžicích se musel opatrně zastavit a zůstat stát. (5) Tak i teď.

- [15] (1) Vtom před sebou spatřil důstojníka malého vzrůstu, jehož záda znal. (2) Čapku měl ono muž posunutou do týla a ruce zabořené hluboko do kapes, přičemž dával najevo současně nevojenský postoj i vyzývavě bujnou odvahu. (3) Zdálo se, že si pohvizduje, zatímco jeho silné oblé nohy v kožených kamaších kráčely po zemi s nedbalým opovržením. (4) Nejnápadnější však byla důstojníkova záda, vědomá záda, která vnímala pohledy. (5) Na příštím rohu se muž otočil a vrhl krátký pohled do vysokých oken mohutné budovy, obracející k ulici svou nezvykle chmurnou renesanční tvář. (6) I Ferdinand vzhlédl k temně hnědé stavbě, z níž vyzařovala tíseň, neboť se svou nelítostnou noblesou podobala jakési úřední tvrzi či vojenské úřadovně. (7) Jen vysoká okna patřila velké kavárně, žijící uvnitř tohoto oficiálního a nevlídného slohu. (8) Důstojník zmizel rychlými a dychtivými kroky v portálu Café.

- [16] (1) Bezpochyby! (2) Ronald Weiß!

(3) Ferdinand se za ním chtěl jedním skokem vrhnout. (4) Zůstal však stát a pozorně pohlédl k velkým hodinám, upevněným nad otáčivými dveřmi lokálu. (5) Za pět minut dvě. (6) Tento čas se mu vryl nesmazatelně do paměti, přestože si tehdy želel, že ho nevnímá. (7) Stejně tak nesmazatelně se mu vryly

do paměti neodůvodněná úzkost, jež ho ochromila, přání, které mu našeptávalo, aby odešel, a tajuplné vzrušení, které ho začalo přitahovat ještě před tím, než následoval starého kamaráda a vstoupil do místnosti.